

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1963 • 8

E számunk szerzői:

ARATÓ KÁROLY
BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BELLYEI LÁSZLÓ
BERTHA BULCSU
BOHUNICZKY SZEFI
BOLDOG BALÁZS
BUDA FERENC
CSANÁDY JÁNOS
CSONTOS ISTVÁN
FEHÉR FERENC
FOGARASSY MIKLÓS
GYURKÓVICS TIBOR
HORGAS BÉLA
ISZLAI ZOLTÁN
KÁLDI JÁNOS
KASSÁK LAJOS
KELETI ARTHUR
KENDE SÁNDOR
KERESZTURY DEZSŐ
KOCZOGH ÁKOS
KRISTÓ NAGY ISTVÁN
PÉK PÁL
SARBAK GÉZA
SZÉKELY DEZSŐ
SZENTIVÁNYI KÁLMÁN
TAKÁCS TIBOR
TAKÁTS GYULA
TOMA ÁDÁM
VARGA IMRE
VASVÁRI LÁSZLÓ
VITÁNYI IVÁN
WERFEL, FRANZ
WINTER ISTVÁN

Rajzok:

BÁLINT ENDRE
GULÁCSY LAJOS
VAJDA LAJOS

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK
TARTALMÁBÓL:

CSORBA GYÖZÖ
FODOR ANDRÁS
KISS DÉNES
PÁKOLITZ ISTVÁN
SZÜTS LÁSZLÓ
TÉNAGY SÁNDOR
versei

MAI FINN ÉS OSZTRÁK
KÖLTŐK

BOHUNICZKY SZEFI
GRANASZTÓI PÁL
LÁZÁR ERVIN
THIERY ÁRPÁD
VÁRKONYI MIHÁLY
novellái

MÉSZÖLY MIKLÓS
drámája

SÓS ENDRE
KRISTÓ NAGY ISTVÁN
tanulmánya

LEMLE GÉZA
szociográfiai írása

Vita a korszerű művészet kérdéseiről, valamint a zenei közgondolkodásról. (Baránszky Jób László, Bencze László, Lantos Ferenc, Major Máté hozzászólása)

GADÁNYI JENŐ
MARTYN FERENC
OROSZ JÁNOS
SIMON BÉLA
SZIGETHY ISTVÁN
TILLES BÉLA
rajzai

JEGYZETEK
IRODALMI DOKUMENTUMOK
SZINHÁZ-, FILM- ÉS
KÖNYVSZEMLE

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam. 8. szám

1963. augusztus

TARTALOM

KASSÁK LAJOS versei - - - - -	683
GYURKOVICS TIBOR: Péntek (vers) - - - - -	685
SZENTIVÁNYI KÁLMÁN: A döbbenet (novella) -	687
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei - - - - -	694
PÉK PÁL: Vers a délutánról - - - - -	695
TAKÁCS TIBOR: Férfi napozó (vers) - - - - -	696
VASVÁRI LÁSZLÓ: Most és mindörökké (novella) -	697
BUDA FERENC: Őszi vonat (vers) - - - - -	701
CSONTOS ISTVÁN: Egy pontról (vers) - - - - -	702
KERESZTURY DEZSŐ: A harag és a szeretet bilin- cseiben (hangjáték, befejező rész) - - - - -	703
CSANÁDY JÁNOS: Utóhang (vers) - - - - -	710
ARATÓ KÁROLY versei - - - - -	711
ISZLAI ZOLTÁN: Így is lehetne élni (vers) - - - -	712
KÁLDI JÁNOS: Töltésoldal, ősszel (vers) - - - -	712
VARGA IMRE: Pikásshó és a szirének (novella) - -	713
SZÉKELY DEZSŐ: A vér nem válaszol (vers) - - -	722
FRANZ WERFEL versei (<i>Boldog Balázs fordításai</i>) -	723

HORIZONT

TOMA ÁDÁM: Akik átugrották az árnyékukat - -	726
--	-----

JEGYZET

BELLYEI LÁSZLÓ: A korszerű Gárdonyi-kép néhány kérdése - - - - -	735
BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: A új lengyel film - -	748
HORGAS BÉLA: Levél Tornai Józsefnek - - -	749
SARBAK GÉZA: Milyen a valóság? - - - - -	750

VITA

KOCZOGH ÁKOS: „A természet rejtett arca” - - -	752
VITÁNYI IVÁN: És Bartók után... - - -	757

MŰVÉSZET

KELETI ARTHUR: Emlékezés Gulácsy Lajosra - -	765
TAKÁTS GYULA: Bényi László kaposvári kiállítá- sáról - - - - -	769
BERTHA BULCSU: Borsos Miklós a Balatonról - -	770

SZEMLE

FEHÉR FERENC: Déry Tibor újabb novellái - -	772
BOHUNICZKY SZEFI: Rónay György: Esti gyors -	775
FOGARASSY MIKLÓS: Gyurkó László: Csütörtök -	777
KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Kolossa István: Hosszú séta a hidon - - - - -	778
WINTER ISTVÁN: Szinnyi Júlia új könyveiről -	779
KENDE SÁNDOR: Reismann János-Örsi Ferenc: Kin- cses Baranya - - - - -	781
Beküldött könyvek - - - - -	783

RAJZOK

BÁLINT ENDRE - - - - -	686, 709
GULÁCSY LAJOS - - - - -	765, 766, 768, 782
VAJDA LAJOS - - - - -	725, 764

Szerkeszti:
TÜSKES TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÖZŐ, LAZÁR ERVIN, PAKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18—19 óráig.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat, Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6.— Ft. Évi előfizetés díja 72.— Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta
Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési
csekk számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy
átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

Felélős kiadó: Braun Károly

63-3326 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

EGY EMBER

*Kezeim
teli ráncokkal
sebekkel.*

*Kezeim
amiket megátkoztak
biába mutatják gyötrelmüket
nincs kegyelem.*

*Egy ember
én vagyok
anyám hasából jöttem a világra
jó volt a sötétség bársonyában
a melegben.*

*Ó pendülő kékség
kristályszilánkok mozgása.*

*Most lemeztelenít a fény
didergek magányosságomban.
Ha szólna hozzám kedvesem
ha megtalálhatnám barátaim.*

*Nyitott szemekkel
becsukott szájjal élek.*

*Lehet
annak a kutyának vélnek
aki őrzi a házat
de nem akar egész éjjel ugatni.*

*Lehet
lehet
és a kezeim
nem kulcsolódnak imára
nem fogadnak el alamizsnát
nem ütnek meg senkit.*

*Dolgoznak
és készek
az ölelésre.*

A MAGAM KENYERÉN

*Sokat kellene beszélnem
hogy megértsenek
s én mind hosszabban hallgatok.
Magamra zárom az ajtót
szemeim
a semmi
fekete szóttését
bámulják.*

*Felbasított mellemből
csöpög a vér.*

*A vér
mellyel az emberek tévelygését
állatok riadalmait
tárgyak mozdulatlanságát
akartam megváltani.*

*Mikor érek az út végére
ahol talán
játékos mosollyal
tányér meleg levessel
várakozik rám valaki.*

*Ne csüggedj szívem
ne hagyj el értelem.*

JÓ ÓRÁBAN

*Mosolygó hajnal
mosolyogj rám is
asszony asszony
gyere ki házadból.*

*Gyümölcsös tálammal
itt állok a kapufélfának dűlten
hogy megajándékozzalak a fényben.*

*Ó éjszakám csillaga
nappalom arany özöne
kodácsoló tyúkocskám
csúfolódó rigóm
elveszejtöm
és megváltóm.*

*Most mondom el mindezt
amíg nem vagy itt
majd átölelek
és hallgatok.*

*Aztán
nézlek
nézlek
és csodálkozom
hogy milyen szép vagy.*

P É N T E K

*Elvétem már a tárgyakat. A lényeg
elsikkad már a télből és a nyárból,
az azelőtt okosra nézett képek
hada most semlegesen vádol.*

*Az azelőtt fölépitett varázshegy
most egycsapásra össze-vissza omlik,
s én így maradok véglegesen már egy
betört világban és sorsom csomóit*

*ki nem bogoзва, ostobán, hanyatt,
csak azt érzem, arcomra folyik lényed,
akár a nap, a viasz és a lényeg,
s csak bámulom az üres tárgyakat.*

*A látványt ölte meg bennem szemed.
Nem tudok látni, mióta rámnéztél,
csak azt, ami testedből föllebeg,
izgalmas fákkal lett tele a légtér,*

*de belső fákkal, mik úgy nőnek egy
batalmas tájon, hogy az meg se látszik,
zsúfolásig tele vagyok veled
és nézlek, nézlek a megvakulásig.*

*Tapogatom az arcod. Ez az arc.
A végtelen. A minden arcok arca.
Nem látom már, csak amit te akarsz,
az ölelés zsákjába vagyok varrva,*

*ezer öltéssel a búsomba szűr
minden kis izmod, mint a tű.
Mi szorit össze veled ily vadul?
Szeretlek. Olyan egyszerű.*

*Olyan közel vagy, hogy tested szöge
egész a szemgolyómat éri,
fordulnék, törnék kifele,
de arcod elől nem tudok kitérni,*

*el nem fordíthatom a fejemet,
a szemben-lét fáj, kínzó, gyáva helyzet,
az arcomat szorítja a kezéd,
hogy ordítani tudnék – s csak szeretlek.*

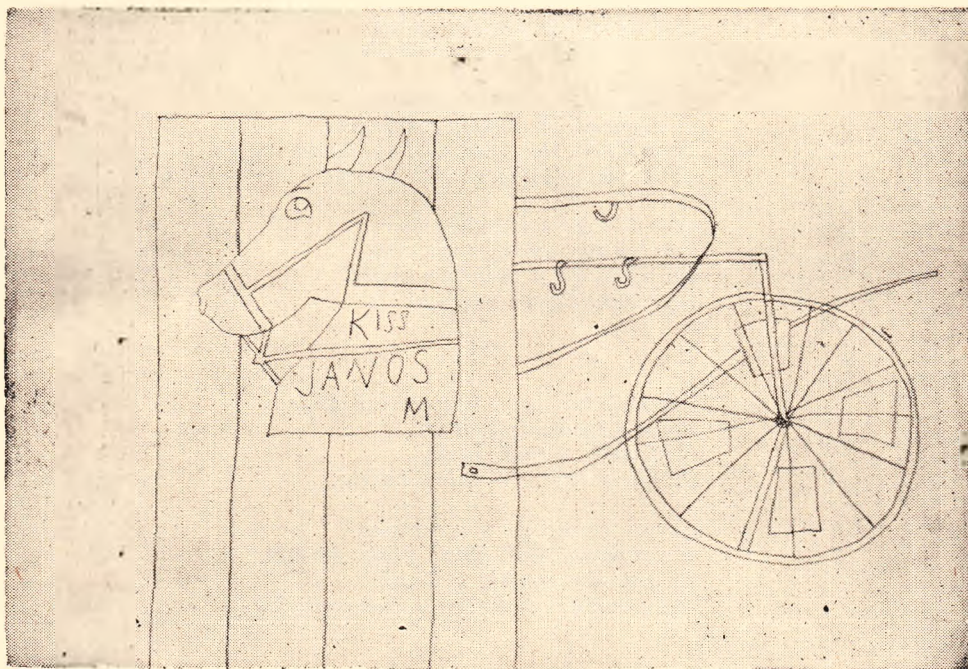
Üvölt a táj. Mert elbagytam teerted,
elbagytam árnyait és szögeit.
A boldogságot. Holnap jön a péntek,
és testemet testedre szögezik.

Már lélegezni sem tudok. Merev
pupillámat az egekre szögeztem,
belémfürödtél, mint hegyes üveg,
s én csüngök csak ezen az egy kereszten.

Következik a végső Golgota.
A kicsike, a helyi, az egyéni,
mert kinek-kinek meg kell bálnia,
abhoz, hogy e világon tudjon élni.

Következik az önfeláldozás.
A látványtalan és örült alázat,
míg fölhasítja bőrödet a nyárs,
a test pedig vergődik, mint az állat.

És megreped a hegy. Csorog a vérünk,
az üres éjben elbasad karunk.
Csak az válthat meg, aki meghal értünk,
s csak azt váltjuk meg, kiért meghalunk.

Bálint Endre rajza

A DÖBBENET

Az országút szőlőhegyen kapaszkodik, rokkant gyümölcsfák kísérik. S oldalt fehér présházak maradoznak el. Néha átbukik a Volga fényszórója az árkon s szőlőrendekbe vág a sugárkéve.

A kocsit Gázsó vezeti, a Kocsigyár igazgatója, elhízott, de azért izmos férfiú s mellette a gyár sovány főkönyvelője horkol, verődik a feje. Hátról a mogorva és szótlan Jerabek, a pártbizottság új munkatársa, sovány és mogorva fiatalember, akit mégis kár volt elhívni; megitta a magáét, de nem oldódott fel s a végén fizetni akarta a részét. S aztán Kibédi feszeng – gürge, gömböc emberke, a MESZÖV kirendeltség vezetője. Közöttük meg ott vicog Kibédi testes titkárnője, mintha csiklandozná. Az incselkedő főnök kezére ver, egészen rádől Jerabekre, aki hősiiesen tartja s közben villongva kacérkodik Gázsóval, mint egész este, ezen a kis „kikapcsolódáson.”

A nő egyszer csak énekelni kezd, magas fejhangon:

„Meseautóban, színezüst erdők során,

Repülünk a mesék kocsiján...”

A szőlőhegyen tovább kapaszkodik felfelé az út, Gázsó merész kanyarokkal vezet, tekeri a kormányt, az utasok egymásra esnek.

Senki sem tart a titkárnővel, sértődötten abbahagyja az éneklést. Előredől, rázza az alvó főkönyvelőt, cseréljenek helyet, mert őt nem hagyják békén; szól Gázsónak, de az nem figyel, most ő nótázik:

„Nótáskedvű volt az apám... Átmulatott sok éjszakát...” – Kellemes tenorja van az igazgatónak, olyanformán rezegtet, mintha nemcsak szólózna – hanem egyúttal tercelne is, éneklése szinte kettéválk, mikor kitarítja a hangot.

A titkárnő szelíden segít, előre dől a két férfi között, mintha Gázsóhoz húzódná. Hosszú lejtőn lódult lefelé a Volga.

Éppen a kanyarban bukkant ki a lovaskocsi a szőlők közül, részeg atyafiak hóháztak, rángatták a gyeplőt.

Csak felordított, félretekerte a kormányt. A titkárnő visított, a férfiak káromkodtak.

Nagy huppanás, üvegsörömpölés. A Volga átbucskázott az árkon. nekivágódott a partnak. Egyet perdült még és oldalra hemperedett.

Lehetett hallani, hogy a lovaskocsi elnyargal lefelé, menekülnek a bepityizált komák.

Kibédi mászott ki elsőnek. Kicibálta a titkárnőt és ráförmedt, ne bögjön, örüljön, hogy semmi baj sem történt.

Jerabek magától kikászálódott. Mormolt, hogy el kéne fogni a lovaskocsit.

Kibédi legyintett:

– Mit kezdjünk az ostoba parasztokkal? – Üveget húzott ki lódenkabátja zsebéből. – Igyunk egyet a nagy ijedségre.

Jerabek nem fogadta el a kínálást. A főkönyvelővel ketten kiszabadították az eszméletlen igazgatót.

Az árokban fektették le. A titkárnő sírt felette, mintha halottat búcsúztatna.

A férfiak mindenekelőtt – Kibédi vezényszavára – talpra állították a kocsit. Kibédi fulladtan kiabált, végre boldogultak.

Betört az ablak, egyik lámpa – azt alighanem a kocsirúd érthette.

Jerabek az igazgató pulzusát tapogatta.

Kibédi letérdelt és bort öntött az eszméletlen ember félig nyílt szájába, furcsa bugyborékolást lehetett hallani és Gázsó felnyögött.

– Semmi baja – mondta vidáman Kibédi. Lemutatott a sötétben pislogó sárga lámpákra. – Ott az állomás... Tíz perc múlva itt a vonat... Kérlek Jerabek elvtárs, menj haza, ne aggódj értünk... – S félrehúzta a titkárnőt, pattogó hangon rendelkezett:

– Azonnal küldjön orvost, szóljon Boronkay doktornak... S jöjjön ide, Gazsó elvtárs gépkocsivezetője. A többit elintézem én. S persze ugrassza a mi teherkocsinkat, húzza be a Volgát. Azzal jöjjön az orvos, meg a sofőr is.

A titkárnő szepegeve bólogatott.

Jerabek és a titkárnő eltűntek a sötétben. Csúszkáltak az őszi sárban.

Kibédi és a főkönyvelő visszaemelték a nyögdecslő sebesültet a kocsiába. Aztán Kibédi kiállt az útra, hátha arravetődik egy autó?

A szőlőhegy kopasz fáit úgy mozgatta a szél, mintha nőgatná, meneküljenek le a völgybe.

Hamarosan jött és elhuhogott a vonat.

Gazsó tudta, hogy cibálják, érezte a szorító eszméletlenséget – s mellében a furcsa fájdalmat is, – de nem bánt semmit. Visszaröppent néhány évet, mintha még a peckes, jöltáplált begyűjtési megbízott lenne; ötvenben kopottas, falusias gunyában járt, ősztől tavaszig vastag esőkabátban s ritkán borotválkozott. Sötét borostája szinte összefolyt a bajuszával.

Mit akar megint ez a vacak telefon? Már harmadszor berren. Felvette.

– Gazsó elvtárs?

Azonnal válaszolt, megérezte a felső szerv erélyét.

– Egy óra múlva várja a káderbizottság.

A kagylót azonnal letették. Gazsó reszketve bólogatott, néha mottyant, hogy reszkető kollégái ne sejsék a valót. Berendelték, mint a többiek, akiket ezekben a napokban eltávolítottak a Járási Tanácstól – akadt olyan, a hivatalból az internálótáborba ment.

A színlelés semmit sem ért, a kollégák ütött tekintettel bámultak utána.

Otthon a felesége engedte be, a nyolcadik osztályos fiút terelte a konyhába, ott tanuljon.

Gazsóné dundi, helyes, barna asszony; a lakásban minden az övé, vaskos bútorok, zongora.

– Végünk van Pannikám!

– Gazsó, megint beittál... Bűzlesz.

– Esküszöm, csak két féldecit, Pannikám... Ezt nem lehet bírni.

– Mondtam már régen, hagyd ott. Élhetünk, mint más...

Gazsó döngötte a mellét.

– Ez nem olyan kocsi Pannikám... Aki leugrik, arra rámegy, halálra gázolja. Hiszen, ha lehetne... Most végünk lesz!

– Mi baj?

– Berendelt a káderbizottság.

– Mit akarnak?

– Amit a többiekkel. Kinyírnak.

Az asszony nem sokat beszélt, mintha régi szóváltást fejezne be:

– A te dolgod. Én nem könyörgök tovább.

– Mit csináltok, ha...

– Hazamegyek a gyerekkel, a kulák apámhoz. Te meg keress magadnak egy kommunista nagyságát! – Az asszony arca el se torzult az indulattól, halkan beszélt.

– Várj Pannikám! – Gazsó, mellét döngötte bizonykodott. – Megmondom én... nem érintkeztünk a kulákkal... Ugyis csak mostohaapád. Ez a szerencse!

– Mindent attól kaptál. – Az asszony körülmutatott.

Gazsó a magát mondta rebegeve:

– Énrám semmit se mondhatnak, igyekeztem a begyűjtésnél... Nem kíméltem senkit... Ne mondassák, hogy kulákok cimborája, az imperialisták cinkosa vagyok... Mindig felszólaltam... Nem kíméltem magam. A rosseb egye meg ezt a rothadt életet! – Meredten bámulta a zongora felett a fal faltjait, ő tüntette el onnan az esküvői képeket, meg az öreg kulák fényképét is, hátha meglátja valaki?

A házaspár egy éve huzakodik már. Külön alszanak. Észrevette a nagyfiú is. Gazsó a fürdőszobába botorkált, meg kell borotválkoznia. Az asszony kérés nélkül hozta a meleg vizet.

Gazsó nem öltözött fel túlságosan, azt nem szeretik a káderek. De a száját kiöblögette, hogy a pálinka ne érződjék. S egész teste reszketett, mikor bekopogtatott.

Egy fáradt arcú idős ember kulcsra zárta Gazsó mögött az ajtót. Az asztalnál lehajtott fejjel ült egy sovány fiatalember, iratokban lapozgatott. Ők ketten vezetik a tisztogatást.

Gazsónak állnia kellett. Az öregember hangja olyan volt, mint az őszi eső egyhangú csepegése.

Figyelt s kész volt rá, hogy mindent bevall, nem tagad.

De a kulák rokonságot nem kezdtek. Gazsó dülledt szemei a vízfoltos falra ragadtak. Az öregember majdnem suttogott:

– Gazsó elvtárs, eddigi munkájáért dicséretet érdemel...

A süketnémának látszó másik káderes bólintott.

– Megmondom, miért hívatuk, Gazsó elvtárs...

Nagyot nyelt, várta az ítéletet.

– Magának bognár az eredeti mestersége, igaz?

– Igen! – Összezsapta a bokáját, mint a katonaságnál.

– Üljön le, Gazsó elvtárs... Kicsit meleg van idebent.

Szót fogadott, mintha parancsot teljesítene, izzadságát nem merte letörölni.

– Önt a Mezőföldi Kocsigyár igazgatójául javasoljuk.

Ellentmondást, mentegetőzést nem vártak. A hamúsínű öregember fáradtan sorolta, milyen fontos okok miatt alapították ezt a gyárat; elpusztultak a háborúban a falusi kocsik, szekerek. Átszervezik a mezőgazdaságot, kellenek a gyártmányok. Szép feladata lesz az igazgatónak. S még azt is megkérdezték, a begyűjtésnél ki legyen az utódja?

Úgy támolgott ki, mikor ajtót nyitottak, mint a részeg.

Óthon rátámadt a feleségére, mert az csomagolt, hátha elveszik a lakást is? Újra magabiztos lett, s azonnal utazott Mezőföldre.

Mezőföld járási székhely – ugyanabban a megyében.

A kocsigyár új épületeket kapott, amelyeket ki tudja milyen célra emeltek. Hiányzott a rakodótér, színeket kellett azonnal eszkábálni a drága faanyagoknak – mert könnyen rásüthetik az igazgatóra, hogy szabotál, ellenséggel cimborál – s akkor kibukik, amit most megint elrejtett.

Kétszáz szedett-vedett emberrel kezdte a munkát s a körülményekhez képest, jól igazgatott. Szakmunkásnak betoborozta a listától rettegő falusi bognárokat, kovácsokat. S kaptak gépeket, amelyekhez egyideig senki sem értett.

Gazsóné azonban megmakacsolta magát, nem költözött az igazgató után – hiába szerzett az rövid úton lakást – maguk között betegsége hivatkozott s arra: mi lesz, ha mégis kiderül a kulák rokonság?

Gazsó – magában igazat adott az asszonynak, néha megrezdült benne a félelem.

A mezővároska legnagyobb üzemének igazgatóját minden lehetséges helyre bevásároltatták, csak úgy győzte a sok felszólalást, ha havonta szerkesztett új beszédet, addig a meglevőt foltozta – nevekett helyettesített be s alkalmanként megfelelt ugyanaz, egy hónapig. Úgyesen gazdálkodott, a régiből néha egész bekezdéseket átmentett, úgy illesztgette, mint építőköveket a gyerek.

Ki tudná átfésülni az asszonytól külön töltött időt? Az emlékezet nagyokat ugrik, pillanat alatt átsiklik egyforma, sűrű éveken.

Gazsó joggal tarthatta magát jó igazgatónak, akinek rendben a szénája. Küldték az anyagot, előírták, milyen kocsit, szekereket kell gyártani, ami elkészült, elirányították alakuló szövetkezeteknek, állami gazdaságoknak, az árát egyszerűen átmentették az egyszámláról.

S ki tudta volna, hogy az energikus igazgató, – aki azért nem hozatja a családot, mert hamarosan magasabb beosztásba kerül, mint ahogyan erről többször szó volt – ha nagyritkán a feleségéhez látogat, az lebecsüli mindenek s nem engedi magához, el akar válni; de Gazsó könyörög, hogy ne! Ez a karrierjébe kerülne.

Milyen emberi élet az ilyen? Gazsó nyilvánosan vigyázott a renoméra, bezárkózva ivott Mezőföldön, aztán lettek cimborái, mint Kibédi és mások.

Mint igazgató, ügyesen átdőccent a zökkenőn, nem úgy, mint némelyik kocsi, amit az üzemben gyártottak.

Ugráltak a Duna–Tisza közén a szövetkezeti parasztok, hogy a nehéz, vasalt járműveket üresen is nehezen vonszolják az állatok a kerékagyig érő homokban; perrel fenyegetőztek az erdőgazdaságok, hogy rönkszállítás közben összetörnek a könnyű kocsik.

Végülis minden vita elcsitult; elévült; Gazsó nem vesztette el nyugalmát. Felfelé sohasem mondta, hogy – nem! Az ellenfeleket, elégedetlenkedőket kifárasztotta, örültek a végén, ha abbahagyhatták a vitát. A gyárat kihúzta minden nagy salamasztikából s úgy tartották számon, mint élelmes igazgatót.

Az se jött rosszul, hogy ötvenötben kiderült a kulák-rokonság. Már nem csináltak nagy hűhót az ügyből.

Lám, Gazsóné emiatt élt külön a családjától. Akadtak, akik becsülték ezért.

A fiút éppen felvették egyetemre, Pesten lakott, rokonoknál.

A régi helyen most már át kellett adni a lakást, Gazsóné a férje után költözött.

Gazsó maga sem bánta volna, ha rendbejön a házassága – valósággal megrémült: a közös lakásban egyelőre tovább zárkózott az asszony, mintha az összeütközéskor, ötvenben különböző sínen indultak volna el s találkozniok már teljesen lehetetlen!

Gazsónak megvoltak a barátai, szokásai – s az asszony ezeket gyűlölködve, majd gúnyolódva emlegette, szüleihez mindig egyedül utazott látogatóba.

Nem lehetett megérteni az asszonyt: mit akar tulajdonképpen? Örülhetnének, hogy megúszták, mások nem voltak ilyen szerencsések.

Valami nagy szerelem azelőtt se volt közöttük, a házasság „ajánlással” szövődött.

Gazsó dühöngött magában, a hosszú különélés után kívánta az asszonyt – s az megalázta őt, maguk között egyre gyalázta eddigi magatartásáért.

Az igazgató helyzete azért is nehezült, mert a gyárban nem ment minden simán, bíralták őt, beszéltek róla nyíltan is –, hogy le kéne váltani, alkalmatlan a vezetésre. S a régi módon nem lehetett visszavágni.

Fejfájós napjai voltak, ilyen helyzetben kellemes otthont szeretett volna, ahol megértés, papucs és asszonyi alázat várja. Gazsóné, az ördög tudja, mit forgatott a fejében?

Dolgozni ment egy új üzembe, a Harisnyagyárba.

S a fiú alig látogatott haza Pestről. A nagyszülőkhöz járt látogatóba.

Ha Gazsóné haragszik a rendszerre – de hallgat –, azt Gazsó megértette volna. Néha pendítette előtte a régit. Az asszony kinevette.

Könyveket cipelt haza a gyárból, tanfolyamra járt.

A házasságuk rendbejött valahogyan, az asszony megúnta a haragot, neheztelést.

De most tudta meg igazán Gazsó – hogy felesége nem elégíti ki őt. Mint ahogyan sohasem értette meg... S Kibédi segítségével, pótlásról gondoskodott. Nem holmi nagy szerelem – az szükségtelen egy gyárigazgató életében, alkalmi nőcskék is megteszik. Autós kirándulások... Ivászat a közeli borvidéken. Ez töltötte ki Gazsó szabadidejét. S otthon hazudozott.

Ötvenhatban a hőbörgéskor nem ment be a gyárba – különben is bedobta a közvéleménybe, mennyit szenvedett ő listás apóssal a személyi kultuszos időkben.

Gazsó letett már róla, hogy felfelé „kiemeljék” – egyre kevesebb kádert látott magasabb beosztásban, akik – szerinte – nem rendelkeztek az övénél nagyobb harmoniká-

val, mert a képességeket maguk között régen így jelölték, ki mekkora regiszteren, hány sípon játszik. Gazsó tudta magáról, hogy csak pötyögtet, ezt is a régi módon. Még a kocsigyárban is kapaszkodnia kell.

Néha ismeretlenként bámészkodott a kocsigyárban, ha jólszabott ruhában végig-sétált – nem kellett már káderöltözetet hordani az igazgatónak.

Azelőtt átlátott mindent, valóban irányíthatott.

A gyár maga biztosítson rendelkezéseket, nem irányít a főigazgatóság.

S egyre kevesebb kocsi és szekér kell.

Amit termelnek, drága. Ha az árkalkulációról tartottak értekezletet, a főmérnök s a főkönyvelő vitatkozott – Gazsó éppen csak szót adott nekik s lavírozott közöttük.

Ha beivott, Kibédi előtt nem titkolta, felesleges ember ő – a gyárban és otthon. Maga sem tudja, mikor rántották ki alóla a szőnyeget. Mit kéne tennie? Igazgató még – de ha leváltják a kocsigyárból, nem felfelé viszik el, mint valaha remélte.

Borzadozott a jövőtől.

S észrevétlenül torzult régebbi magabiztossága félelemmé, remegéssé – még a furcsán megváltozott rendszernek is jutott dühéből; nem értékeli Gazsó Bertalant, aki életét, mindenét felvette s helytállt a legnehezebb időkben.

Kiderült, Kibédinek – s másoknak – hasonló gondjaik vannak.

Egyszer aztán beütött a villám: bizottság jött, össze-vissza forgatták a kocsigyárat, mindent kurkásztak s nem titkolták, az üzemet meg kéne szüntetni. Drágán termel, gyártmányai korszerűtlenek. Felröppent a hír: az épületeket átadják a Harisnyagyárnak.

Gazsóné már részlegvezetőként dolgozott odaát.

Gazsó sehogyan sem érthette, hogyan emelkedhetett a felesége? Magában mindig szerény képességűnek tartotta, maga mellett sohasem említette. No hát nem is komoly dolog ez a Harisnyagyár.

S most már maga gondolkozott róla, hogy el kéne válniuk.

A kocsigyárat mégsem szüntették meg, beütött a mezőgazdaság teljes átszervezése. Gazsó azt hitte, megint felülről sürgetőznek majd, gyerünk a kocsikkal!

S ennek az ellenkezője történt: a közös gazdaságok traktorokat követeltek. Eladták az ökröket, lovakat.

A Mezőföldi Kocsigyárban hatszázötven ember dolgozott.

A fiatal főmérnök és barátai végülis terveket készítettek: pótkocsikat kell gyártani a traktorokhoz! Mindenféle esti tanfolyamokat tartottak, hogy a változó munka ne okozzon zökkenőket.

Fahulladékból melegágyi kereteket gyártottak. S váratlanul beugrottak az első külföldi megrendelések, amit korábban Gazsó nem tudott elérni – adtak el ugyan a gyártmányokból, kocsikból, szekerekből az állami szervek, de erről legfeljebb hallomásból tudtak.

S most olyan megrendelések futottak be – megszűnés helyett lázas kapkodás kezdődött, bővíteni kell a gyárat, új gépeket muszáj beszerezni! Ebben talpra pattant az igazgató, telefonálni tudott ő, emberül.

S a Harisnyagyári nők megbolondították a városkát. Már nem követelték a kocsigyár épületeit –, hanem autóbuszokat béreltek és bejártak a megyeszékhelyre színházba; kétszer Gazsónak muszáj volt elkísérnie az asszonyt.

Idén Szegedre rándultak a Szabadtéri Játékokra.

S hírlett a városban, hogy Gazsónénak egy – nála pár évvel fiatalabb – művezető csapná a szület; vizsgont Gazsó Kibédi titkárnőjének udvarol.

Gazsó ivászat közben eleget értekezett barátaival a férfiúi boldogtalanságról. Bár a művezetőt nem hitte el.

Mikor pesti zenekar koncertezett – úgy intézte, hogy ne legyen otthon, nem kíváncsi a klasszikus cincogásra. Fiával alig találkozott, az már nemigen jött haza. Úgy hírlett, nősülni akar.

S átszervezték a kocsigyárat. Igazgatóhelyettest neveztek ki – azt tanácsolták Gazsónak, ne vállaljon annyi funkciót, a munkájával törődjön. S a mi emberünk egyre jobban ivott: megérezte, hogy ez az utolsó felvonás lesz, neki többször nem húzzák fel a függönyt.

Nagyban gyártották a melegházi kereteket.

S kitalálták a mérnökök, hogy szétszedhető hétvégi házakat gyárthatnának, mutatós poliészter – műanyag – tetővel. A mintadarabot kiállították a Nemzetközi Vásáron. Kitüntetést kaptak a hétvégi házért. S egyszerre ötezer darabot rendeltek – csak nyugatra.

Most már ellepték a gyárat az átszervezők.

Gazsó elvesztette magát.

Összeesezett a feleségével. S hétvégi kirándulásra ment Kibédivel, meg Jerabekkel, ezzel az új pártbizottsági emberrel; aki nem valami barátságosan hallgatta az elkeseredett igazgatót.

S a nőcske, a titkárnő nem beszélt már ábrándozva házasságról. Javasolta: felejtsek el egymást.

„Nótáskedvű volt az apám . . . Átmulatott sok éjszakát . . .”

Gazsó apja falusi fuvaros volt – pár hold földdel – így az életrajzban persze szegényparaszttá degradálódott, de mivel sokat adott életében magára, bizonyára forgott a sírban, mikor fia lekicsinyelte.

A fuvarosnak is ez volt a dala, ha berúgott, fujatta a fiával és könnyezett.

Az orvos agyrázkódást és bordatörést állapított meg.

Három napig altatta a beteget. S injekciózta.

Gazsó a negyedik nap délutánján tért magához.

Az ablakra pillantott. Odakint hajlongtak a szélben az őszi fák.

Aztán meglátta a feleségét. Ott üldögélt az ágy mellett álmatlanságtól duzzadt arccal. Gazsó mérgesen nézte; idegen nő ez, elcsavarodott valahol a közös élet! Mit úg-rál a Harisnyagyárban!? Eleget keresett ő – igaz, mostanában nem adja mind haza, megvannak a maga kedvtelése. Ha egyszer úgy élnek egymás mellett, mint az idegek.

– Jobban vagy?

Gazsóban zsongott az apja nótája:

„Ha a cigány nem jól játszott . . .

A bőgőbe belevágott!”

Azon a délutánon romlott el minden, mikor az igazgatást elvállalta. Vagy már korábban? Nem kellett volna a begyűjtéshez sem jelentkezni. Lám, felesége szülei dolgoznak a szövetkezetben, brigádvezető a volt kulák! S az egyetemista fiú ott lebzelt a nyáron. S csak az anyjával levelez.

Miért nem figyelmezteti az embert valaki, ha rosszfélé indul: megállj, hé! Hiszen a keresztutakra nem lehet többé visszatérni.

„És az lett a nóta vége,

Kivitték a temetőbe . . .”

Évekig reszketett benne a kocsonyás félelem, mindig bizonyítani akart, úgy mérlegelte szavait, tetteit – hogyan nézik majd ezt, vagy azt – ha lebuknak mégis? Az állandó feszültségtől elfásul az ember.

Érdemes volt így élnie? Nem! Miért csak most jött rá erre?

Gazsóné azt kérdezte a szemét nyitogató embertől:

– Miért kiabálsz mindig? Még álmodban is velem veszekszel . . . Én nem tehetek semmiről.

– Hát ki tehet róla Pannikám, hogy minden elromlott? Ki?

– Hátha te . . . Ez eszedbe se jutna?

Gazsó értetlenül pislogott. Az órára bámult.

– Hű, a szentségét, Elkésem az értekezletről! – Ki akart ugrani az ágyból, de felesége lefogta.

– Mi bajod?

– Nem érted? A járási pártértekezlet...

Gazsóné azt mondta:

– Az tegnapelőtt volt. Én ott voltam.

– Mi? Ne tréfálj, Pannikám...

– Megtartották nélküled.

– Az lehetetlen! Eddig még sohasem...

– Most igen. Jobban jártál, hogy... Rajta voltál a listán...

– Mit akarsz?

– Nem választottak meg.

– Nem igaz!

Az asszony azt mondta csendesen:

– Jobb, hogy nem voltál ott. Többen felszólaltak.

– Érthetetlen... hát a gyárból nem kerestek?

– Telefonált a főmérnök, hogy minden rendben... Ráérsz bemenni, ha egészen meggyógyultál. Őt bízták meg a gyár vezetésével...

– Miért?

Gazsóné újra lenyomta az embert.

– Még kérde? Kiderült, hogy részegen vezettél. Kibédi is ellened vallott. A kár nyolcezer forint, azt meg kell fizetni.

Gazsó felordított:

– Szóval egyszerre... rám másztak?! Ó, a rothadtak! Nahát majd megmutatom én nekik!

Tátogott néhányat, bámulta az ablak alatt hajlongó fákat, bokrokat. Ugrani akart, hogy futhasson egyik értekezletről a másikra... Mi történt, hogy őrá egyszerre nincs szükség ebben a városban? Mi lesz, ha felgyógyul? Túl lehet élni ekkora igazságtalanságot?

A fal felé fordult, a falvédő piros hímzését nézte, számolta az egymásba fűződő karikákat.

Rázta a zokogás s most gondolt rá, meg kellett volna halnia a karambolnál. Minden rendben ment – ez a jelentéktelen vacakság, így kilendítette az egész életét. Még nem is értette meg, lassan hatolt belé a fájdalom.

Felesége átnyúlt és megtapintotta a homlokát, hogy lázas-e?

Eszeveszett erővel kapaszkodott a feleségébe, csókolgatni kezdte az asszony kezét.

Felordított s elveszítette az eszméletét.

Újra felharsant az ismerős nóta:

„Nótáskedvű volt az apám...

Átmulatott sok éjszakát...”

Gazsóné vendégeket engedett be; megjött a fiú, ugyanolyan tömzsi, mint az apja, barna és mosolygós, de egész tartása más. Egy fekete szemüveges leányt tessékelt, aki vel még az anya sem találkozott.

Az asszony arcán még az iménti döbbenet árnyéka sötétlett.

FEHÉR PILLE

*Mikor a tavasz nyárba-tért
és égzengés közt megjelent
sippal, dobbal, galagonya-holddal,
ezer harsány pipacs ragyogta,
a patak ezüst szikrái zengték,
hogy ez a fülledt-fojtó kábulat,
ez az ájulásos dallam,
ez már a nyár
kaszálóiról száll,
kószáló árva-madár-lelkem
teli volt akkor ijedelemmel,
hogy milyen pillét látok először?*

*Ujjongtam, hogyha pirosat,
piros a szerelem hozója,
a fekete gyászt jelentett,
a sárga szín betegséget,
életet, sorsot, világot
így ítéltem meg,
ilyen véletlenből:
még ma is riadtan
révedek arra a pillanatra,
mikor fehérről pille röpített felém,
mely a halálot jelent.
Oly vészesen szállt át
a rét zöld tengerén,
kitéptem volna szárnyát,
hogy elhessegessem,
messze űzzem.*

*Babona, babona, balgaság,
ma már tudom:
színektől szebb a föld,
zöldebb a zöld,
kékebb az ég
kék
tengere,
nem ijeszt meg a szín,
arcizmaim
se rándulnak meg,
a rettenet
csak az,
ha tavasz,
nyár
nem trombitál már
és őszt, telet
sem lelek
többé,
az a volt-nincs lepke öl
örökké.*

ÉJJEL IS SZÓL A MADÁR

Micsoda madár szól?
Éjjel is őrzi a Bükk erdeit,
biztos erőt ad
és a nyugtalan lélek
gyors pibegése eláll, –
örzöt érez a csendben,
a csillagok arany cserepei is
helyrerakódnak
a mennyei konyhán,
kamasz illatokat hoz a szél,
szeliden elalszol,
szól a madár,
hogy békétlen álmaidra vigyázzon.

SOMOGYI SZIVÁRVÁNY

– Rippl-Rónai emlékének –

Piktor-szerszámod: ecset, kréta, toll,
ennyi elég, hogy új világ legyen,
melyben bezárva ott a végtelen,
ricsajt csinált a magyar Ugaron.

S a vásznaidon nagy-piros meleg
lángok lobognak: lepke-sárga-szín
ragyogásban a tündér Lazarin,
szép szín-karnevál: mályva fellegek.

Somogyba Párizs így szökött be, te
ezt az új mintát úgy szőtted ide
Piacsek bácsi fogta ecseted.

Ady, Babits is hozzád csengetett
pokol-színekbe mártva arcukat,
amely mégis egy szebb mennyet mutat.

P é k P á l

VERS A DÉLUTÁNRÓL

Fekszel

Pörög pörög a kis bogár
A fény kimetszi most az arcodat
Anyád szólít Kézében ott a tél
Szóló barack aranyzöld pillanat

Kiáltás

Csönd

Rohansz ki a kapun
Hol van Miért A benzín elcsöpög
A szél arcán parányi vér lapul
Robadt dögök A sofőr visszajött

Nézed

Viszik

A görcsös némaság
öklébe fogva szinte szégyeled
hogy futnál vissza már a kerten át
megóvni versed békéd életed

T a k á c s T i b o r
F É R F I N A P O Z Ó

*Ki itt belépsz: fürdőruhádat vedd le,
vagy tégy úgy, mint mi tettünk: Ruszalin,
román barátom ment elől sziszegve
a sütős part homok hullámain:
felöltözötten, fürdőnadrág rajtunk,
jobbról a tenger, balról a tömeg,
forró nap égette a nyers, csupaszbúst,
s a napban tombolt az önkívület.*

*Még sohse láttuk így a férfi-népet,
s rólunk is olvadt minden földi máz:
a testet ölelő kis gyapjú-kéreg,
teljes legyen az áthasonulás!
Ha így vethetnénk le minden bibánkat,
köznap gondunk, ami fáj, mi rossz,
s lemoshatná az emberi világ, vad
veritékét a kék víz, e habos.*

*Férfiak, ki mindent szedtünk magunkra,
törvényeket, szokást és vak hitet,
ránk kúsztak, mint a víz, feltornyosulva,
s vontak szívünkre kemény vízkövet.
Hogyha a lélek is lehetne pôre,
akárcsak egyszer, mint itt, ma a test.
Fekszünk, szégyenben borulva a földre,
s a forró kő lassú énekbe kezd.*

*Én ballottam. Ruszalin dudorászott,
a nap égetett, perzselt a homok.
Épp, mintha belőlünk csapnának lángok,
okozva gyújtó rövidzárlatot.
Végigfutott a testeken az áram,
lángolt mögöttünk Dél-Efória!
Hivott a víz, s mi indultunk, ruhátlan,
a tenger és föld két testvér fia...*

VASVÁRI LÁSZLÓ

MOST ÉS MINDÖRÖKKÉ

Odabent ágyazott az asszony.

Az ember bement az udvarról, leült az asztal mellé.

– Fagy lesz... – mondta csöndesen.

Felesége nem szólt rá semmit, puffogtatta a párnákat, aztán vetkőzni kezdett. Nagy, kövértestű nő, mint a legtöbb meddőn maradt asszony, de az ura nem pillantott oda, ősz szemöldök alól már minek nézni a rengő asszonyi húsokra?

– Reggelre fagy lesz, ha megáll a szél... – mondta maga elé. Az asszony bolha után matatott az ingében, megfogott egyet, gondosan szétroppantotta két körme között, s csak aztán felelt, nemtörődomséggel:

– Mi közöd hozzá? Nem a tied fagy meg... Azzal bebújt az ágyba, magára húzta a dunyhát.

Aggódalom szólt az ember szavában:

– A Hegymög... elfagy!

Ingerülten csattant föl a válasz:

– Fagyjon el! Bár mindene fagyna el a téeszcséjüknek! Mindenük!!

Az ágy recsegett a mérgesen mozduló nagy test alatt. Férje feléje sem fordult, nem törődött vele, mit mond ez az asszony, akivel annyi éve éltek együtt már, hogy idegenek lettek egymás számára. Valamikor összehozta őket a vagyon, s aztán csak az ágy, meg a birtok, semmi más. Sohasem értette, nem értette meg, ő mit gondol, érez, soha. Most sem érti... A háztáji szőlőjük, igaz, olyan dűlőben fekszik, ahol egy esztendőben sem fenyegeti a fagyveszély. De a Hegymög!... Azt ő ültette be, nem úgy maradt rájuk, az az ő gondolata, verejtéke! Gyönyörű szép, nyolcszáz öl fiatal szőlő, ott semmi sem volt, azt ő csinálta reménységgel! Nevették érte, mit, Hegymöggre szőlőt? Nem marad az ott meg, előli a fagy. Ó megmutatta! Megóvta minden tavaszon! Most termő szőlő. Élet... Igaz, a szövetkezeté már, közös. De akkor sem pusztulhat el!... Ami megvan, az maradjon meg. Az életnek meg kell maradni...

Horkolni kezdett az asszony az ágyban. Az ember keserűen legyintett. – Élet? Ez a horkolás is élet...

Távoli dűlőből traktordörgést hozott a szél. A hang érintésére ismét gondolatok eredtek fásult agyában. – Dolgoznak. Ez jó!... Mindig tetszett neki ez az új, ami azelőtt nem volt, hogy a gépekkel az éjszakát is fel lehet használni. – Dolgoznak, igaz. De a szőlőkre gondolnak-e? A fagyra!? Gondolnak, talán gondolnak. A többire, az mind egy oldalon fekszik a Sabaron. De a Hegymög jut-e eszükbe? Ott nincs több szőlő, biztosan megfeledeznek róla. A fagy pedig... Mintha máris szűnne a szél!

Nem tudott bent megmaradni, kiment az udvarra. A szél csakugyan gyengült. Még meg-meglódult, de érezni lehetett, hogy kiadta már az erejét, elfáradt.

Az embert a gondja szinte belenyomja a földbe. – Elfagy a szőlő!...

A traktor távol fölördített, s ettől megmozdult a töprengő. Még tudatlan, cél nélkül, de aztán már az elhatározás munkálkodott mozdulataiban. Bement az istállóba, szénát lökött a nagy hodály sarkában unatkozó két tehén elé. Kihúzta a szekérét a fészerből, s a trágyadomb mellé állította. A zörgésre ugatni kezdtek a környékbeli kutyák. Nem törődött velük, semmivel sem törődött, csak rakta a trágyát a szekérre, amennyi ráfért. Azt sem bánta, mit szól a felesége, amikor bement a bekecsért, kucsmájáért, de az asszony csak horkolt, nem ébredt fel. A tehenek nehezen akarták járombá dugni fejüket a szokatlan órában, az egyik keservesen belebödült a sötétségbe. – Nem baj, te is kibírod, ha én kibírom, – mondta neki az ember, aztán megfogta a kötőféket és elindult az állatok előtt.

Nem találkoztak senkivel. A faluban még aludt az élet, csak egy-egy kutya vakkantott fel a kerékszögre.

Kiérték a házak közül. A mezők lehelete szívére szállt embernek s baromnak. Égtől a földig ért le az éjszaka. Mentek. A százszor járt úton lépegettek a fáradt csizmák, tompán ütődtek a lospa paták a belül szinte visszhangos tavaszi földhöz, egyet-egyét nyikkanva, zörrenve, engedelmesen gurult a négy kerék. Az ember ballagott elől, mert minden földi létezők közül mindig az embernek kell elől mennie. Már nem tusakodtak benne a gondolatok, tudta, azt cselekszi, amit tenni lehet. Az utat s időt számíttatta magában. – Még gyöngé az üsző, muszáj lesz többször pihentetni a kaptatón. Köll vagy másfél óra, mire kiérünk... Nem baj, pirkadatra széthordom ezt a kis ganyét a vágók közé. Akkor lesz a leghidegebb, napfölkeltkor, akkor köll a tűz, hogy a füstje megmentse a szőlőt.

Mentek. Amire a szőlőhegy lábát elérték, valamit vékonyodott az éjszaka körülöttük. A hegybevált, vízmosta út kaptatóján többször megálltak pihenni, de azért fölballagtak a terével lassikán. Az öregebbik tehén valamikor sokszor megjárta ezt az utat, magától megállt a szőlő végénél a sötétben. – Jól van, te is tudsz valamit, – dünnyögte elégedetten az ember, s hálával megvakargatta a barom göndör homlokát. Fújtattak mind a hárman.

Alig-alig mozdult már a levegő, s észrevehetően hidegebb lett. Az éj feketesége egyre szürkébbre fakult. A föld hűvös illata körülfolylta őket.

De egyszerre más szag is érződött. Először az állatok kapták föl a fejüket, aztán az ember is. – Mi ez? ... Szimatolt. – Ganyéfüst! Annak van ilyen szaga. De hiszen akkor ... Figyelt. A szőlő túlsó sarka felől mintha füstpásmákat látna szállani a homályban. – Ugyvan, füst úszik arra. Valaki tüzel! ...

Az emberben meghal az előbbi elégedettség. Mintha valamit elvettek volna tőle. Áll csak. Aztán új, másfajta lombosul föl benne: – mégis gondoltak rá! Nem hagyják veszni a Hegymögöt! ... Nem tudja kit, valakit meg kéne ölelni.

Megindul átlósan a tókék között, megy a füst forrása felé. Három vágóval följebb megtalálja. Bűzölögve, egy-egy szalmaszálon kis lángot villantva ég a kupac trágya, mellette gugol valaki. A közeledő lépések neszére fölemelkedik.

– Aggyisten!

– Aggyisten!

Nézik egymást meglepetten.

– Hát te?? ...

Nehezen szólal meg a most érkezett, valahogy szégyenkezve. – Ganyét hoztam füstöltni ... Azt gondoltam, elfelejtitek a Hegymögöt.

– Nem felejtettük el! – vágja rá a másik nyomatékkal, élesen. Mindjárt meg is sajnálja érdességét. – Minek ezt most bántani, hiszen az aggodalma hozta ide. Szív egy erőset a cigarettáján, s aztán engesztelően, csöndesen utána mondja: – Látod ...

Hallgatnak.

– Hát akkor ... én megyek ... – szólal meg idő múltával a szekeres.

– Minek mennél?

– Itt vagy te ... Eltüzelgetsz.

– Segíthetnél. Ketten többre mennénk ... Ha már kijöttél.

– Igaz, – hogyta rá. – Többre ... Elkezdjük?

Mindketten szimatolják a hideget, figyelnek. Egész testükkel érzik a levegőt, a földet, köveket, a tókében keringő életet, a világra szabadult, védelmet váró gyenge hajtásokat, összeolvadnak, eggyé válnak élővel s élettelenel, a csillagkörökön, szőlőgyökereken s az ő ereiken egyaránt átfolyó nagy, végtelen anyag gondolkodó részei e percben. Nem kapkodnak, nem hamarkodnak, mindent megmérnek, latolgatnak, az életről döntenek. Várnak. Keletről szemmel láthatóan világosodni kezd az ég alsó sávja. Szellő nem mozdul. A levegő percről percre hül. Rezzenetlen a világ.

A két ember valahány idegszálával egyszerre érzi meg a pillanat eljövetelét.

– Kezdhetjük!

Megindulnak. – A mindenét! Otthon feledtem a gyufát. Naiszen! ...

– Nem baj, van nálam.

A később érkezett dühösen szégyenkezve topog. – Hát minden összeesküszik ellenem? Az nem lehet, hogy ő, pont ő kimaradjon a Hegymög megmentéséből... Nem is! Majd csóvával!... A szalmásából csutakot csavarnak bütykös kezei, azt gyújtja meg nagynehezen a bűzölögve égő kupac paraszánál. Vigyázva viszi a lángot, gyújtogatja a vágókra odakészített halmokat. Vissza-visszanéz a nyomában felfakadó füstgomolyokra, és a belsejében kivirágzik valami érzés, ami hasonlít a boldogsághoz. – Nem fagy el a szőlő! Nem fagy el!...

Amikor már minden kupacnak alágyújtottak, a szőlő végénél összetalálkoznak. – Ez is megvan, – mondja a másik. Cigarettaival kínálja. Elégedetten néznek végig az oldalon. Ebben a pillanatban közelebb érzik egymást, mint a testvérek. Nézik szótlanul, amint a füst lusta pászmákban, foltokban szétterül a tőkék között.

Igen, szétterül, de nem mindenüvé! Itt is, ott is jókora szabad területek látszanak, ahová nem ért el a füst. Az emberben megkeseredik az öröm. – Ahol a füst nem melegíti föl a levegőt, ott elfagynak a zsenge hajtások!... Bánatos, mint akinek egyik gyermekét sikerült meggyógyítani, de a másikat szeme előtt ragadja el a kór. S mint az a végső veszteségbe, ő sem tud beletörödni. Talán még nem késő!

– Nem teríti be. Több tűz köllene... Gyere, hordjunk még közé a szekérről!

A másik ráhagyja, mert látja ő is, másképp bajok lesznek.

A később érkezett már be is osztotta, mit tegyenek. – Én majd hordom, te meg gyújtogasd!

Sietve a szekérhez megy. Otthon a löcsre akasztott fülével egy fűzkosarat, most gyorsan telemeri, s viszi oda, ahol füsttelen szigetet lát a szőlőben. Nagyon igyekszik, nem enged magának pihenőt. Az ötödik fordulónál már csurog a víz a hátáról. – Nem baj, gondolja, – megmarad a szőlő!... És hordja, cipeli a nehéz, rosszfogású terőt föl az oldalon megállás nélkül.

A másik ember gyújtogatja a kupacokat, s közben elgondolkozik: – Lám, ez is az utolsók között állt be a szövetségbe, de még milyen nehezen!... Mennyire nem bíztunk benne, és hogyan megváltozott. Így törődik a szőlővel, pedig már nem az övé... Gazda volt, erős gazda volt... de azért rendes ember.

Kezében egyszerre megáll, s a levegőben hamvad el a gyufa. – Rendes az istent!... Hiszen ez most is a magáét menti, nem a közösré gondol!... Az anyja úristenét! Ez arra spekulál, hogy még...

Éppen odaérkezik egy kosár trágyával a szekeres. A gyújtogató visszafogja dühét, úgy kérdezi tőle:

– Te... Mondd, mért mented te ennyire ezt a szőlőt??

Amaz megérez valamit a hangban. Megütözve kérdez vissza.

– Mért?... Hát mért?... Hogy ne fagyjon el, azért.

– Aztán mért ne fagyjon el, mi?

– Bolond vagy! Mekkora kár lenne!

– Az a kérdés, kinek?! A termelőszövetkezetnek, vagy neked??

– A szövetkezetnek, nem? Azé már a szőlő.

A másikban felfreccsen a düh. Szinte rikoltja:

– Neked! Neked!! Mert arra spekulálsz, hogy még egyszer a tied lesz! Csak a tied!... Hogy megváltozik minden, újra beleülhetsz, csak a tied lesz megint! Azt várod!!!

Az embert mintha fejberúgták volna.

– Ezt... ezt mondd nekem?!?

Annyiszor becsapták, annyszor megalázták a másikat szegény életében, hogy rettenetes keménységében most nem veszi észre, a kérdésben sajduló fájdalmat. Köpéseként csapódnak szavai:

– Ismerünk benneteket, gazdák! Tudjuk mire áhítoztok, mit lestek, vártok! Tudjuk! – A gyűlölettől hörgő suttogássá torzul a szava. – De abból nem esztek! Tudd meg, nem! Ha beledöglök és ha mi is beledöglünk, akkor sem!...

A szépséges hajnalban ég a két ember. A régi napszámos, aki gerincszakadásig kapált, s a régi gazda, aki kapáltatott vele. Ha egyik rezzen, halál a vége.

De nem mozdulnak. Csak mellük liheg, különben moccsanatlanok a körülöttük áldozati füstként lebegő pászmák között, szemben egymással, új Kain és Ábel, vajúdó idők szülöttei, mindegyik egyszerre mind a kettő. Az idő elfolyik közöttük, mint a víz, egyik sem tud róla. Aztán, sokára, a később érkezett hátralép. Fejét lehajtja, és elmegy a tókéik között lesüppedt vállal, lógó karokkal, mint akit összetörtek. A rend végén elgyöngül, érzi nem képes továbbmenni. Leül.

A másik ember áll még egy ideig összecsapásuk helyén. Áll sokáig, foga csikordul. Aztán fogja a kosarat, megy vele a szekérhez. Megrakja, viszi föl a szőlőbe. Egyik fordulót a másik után. Egyiket a másik után! Mert a szőlő nem fogyhat el.

A földön ülő nézi. Először csak nézi, de nem látja, vergődő indulata vaksággal veri a szemét. Sokára, lassan csillapodni kezd. Cigarettaért nyúl, de eszébe jut az otthon hagyott gyufa. Nem, a másik előtt nem kuporodik valamelyik bűzölgő kupac paraszához! Messzire vágja a Kossuthot, káromkodást morzsol a fogai között. Csak nézi a másikat.

Az hordja a terhet megállás nélkül, gyújtogatja a tüzeket. Az ülő karóval tudna nekimenni. – Ezt kapom, amért jót akarok? ... Vádat?! ... Aztán ahogy a rendületlen munkát nézi, nézi, mellbevágja valami. – Ugat ... de mégse ... a szőlőt mégse hagyja! – tör erőszakkal a tudatába. – Nem hagyja! ...

De hagyja. Hagynia kell, mert amikor az egyik megpúpozott kosarat le akarja emelni a szekérről, a derekához kap és feljajdul. Rosszul emelt, vagy mi, az évtizedes robotban koptatott, tört test megroksad. Lekuporodik a földre, nyög. Idő múltán megpróbál fölegyenesedni, de jajgatva visszarogy.

– Dögölj meg! – gondolja emez, és félrefordítja a fejét. Félre tudja fordítani. De arra már nem képes, hogy percek múlva vissza ne nézzen. A másik még mindig ott máladozik, félkezével a derekán.

Ez föláll, lassan odamegy hozzá. Szembenéznek. Sokáig ... Akkor az ember fogja a kosarat, és viszi, hordja a szennyes anyagban rejtőzködő jó tüzet a gyámoltalan tókéik közé. A szőlőbe, ami most már közös. Hogy az életből el ne vesszen semmi.

Amire teljesen fölébred a nap, úgy úszik, beborít mindent a melegítő füst, mint az emberi életet a reménység.

A másik közben megjavul kissé, föltápáskodik nagynehezen. És akkor újra szembenéznek, harmadszor ezen a hajnalon. Két idős ember ...

A csönd már tollázkodni mer közöttük.

Először a később érkezett szólal meg.

– Adj egy kis tüzet ... te ... teee ...

Rágyújtanak. Nézik a hegyoldalt. Már egyebet jelent számukra a füst, mint eddig. Nem mondja egyik sem, de tudják mindketten.

Amikor a cigaretták végigégtek, együtt megdobják a szekér hátulját, visszafaroltatják a teheneket. Megindulnak hazafelé.

Úgy mennek egymás mellett, egy úton, ahogyan sorsuk megszabta.

Ahogy kell. Most és mindörökké.

Buda Ferenc
ŐSZI VONAT

Kék-sárga im a világ,
gágoknak fenn a libák.
Égmutató jegenyén
vas-színre szürkül a fény,
kék-színre sápad a lomb.
Elmúlás, őszi balál.
Kétoldalt gyenge vetés,
széltiprott tengeriszár,
bullámzó kökerítés,
s ján, fűkőn, földi gazon
ütköző őszi arany.
Elmúlás, őszi balál.
Jobbfelől vak sineken
veszteglő vagonok.
Körbintán fordul a táj,
s fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke buzal,
zengő szál-oszlopokon
búséges hír-vezető.
Megy, doborog vonatom,
balfelől csöppnyi faluk,
kétoldalt gyenge vetés,
széltiprott tengeriszár.
Fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke buzal,
szántóföld friss sebe fáj.
Gyér erdőkön nyugalom,
tó mentén nád-aratók.
Elmúlás, őszi balál.
Megy, doborog vonatom,
Kék-sárga im a világ,
gágoknak fenn a libák,
ég-mutató jegenyén
foszlós, fehérikanyál,
vetkőző, vézna akác
térdéig ér a kökény.
Elmúlás, őszi balál.
Fut, fut, fut visszafelé
huszonnégy szürke buzal.
Szérűkőn tarka kacsák,
roggyanó szalmakazal
Kert végén deszkapalánk,
bakterbáz pléb-ereszén
gubbasztó postagalamb.
Körbintán fordul a táj.
Kis telkek, csöndes utak,
üdülők. Lángleveles
vadszőlő régi falon.
Vérrozsás körtelevél.
Félszárnyú kiskapukat
hajtogat ki s be a szél.
Gyér erdők, csöppnyi faluk,

bullámzó kökerítés:
Velenec, Gárdony, Agárd.
Megy, doborog vonatom,
gágoknak fenn a libák.
Kétoldalt gyenge vetés,
vetkőző, vézna akác,
ég-mutató jegenyén
foszlós, fehérikanyál,
ütköző őszi arany.
Elmúlás, őszi balál.
Elmúlás, őszi balál?
Kis telkek, csöndes utak,
bófogó rőzsefonat,
széltiprott tengeriszár.
Megbontott répasorok,
sárga levél-zivatar.
Fut, fut, fut visszafelé
búséges hír-vezető,
huszonnégy szürke buzal,
sinen a vas dübörög.
Gyér erdőkön nyugalom,
vérrozsás körtelevél.
Tó mentén nád-aratók.
Elmúlás, őszi balál?
Megy, doborog vonatom,
gőzbokrétás paripa,
vas-szűgyű szürke bika.
Szérűkőn tarka kacsák,
bárányok. Kecske, liba.
Gágoknak fenn a ludak.
Kétoldalt gyenge vetés,
árnyékos udvarokon
integető gyerekek.
Csattogó vaskerekek.
Elmúlás, őszi balál?
Vadszőlő régi falon,
vérrozsás körtelevél,
foszlós, fehérikanyál.
Megy, doborog vonatom,
Mész-szagú épületek,
moccanó téglarakás,
terméskő, deszka, beton.
Körbintán fordul a táj.
Kis telkek, csöndes utak,
vetkőző, vézna akác,
félszárnyú kiskapukon
tollászkodó verebek.
Elmúlás, őszi balál?
Esténk már búvósodik.
Sineken zeng a kerék,
megy, doborog vonatom,
gőzbokrétás paripa.

Édes szőlő e vidék.
 Dunántúl! Gömbölyödő
 balmos táj! Dombjaidon
 füst illan, készül a bor.
 Szedett szőlővenyigék,
 must-illat, párabokor.
 Szántóföld friss sebe fáj,
 tengeriszár didereg.
 Kis telkek, csöndes utak,
 fejkendős, fürgé mama
 búbon bordott batyúval,
 földön járó facövek.
 Elmúlás, őszi balál?
 Mész-szagú épületek,
 moccanó téglarakás,
 terméskő, deszka, beton.
 Talpfák közt roppan a kő,
 fut, fut, fut visszafelé
 huszonnégy szürke buzal,
 hűséges bír-vezető.
 Megy, dohorog vonatom,
 Ordas bokrok, suta fák,
 hullámzó kőkerítés,
 széltiprott tengeriszár.
 Gágoknak fenn a libák.
 Elmúlás, őszi balál?
 Gőz sipol, csattog a vas,
 síneken zeng a kerék,
 körbhintán fordul a táj:
 tó csücske, messzi hegység.

Távolban kőd-lepedék.
 Sorompó rúdja mögött
 bajszos, zászlós vasutas,
 várakozó szekerek.
 Kedves part, hosszú fűzér,
 emlékek lángleveles
 szőlője szürke falon.
 Zamárdi... Földvár... Szemes...
 Megy, dohorog vonatom,
 tizmászás szíve zubog.
 Helyenként vak síneken
 veszteglő vagonok,
 cser-rönkök, répahegyek.
 Elmúlás, őszi balál?
 Vastükröt tart Balaton,
 körbhintán fordul a táj.
 Hullámzó kőkerítés,
 moccanó téglarakás,
 terméskő, deszka, beton.
 Készülök. All a vonat,
 talpfák közt roppan a kő.
 Táskámat kézbe kapom,
 arcomba villog a víz.
 Túloldalt messzi hegység.
 Hát megjöttem, Balaton!
 Faágak réseibe
 fémszálat fűz az eső.
 Fut, fut, fut visszafelé
 huszonnégy szürke buzal,
 hűséges bír-vezető.

Csontos István

EGY PONTRÓL

Szeretem ezt a parkot balk fűzfáival, mert
 itt dolgozom. Reggeltől esig, sokszor éjszakákon
 át. Itt minden út egy csúcs felé vezet, minden
 virágban, minden kőben és patakban a törvényszerű
 igazság ölt ruhát.

Másnak képzeltem. Egyszerűbb, tömör,
 még fenségében is.

Mindennek célja van, s hideg
 szabályossága biztató.

Nem kétkedem, ha itt vagyok, magamban;
 napnyugtakor sem mállik szét a fény.

Itt mindennek jut hely, még a rossznak is, de vad fű
 nem nőhet nagyra bokraink között: elpusztul önnön
 vériben. Ami szép, s igaz, hatalmas tölgyé vaskosul..

Sokan vagyunk, munkánk egy láncolat,
 vég nélkül szöve, egyre, s mindig újra.

Egy pontról indultunk tovább,
 s gyümölcseink is egy fény érleli.

A HARAG ÉS A SZERETET BILINCSEIBEN

- Hangjáték Batsányi János életéről és műveiről -

(Befejező rész)

6. Egy estélyen Karolina Pichlernél

(Felhangzik Haydn G-dur triója alla ongarese-tételének vége; utána taps; társasági zaj, mely az egész beszélgetés alatt átszűrődik.)

J. v. MÜLLER (abbahagyja a tapsot, Batsányihoz és Gabriellához): Demoiselle Paradis valóban kiváló művésznő. Újra csak gratulálhatunk magyar barátunknak: mennyi mindent kap a világ az ő szép hazájától! A művésznő, úgy tudom, Erdélyből származik, kedves Gabriella; s a mű is, mellyel a magyar földről származó Haydn mester gyönyörködtet bennünket, magyar motívumokkal ékes.

GABRIELLA: Adott nekünk még mást is az a szép haza, ugye, János? Meg is írtam egy versben a tokaji bor dicséretét.

BATSÁNYI: A magyar írónak mégis az a legfontosabb, hogy népének szelleme állhat meg méltón a nagyvilág előtt.

MÜLLER (telkesülten): S nem érdemelte-e meg csak nemrég is minden gondolkodó ember tiszteletét az okos reformoknak sok szép kezdeményével? A derék buzgósággal, melyet csak úgy némíthatott el a hatalom, hogy pacsirtákat fojtott meg vagy zárt kalickába?

BATSÁNYI (halkan, óvatosságra intve): Az éber sas karmai között nem jó erről szót is ejteni.

GABRIELLA (szemrehányó nehezteléssel): Nekem sem szól erről soha testvérem. Pedig tudom, megemlékezett róla költeményekben is.

MÜLLER (Batsányihoz, rábeszélve): Azt a kitűnő latin epigrammát, amit múltkoriban elmondott nekem, nem ismételné-e meg kedves barátónknak előtt is?

BATSÁNYI (beleegyezik): A rómaiak szelleméhez szól, de a mi sorsunkról beszél:

Fénylőbben – bár vélnétek – nem buktatok el ti:
romlásotk szörnyűbb nem vala, mint a miénk!
Róma, reád hármak dühödélme idézte a romlást,
rád hét férfi keze hozta, Hazám, a halált!

GABRIELLA: Hét férfi keze: igen, a magyar szeptemvirek. De gyönyörű vers; igazi római lélekkel szól.

MÜLLER: Új latin költészetünk egyik gyöngyszeme. El is küldöttem még néhány szép ódájával együtt Herder barátomnak; s ott, a weimari költőligetben úgy ünneplik testvérét és barátját, mint korunk Balde-ját, a klasszikus költészet megújítóját. S tudja-e barátom, mit ír még Herder? Most Osszián költeményeit akarja méltó módon tolmácsolni a németül tudó világnak.

BATSÁNYI (örömmel): Nagy újság s nekem különös öröm. Honfitársaim tőlem várják ez isteni énekes dalait. (Elkomorodva.) Lehet, hogy én – a bélyeges – amíg élek, semmit a magam munkáiból már nem adhatok ki nyomtatásban. Ossziánt azonban el akarnám készíteni s úgy, amint talán énekel vala, ha magyar volt s most élt volna.

MÜLLER: Ebben nagy segítségére lesz Herder példája; (tréfás egyetértéssel) de bizonyosan az itt jelenlévő műzsa is. (Meggzakítja a beszélgetést.) De erről máskor. Még udvarolnom kell kedves háziasszonyunknak is.

GABRIELLA (kis szünet után, bántódott szeretettel): Miért bántasz engem s barátaidat azaz, hogy bélyegesnek mondd magadat? Ha bélyeg ez, a kiválóság s a jellem bélyege!

BATSÁNYI (kesernyős büszkeséggel): Igenis, volt idő, mikor testvérednek és barátodnak, mindenkitől elhagyottan, semmije sem volt becsületén kívül. A zsarnokság fenyegető kardja ott lebegett halálra szánt feje fölött s ellenségei bélyegesként zárták ki az emberek társaságából. (El-lágyulva.) Megmenekültem s íme, téged adott ajándéknak az ég. Ezért sír ma barátod s könnyei érettet omlanak! S ez a kín boldoggá teszi!

GABRIELLA: Halkabban, s ne így, testvérem; nem illik már hozzánk ez a heves ifjúság.

BATSÁNYI (forrón): Az érett kor lángja nem erősebb-e? Tudd meg, hogy soha még halandó oly forrón s mégis oly tisztasággal nem szeretett nőt, mint barátod téged. Isteni értéked teljességében becsüllek, hatalmas érzéseim egész erejéből szeretlek és örök, soha nem múló hűséget fogadok neked.

GABRIELLA (*derűs mosolygással*): Szállj le, testvérem, rajongásod magasságából: én csak közönséges földi leány vagyok. Még elperzsel szellemed lángolása. S a társaság itt körülöttünk: csupa mendemondára éhes fül.

(*Kis szünet; utána újra átveszi a szót*)

TOLDY: Magyarországi társaival csak nagy vigyázattal érintkezhetett; a nagyvilág irodalma felé fordult tehát, de nem szakadt el hazájától. Amikor tehette, hazalátogatott. Egy ilyen alkalommal, talán 1800-ban, ismerkedett meg az irodalomkedvelő Ilosvay Krisztinával. Miként a drámákban a tragikus ellentétet gyakran kicsiny vétség szüli, ez ismeretség is végzetes következményekkel járt egész irodalmunk fejlődésére nézve. Az ifjú, szép özvegyet Kazinczy kívánta élete párjává; ez azonban a daliásabb Batsányival kacérkodott. S egy alkalmi bántás, mely Kazinczyt férfitülségekben éppen a szeretett lény előtt sértette meg, tette azt, hogy ez a legengesztelékenyebb ember éppen csak övele nem bírt őszintén kiengesztelődni. Az eset egy, a debreceni Nagyerdőbe vezető kikocsizás alkalmával történt. Krisztina s a két vetélytárs vett részt rajta.

7. Kirándulás Debrecenbe

(*Kocsi gördülésének, lovak kocogásának zaja; ez az egész beszélgetés elbalkul-felerősödik.*)

ILOSVAY KRISZTINA (*boldog lelkesedéssel*): Nézzék csak, milyen gyönyörűen sarjadzanak ezek a fiatal fák.

KAZINCZY (*a tájékozott ember fölényével*): Lám, egyszer a debreceni bajszosok is megfogadták az okos fők szavát s a fűvész-kedvtelés alkotást szült. Ahogy a nagy Voltaire mondá: „Műveljük kertjeinket”. A szót mások is megérték: Keszthely nagy grófja mintagazdaságot teremtett s hozzá oskolát is; Batthyány Alojz utakat épít szűkebb pátriájában.

BATSÁNYI (*vitázó kedvvel, de némi keserűséggel*): S mit ápolhatunk mi, kiknek nincsen birtokunk s megyénk, hova visszavonulhatnánk?

KAZINCZY: Nyelvünket s litteratúránkat. Oda nem nézhet utánunk a titkos polícia szeme. Ha ugyan itt is...

KRISZTINA: Kazinczy úr hát sehogysem tudja letenni a multak gondját?!

KAZINCZY: Csoda-e? Alig hogy kiléptem börtönömből.

BATSÁNYI (*óvatosan*): Az okosság azt javasolja, mégpedig igen hathatósan, hogy még az árnyék árnyékát is igen kerüljük. Hiába mondtuk akkoriban: aki rühes, vakaródzék! A sasnak körmei fenve vannak.

KRISZTINA: A sasnak körmei! Ott fenekednek azok annak a szép érzékenységu poemának szárnyalásában is, amelyet Batsányi úr hozott nekem, azoknak a rab-időknek emlékezetül (*mondja a vers vége*).

Ó édes
Kis énekes!
Áldás reád!!
Ne árthassanak néked soha
E vad vidéknek éhes ölyvei!
Ah! el ne érjenek téged soha
A kegyetlen sasok vérengző körmei!...

BATSÁNYI (*elbáritja az emléket*): Régi dolgok! Most már Bécsben másokról, nagyobbakról kell szólnunk. Herder, Goethe és Schiller az évszázad új monumentumait rakják a világ költészetének.

KRISZTINA (*rajongva*): Ó, Bécs! Az úrnak mégis csak legjobb! Teátrumok, szép muzsikai időtöltések, kellemes csevegések okos és a költészetben járatos emberekkel! Mely új játékát látta a nagy Kotzebueknak?

KAZINCZY (*gyengéd s bizelgő dicsekvéssel*): Kriszta asszony maga is áldoz a teátrum műsziájának; Kotzebue könnyed stíljére tanítgatja nehézjárású magyar mondatainkat.

BATSÁNYI: A teátrumhoz, muzsikai időtöltéshez tömöttebb erszény kelletik az enyémnél, aki most lehettem csak aulikus concipista. De okos emberek s szép lelkek társaságát megadta nekem az Ég.

KAZINCZY (*írónikusan*): Igen, beszélük, mily kellemetes barátságban van az úr Bécs Sapphojával.

BATSÁNYI (*batározottan*): Baumberg kisasszony kitűnő költőnő; magam rendezem majd el verseinek gyűjteményét. Olyanok tiszteletét érdemelte ki, mint a nagy Herder.

KRISZTINA (*csodálattal*): S e nagyokkal az úr is baráti viszonyban van?

BATSÁNYI (*büszkén*): Az egymást megbecsülő társakéban. Most jött ki egy német nyelvű munkám Herder nagytekintélyű folyóiratában, az *Adrasteában*. Ebben a költő nagy hivatásáról, az emberszellem hatalmáról van szó. Ilyfélekéről (*emlékezetből mondja*):

Az emberszellem!... Lángtekinetete
A pokol örvényébe is leszáll:
Hatalma előtt meghajol a föld,
A tenger s hova büszke sas se bír
Feltörni: a lég legfelső Ege;
Ő megszámlálja a Menny csillagát,
Kitudja tág futása köréit
S törvényt szabott a villámoknak is...

KAZINCZY (*gúnyos fölénnnyel*): Igen, olvastam már a verset. S azt tartom, ily terjedelmű óda nem bírhat mindvégig egyenlő tűzzel; s hol nincs elég láng, ott segít a homály s dagály.

KRISZTINA (*közbevág*): Nekem igenis tetszik a gondolatok ily héjjázó röpülése. (*Csodálkozó tekintettel*): S az úr hibátlan szépséggel ír németül?!

KAZINCZY (*epésen*): Van ugy-e, aki segítse; Bécs Sapphoja; akárcsak a latin ódákat Som-sich...

BATSÁNYI (*élesen félbeszakítja*): Kazinczy úr ahhoz szóljon, amiben otthonos. Édesanyjának szoknyájához s a Julis szolgáló kamrácskájához.

KRISZTINA (*felnevet*).

KAZINCZY: Ezért még fizetni fog az úr!

KRISZTINA (*sikoltva*): Szent Isten! Kazinczy úr, ne ugorjon ki a kocsiból!

(*A kocsizaj eltávolodik, kis szünet; aztán újra megszólal*)

TOLDY: Kazinczy beteg lón a sértéstől, Batsányi Bécsbe sietett anélkül, hogy békejobbát nyújtotta volna. Azóta jó szót nem mondtak egymásról, s így a magyar léleknek e két tüzes lehellete csak pusztította, ahelyett, hogy erősítette volna egymást. (*Elgondolkodva*) Én is, ki Kazinczy szárnyai alatt repentem fel, ezért bántottam meg a száműzöttet. Még engesztelő gyászbeszédemben is tévelygésről szólottam, hibájául róván fel, hogy az irodalom hatását más terekre vitte át. (*Határozottan*) Immár tudom, hogy neki volt igaza ebben: egy kis nép írója nem szakadhat el nemzetének politikájától. (*Újra a beszámoló bangján*) De kutatásaim fényt vetettek arra is, mit értett ő valóságos, igazi nemzeti, tehát politikai költőn. Előtte volt annak a kiáltványnak nyomtatványa, melyet Napoleon, 1809-ben Bécset megszállván, a magyarokhoz intézett. A Bassanoi herceg, Maret státustitkár vala megbízva ennek elkészíttetésével. Ez Batsányinak egykor Kufsteinben rabtársa volt; Bécsben értesült ottlétéről s magához hívatta, hogy legyen segítségére.

8. Maret-nél

(*Ártónyítás, néhány lépés zaja a szőnyegen*)

MARET (*igen barátságos határozottsággal*): Üdvözlöm barátom! Nem sokat változott, mióta utoljára találkoztunk. Igaz, egy évtized nem sokat számít érett férfikorunkban, s alig több, hogy együtt ettük Kufstein kenyerét.

BATSÁNYI: Excellenciád nagy pályát futott azóta. Megtisztel, hogy felkeresteté egykori rabtársát.

MARET: Ez csak természetes: megtanultam az ön férfiúi keménységét becsülni a fogságban. S most szükségünk van ilyen férfiakra. Akik egykor mindkettőnket börtönbe vetettek, szeretnék a rohanó idő viharát elcsendesíteni. De Napoleon előtt nem állhatnak meg. Az ő ereje nem csupán génuszában van, hanem abban, ami benne s általa győz: a kor lelkében, a szabadságban. Akar-e a jövőendő seregéhez csatlakozni?

BATSÁNYI: S hogyan tehetném?

MARET: A császár meg akarja s meg fogja dönteni a régi világ hatalmasságait: tehát a Habsburg-házat, a korhadtságában legmakacsabbat is. De joggal várja el, hogy a leigázott népek is tegyenek valamit jó ügyükért. Egy proklamációt intéz tehát hozzájuk, hogy álljanak fel nemzeti lételőkért, hogy legyenek újra, akik valaha voltak. A nyers szöveg itt van. Ön kiváló író; tudja, hogy a helyesen alkalmazott szó gyújt, a helytelenül használt nevetségessé tesz. Kérésem ez: nézze át s ha kell, javítsa ki a szöveget.

BATSÁNYI (*mormolva átfutja a szöveget; aztán*): Úgy látom, értelmé helyes s a magyaroknak szívébe talál. Mily igaz: „a ti országotokat úgy nézték, mint valamely meghódoltatott tartományt”. Csak numerosa, ereje nincs a nyelvnek. Igyekezni fogok megjobbítani.

MARET (*mint aki nagyobb dolgokra tér*): Hadseregeink győzelmesen nyomulnak előre. A leigázott népek ezentúl maguk fognak rendelkezni magukról. De szükséges, hogy a vezetés megint

sz ily dolgokban járatos ellenség kezébe ne kerüljön. Illíriában már Napoleon zászlai lobognak: ott kellenének az alkotmány szellemét ismerő, a cselekvésben gyors és megbízható vezetők. Hajlandó lenne ilyen feladatot vállalni?

BATSÁNYI (*habozva*): Excellenciád tudja, hogy magyar író vagyok.

MARET: S nem tette-e a császár Westfáliában miniszterré az ön barátját, Johann von Müllert, a történetírót?

BATSÁNYI (*batározottan*): De saját népe körében s nem idegenek között! A nép ma inkább mint valaha, a maga soraiból kíván vezetőket.

MARET (*befejezi a kiballgatást*): Az idő szárnynon jár; tegyen eleget a megbízatásnak! Remélem, holnap ebédén láthatom. Ott majd mindenről részletesen beszélhetünk.

(*Kis szünet, azután újra megszólal*)

TOLDY: A vívó vezérek békességet kötnek s haragjokat a kezükben maradt kicsinyeken töltik ki. Batsányi előtt tudja volt ez. A franciákkal együttműködő író állása Bécsben tarthatatlanná lett. Midőn a béke 1809. okt. 14-én megkötetett, a francia sereg oltalma alatt elhagyta Bécsset s Párizsba ment, ahol Napóleontól évente 2000 franknyi kegypenzt kapott. Ott sem szűnt meg hazai irodalmunk érdekében munkálkodni: folyóiratközleményeket írt történelmünkről, nyelvünkről és litteratúránkról; kiegészítette, sajtó alá készítette költeményeit, újrakezdte Osszián fordítását. Bécsben maradt felesége mindent elkövetett, hogy kegyelmet nyerjen számára. Ebben az ügyben hívatta magához Batsányit 1810 őszén Metternich, akkor a Monarchia követe Párizsban.

9. Metternichnél

(*Csendes szoba; puha szőnyegek, függönyök közt*)

METTERNICH (*folytatja az éppen megkezdett kiballgatást*): Önt mint elégetlen embert festették le előttem, aki égbekiáltó sértésekkel illeti Öfelsége magas személyét.

BATSÁNYI (*udvarias rátorzissággal*): A besúgók meg is akarják szolgálni a fizetséget.

METTERNICH: Az Ön eltávozása Bécsből nagy hiba volt.

BATSÁNYI: Akit a kigyó megmar, Excellenciás uram, a gyíktól is fél. Engem ott már régén is meghurcoltak, ki kelt volna most pártomra? Tulsokat tudok én ellenségeimről, hogysem azok megbocsáthattak volna.

METTERNICH: Önnel egyszer már nagy kegyet gyakoroltak.

BATSÁNYI: Oly kegyelmet, melyet halálos ellenségeimnek sem kívánok! Bécsben halálomra várhattam volna csak! S kinek lett volna az jó? A sírok hallgatása még nem némitotta el soha a történelem ítéletét; s mindazt, ami velem történt, sokkal többen tudják már, hogysem titokban maradhatna.

METTERNICH (*rövid szünet után*): S mi lenne, hogyha hazatéréséért esedeznék? Neje, úgy tudom, Bécsben van. S az emigránsokat mindenhol tehernek tartják.

BATSÁNYI (*bűszkén*): Nekem itt jóbarátaim vannak; s én már kegyelmet kérni többé nem fogok.

METTERNICH: S hogyha kérés nélkül térhetne haza? Én elintézhetem; ha akarom, vasban, ha akarom, békében. Nem voltak s nincsenek-e tervei?

BATSÁNYI (*egy pillanatra felenged*): Verseimet szeretném közrebocsátani s ha tehetném, átadnám honfitársaimnak Osszián magyarul szóló énekeit.

METTERNICH (*bosszus iróniával*): Osszián! Ez a misztifikáció! Az érzelmek lázának szüleménye! Az ifjú Werthez – azazhogy az ifjú Goethe – keservei! Esztelen romantika s a pusztító nemzeti szenvedélyek hagymája! A kamaszkorból kinőtt férfi tudhatja: nem erre van otthon most szükség. Okos költészetre, mely az uralkodó lábához juhásztssa a lelkeket. Ön jó költő. Tekintélye, neve van honfitársai előtt. Hivatás várna Önre a lázadók elleni szövetség megerősítésében.

BATSÁNYI (*elbáritva*): Túl sok volt az igazságtalanság, túl nagy a megaláztatás! S közrebocsáthatnám-e én munkáimat még a kötelecs okosság korlátai között is?! Nckem otthon nem szabad igazságomnak lennie.

METTERNICH: Miben kellene, hogy igaza legyen?

BATSÁNYI: Szerencsét kívánnék magamnak, ha azok, kik uralkodónkhoz közel állnak, megtanulnák: a fejedelmek és alattvalók érdeke közös, s rosszul szolgál urának, ki engedi, hogy rosszakarói clyomják az ártatlan erényt, mert az nem ismeri útjait és megveti cselekeit.

METTERNICH (*baráti leereszkedéssel*): Sajnálom önt. Tüze elragadja s nem tud alkalmazkodni a viszonyokhoz. Mivel igaznak tart valamit, azt gondolja, szokott erélyével aszerint kell cselekednie s zátonyra fut a valóságon. Ilyen fejek számára külön birodalmat kellene teremteni. Egy egész köztársaság hasonló emberekből talán még boldog is lehetne. (*Befejezi a kiballgatást.*) De hagyjuk ezt. Most miben lehetek segítségére?

BATSÁNYI: E kérvényemben előadtam mindkettőnk forró kívánságát, hogy feleségemet engedjék utánam jönni. Mi egyik lettünk már egész életünkre s egymás nélkül élni nem tudunk, de nem is akarunk.

(Rövid szünet, aztán újra megszólal)

TOLDY: Az asszony megkapta az engedélyt, hogy férjéhez utazzék, de ketten Párizsban a csekély évdíjból megélni nem tudtak s Gabriella 1814-ben visszaautazott Bécsbe, hogy megkísértesse Batsányi hazabocsáttatását kieszközölni. Tele volt reménységgel, mikor értesült, hogy a Párizst Napóleon száz napig tartott államcsínyje után megszálló osztrák seregek egyik parancsnoka elfogató férjét. Batsányi a Brünnben lévő Spielbergben vizsgálati fogságra vettetett, de a bíróság ellene semmi bizonyítékot találni nem tudott. Hőslelkű neje mindent elkövetett megszabadítására s ő kibocsátatott. 1816. augusztus 26-án találkoztak Brünn egyik külvárosában, a Kék Oroszlán fogadóban.

10. Brünnben; találkozás Gabriellával

(Visszbangos kis szoba; ajtónyitás)

GABRIELLA (*felkiált*): János! Jánosom! Csak hogy végre itt vagy! (*Sír.*)

BATSÁNYI (*fuldokolva*): Gabriellám! Szégyen, hogy nem én fogadhattalak. De a börtönben kellett reád várakoznom, mert nem volt pénzem a városban szállást venni. Hadd lássalak! Két évnél több, hogy távol voltunk egymástól.

GABRIELLA: Megöregedtem, megöszültem. Rám sem ismersz talán!

BATSÁNYI: Mennyit szenvedhetél!

GABRIELLA: Nehéz volt, nehéz. De neked bizonyosan nehezebb!

BATSÁNYI: Eleinte; a katonák durva bánásmódja; a nehéz utazás. Itt már csak a kihallgatások szekatúrája s apró bosszantások. Hogy a kalácsot, amit hűsvétra küldtél, apróra metélték, mert azt gondolták, valami pokolgépet vagy gyilkos fegyvert rejtettél bele. Honnan is volt egyáltalán ajándékre pénz?

GABRIELLA: Segített az Ég és a jó emberek. Semmivel nem maradtam adós Bécsben sem.

BATSÁNYI (*bűszke batározottsággal*): Én sem akarok itt senkinek adósa maradni. Elmegyünk innét becsülettel. Különb sorsunk lesz bárhol, mint itt a te hazádban, hova téged a honvágy kergetett vissza, engem pedig bajonettek közt hurcoltak. (*Kis szünet után*) – Barátom, Kisfaludy Sándor, kinek Regéit barátságos krízis alá vontam a börtönben, üzent, hogy szükség lesz rám otthon, a nyelvpusztítók elleni küzdelmekben. Oda megyünk; hazámba.

GABRIELLA (*fájdalmasan*): Oda nem mehetünk, Jánosom. A felség döntése, melyet nekem kézbesítettek, így szól (*olvassa*): „Batsányi jelenlegi fogságából azonnal kibocsátandó, számára jövő tartózkodási helyül Linz városa jelölendő ki, ahol nevezett a tartományi főnök és a rendőr igazgató szigorú megfigyelése alá helyezendő.”

BATSÁNYI: Rettenetes! De hiszen ártatlanságom napnál fényesebben kiviláglott! Kétségbe kell esnem!

Gabriella: Attól féljek talán, édes Jánosom, hogy a mi sorsunk is lejátszódott? A te hited volt életünk egyedüli szerencséje!

BATSÁNYI (*eltökélten*): Nem, én hitemet soha fel nem adom! S ha el akarnak temetni Linzben, én kiásom magam onnan is! Még van tenni, írni, elmondanivalóm!

GABRIELLA: S ki eddig segített, az Ég, nem fog cserbenhagyni ezután sem. Csak megélhetésünk legyen!

BATSÁNYI: S erőm a munkálkodásra. S az, hogy te velem légy most már mindig.

GABRIELLA (*fájdalmas önróniával*): Igen, igen, egy öreg nő.

BATSÁNYI (*szíve mélyéből*): Amit én benned becsülök s szeretek, nincs semmiféle változásnak alávetve. Te ifjú, szép és kedves maradsz nekem mindörökre. S ezen újabb megpróbáltatás után jobban, mint valaha. Úgy látszik, honfitársaid úgyszólván elfeledik, ki s mi vagy te önkik... Miként lehetne valaki nagy mint költő, ha kicsiny mint ember. Csak erőm legyen! Elgyötört az üldöztetés. Neked is kezdettem egy költeményt, de nem tudtam végéhez vinni. Így kezdődik:

Hűséges őrzőangyalom, élsz-e még?

Ah! élsz-e még, vagy már te is elhagylád?

Bús lelke egy vigasztalója,

Éltem élete, Gabriellám!

GABRIELLA: Hogyan hagyhatnák én el téged valaha is?
BATSÁNYI: S ugy-e, lesz erőm teljessé tenni majd a költeményt?!

(Kis szünet, aztán újra megszólal)

TOLDY: Linzet aztán már élete végéig el nem hagyhatta. A magyar tudósokhoz 1821-ben intézett iratában a nyelvújítókat epésen megtámadta. Követte ezt Faludy Ferencz Versei-nek kiadása 1824-ben, az új irodalom ellen intézett haragos Toldalékkal; végre 1827-ben: Batsányi János Versei, első kötet, s a második kötet helyett Poétai Munkái 1835-ben. Ezekkel elhallgatott a fényesen indult, sokféleképpen akadályoztatott férfiú s miután neje 1839-ben elhalálozott, 1845. május 11-én elfordult kedéllyel rekeszté be hosszas, sanyarú életét. (Kis szünet.)

II. A keret bezárul

(Újra az Akadémia egyik termében. Néhány visszhangos lépés után)

TOLDY *(a meghívottakhoz fordulva)*: Fogjanak helyet öcsém-uraimék. Azért kértem, jönnének el ide, mert Arany János főtítkár úr tudatta velem, hogy Batsányi János iratai, melyek a sors különös kedvezése folytán Linzben megtaláltattak, egy héttel ezelőtt, 1872. június 3-án Akadémiánknak átadattak. Mind igen tisztelt barátom uram, Szalay László, mind kedves öcsémuram, Erdélyi János tanúim lehetnek, hogy egykori fogadásomnak, az igazságot a sokat túrt száműzöttnek kiszolgáltatni, eleget tettem. S ime, most itt vannak előttünk a hazatért iratok is.

SZALAY *(meghatottan)*: Emlékei egy nagy élet utolsó munkás évtizedének. Vajon megvan-e köztük azon kitűnő Esztétikai értekezések, melyeket nálajártamkor mutatott?

TOLDY: Az iratok nagyon is összedúlt állapotban érkeztek. S hogyan lennének ily állapotban?! Mikor az ifjú linzi szobrász, kit fiaként szeretett, felállt a halott költő mellől, a kereskedőhöz sietett, kire az, adósságai fejében, ingóságait hagyományozta – kivéve könyvtárát, melyet Akadémiánknak szánt, azon feltétellel, hogy nejének költeményeit kiadjuk. A kereskedő rémülten kérte, hogy tüntessen el minden irományt, amit a költő íróasztalán, benne s körülötte talál, mielőtt még a rendőrség megjelenik; ki tudja, milyen veszélyes dolgok lehetnek ott! A szobrász kosarakba dobálta a papirokat, oly gyorsasággal, ahogy tudta, s elrejtette őket műtermében. Itt heverték azok 26 évig érintetlenül és megértetlenül.

ERDÉLYI *(lapoz az iratok közt)*: Itt, a cédulákra szétszórt versfogalmazványok közt, ime kezembe fordult szívreható költeménye: A magyar költő. Ezt mondta el akkor Linzben mint heves ifjúságunknak szóló üzenetét. Mintha most is hallanám...

(Kis szünet, aztán távolról, öreg hangon)

BATSÁNYI: Úgy üdvözlöm öcsémuramat, mint hazám ifjúságának követét. Szívem mélyéig megörvendeztetett, hogy felkeresett e sivatag magányomban. Az Akadémia nemrég felkért, fogadnám el tagságát. Minek az nekem! Ott ellenségeim s ellenségim tanítványai vannak: velek nincs már sem vitám, sem közöm. Jankovich Miklós is felszólított, hogy prologust küldjek a Nemzeti Játékszín ünnepére. De megírtam neki: hogy szintűgy nem énekelhetek már elaggott, elgyengült koromban. mint az a cifra kis madár nem énekelt téli napokban, mely engem első fogságom alatt őszi napokban vigasztalt vala. S ki ad nekem, mint a galambnak, ki ad ma tollakat nekem? Talán az ifjúság, ha lángjával átmelegíti fázós lelkemet, mely sercegve ég már, mint végén a fáklya. Érzem s minden nap tudom azt, hogy az a revolúció, mely az én ifjúságomban készülődött, most már feltartóztathatatlan. Harcoljanak s győzzenek! S emlékezzének e verssel rám, ki soha hazám ügyét fel nem adtam:

Mint az égő fáklya, mely setétben lángol,
S magát megemésztve másoknak világol,
Míg az értetlenek nagy-bátran ítélik,
S a gyáva rablelkek gúnyolhatni vélik,
Saját érdemében lelvén fő jutalmát,
Népe jobb részében veti bizodalját
S reméli, hogy Árpád igaz maradéki
Hív fáradozásit megköszönik néki.

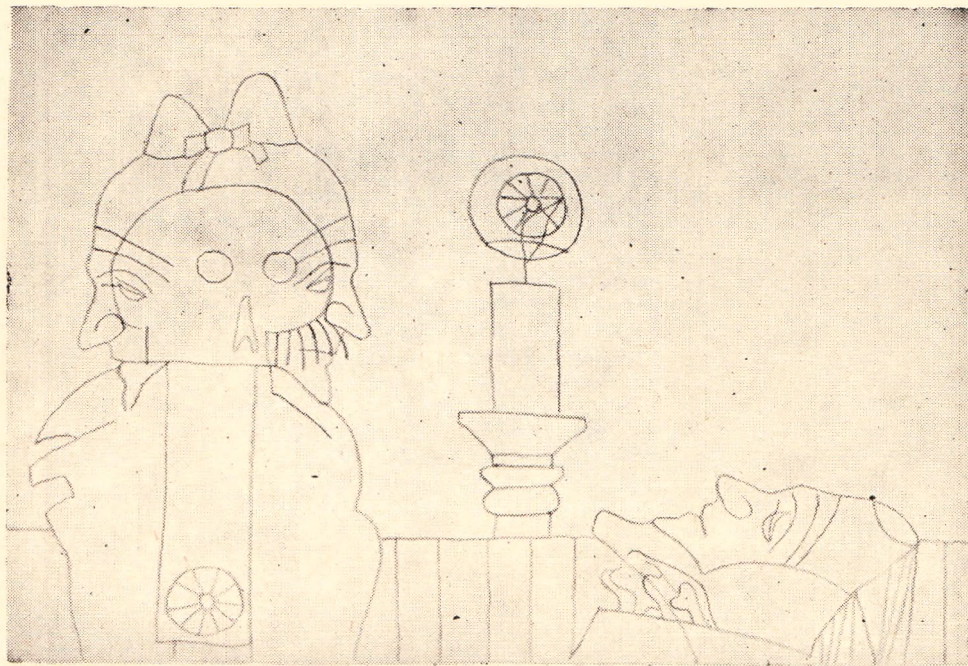
(A bang a vers vége felé elfoszlik.)

ERDÉLYI: Hív fáradozását megköszönik néki! Szava s példája tiszta tükörre lelt lelkeinkben.

SZALAY: Mily csüggesztő s mily felemelő emlék egyben! Van-e még ez iratok közt mű, melyet a jövődönék hagyott? Egy kötetre való az, amit sokszori hajótöréséből megmentve, összegyűjthetett. De nem egyedüli ebben történelmünk nagyjai között. Bennük oly sokszor nagyobb a jellem s a férfierény példája, mint a mű, melyet töredékesen létrehozhattak s a maradékra hagyhattak!

TOLDY: Kevés a szó, mit Batsányi is elmondhatott, de akkor jelentős volt s bejárta a szűk magyar világot, figyelmet gerjesztett s alapja lőn a jövőnek, mint magva a fának, melynek árnyékában egy leendő ivadék volt nyugovandó. De a terepély fa ama magból feselt ki.

Vége

Bálint Endre rajza

UTÓHANG

Ma is látom az erős gyereket
 a szűrűkben, a kazlak közt bolyongni,
 mintha csak közös testben született
 volna meg újfent Hamlet, Toldi,
 akként emelte eszmélete, vállá
 a világ és a létezés nyomása
 alatt korváltó nemzedékek terbét;
 törrel bogozni, hogy lét avagy nemlét? –
 a nyártengerből felviharzó szalmák
 fölé nyúltak magányos bástya-pajták,
 melyek Kakuk Marcit is rejtegették!
 A háborútól kikökkent világok
 izgatták ezt az összetett kamaszt,
 dolga lelkének érezvén a vágyat,
 hogy felemelje az egész világot,
 mert ő született helyretolni azt!
 De nem pergett le oly gyorsan e dráma,
 rászorult Hamlet a Toldi karjára,
 mely nép-erejét fényesen mutatta
 zsiros-parasztoknak cséplő nyarakba,
 hol vas-kezekben úgy pörkölt a munka:
 jövő századokat villantott kedve!
 Közben hadak vonultak énekelve,
 de ő királyfi titkon vala csak,
 aki bár magában utat mutat
 az új szabadságra érezve-nézve,
 de a pálcát még nem veheti kézbe,
 s a hadnak csak úgy mutathat rudat,
 ha sorbagyűlt vitézi tettei,
 versei már nem rejtik rangjukat!
 Birkózott a hatalmas feladattal.
 Bolond, aki nem menetel a haddal,
 mondták, s úgy nézték, mint ama királyfit,
 ki álarcot vett, nem éppen királyit,
 mely közembert a világból kiver!
 Rejtezni ő különös lelkivel
 kertek alján és sűrűséget járva
 emberkerülő úton ment Budára,
 hol egykorig nép- bozót rejt el.
 S bár hamarost diádalt facsart akkor
 vas kesztyűjével a vad cseh lovagból,
 maszlagolók még azután is sokszor
 különverték királyától s a hadtól,
 míg messzetűnt a vérmázás lovagkor!

KIRAKATOK

*Kirakatok, kirakatok,
ingek, nyakkendők, kalapok,
burkatöltők, patkószőgek,
melltartó és Ady-kötet,
ajánlás és árcédula,
gyerekkocsi, babaruba,*

*Hamupipő, Hüvelyk Matyi,
a Király három fiai,
bunkerek és légicsaták,
újjongás, öröm, „bűlye sváb”,
esztelenség és értelem,
tétova első énekem,*

*bómezők, falvak, városok,
mindegyik kardbegyen forog,
sok emlék szinte összenyom,
gyűszű éppen a puttonyom,
ha könnyeznek rózsák, füvek,
belebullatják csöppjüket,*

*puliszka, fabáncs, facipő,
kalászként beérő idő,
ezer szerelmes éjszaka
és egyszer a Sellő maga,
majd tanárok és pofonok,
gyűlések, nyegle szónokok*

*és rigmusok és rigmusok –
üvölni mért nem tudok?
Miért hallgattam annyit én?
A néma hazuggal felér!
Az alkohol és nikotin
égbe visz villámgyors kocsin!*

*Gyanisít, fürkész sok rokon:
gyerekekkel barátkozom;
mert különös a szerelem,
muszáj a jövőt zengenem,
ki tétnek magát teszi meg,
adósa az mindenkinek!*

ÁGYBAN FEKÜDNI

*Egyenesen és mozdulatlanul
fekszel ágyadban e hajnali órán
és talán a falra meredsz, talán a semmibe.
Akár a pillék, ideröppennek ágyad köré
a régi dajkák: Mariska néni, Bori nanó
s az öreg Anca. Feketekendős, fogatlan,
ráncos mind a három, és azt motyogja:
„Ki ringat most, édes fiam?”
De ők nem hallják válaszod, bárhogy kiáltasz:
erősen süketek. Sajnálod végül
és elnézed e csöpp öregeket,
amint fekete botjaikkal
ide-oda tipegnek kinyújtott tenyereden.*

I szl a i Z o l t á n

ÍGY IS LEHETNE ÉLNI

*Apám mint minden ember istent rakott magának
Háromszobás lakás volt szentélye neki szolgált
Négy gyerek s ő a papja.*

*Tájoatlan Igye kvés Céltalan Jóvilágba
Csaló mint minden isten kit nyögve kell szolgálni.*

*Miért nem szóltatok rá mi lesz ha rázuban majd
Az értelem hiánya a kószáló szököár?*

*Szülöm én hogy tanítsam hogy mentse önmagát meg
és zúzza darabokra vagy fojtsa meg magában
mint bombát égi tenger.*

Nem állja, nem rám hallgat.

*Ti prés-szavú tanítók vak szolgálattelvővé
gyűrtétek ki a hegyről vasalt fakorcsolyával
subant a rémült völgybe hol maga volt az isten
cövek derekú bálvány kit uralt a sebesség*

s már nem emlékszik rá hogy így is lehetne élni.

K á l d i J á n o s

TÖLTÉSOLDAL, ÖSSZEL

*Idevetett e pár órám, e halványsárga töltésoldalra, e tiszta-sugarú őszbe,
elülök a kidobott talpfán, két fa között, a világ dolgain eltűnődve;
rázza a szél az eget, a halvány lobogót, de néha megáll egy pillanatra,
s ilyenkor látni, hogy megtépte már; leng egy-egy darabja a telefonpóznákon fenn-
akadva.*

*Nagy már a hangtalanság ezen a végtelen-száraz, őrház-körüli dombvidéken;
hogy ne legyen ily puszta a föld, a nyáron itt-volt pipacsokat képzeletben visszaidézem;
hadd szépítsék a jelent, bent, bennem is, – a szívemben remegő mezőket,
hiszen – „Minden táj egy-egy lelkiállapot.” – ezt olvastam, Amiel, tőled.
Rázza a szél az eget, s az szakadozik fakó pelybekben, mind sűrűbben a láthatáron;
bozza a közeli kanyarból a MÁV segéd munkásait is e délutánom;
meglengnek, lobognak ott a partban csákánnyal, lapáttal, egy kissé ziláltnan,
ahogy süti őket az ősz – sűrögve, összecsapódva – a jól-ismert overálban.
Hozza őket az idő, megragyogtatja szelíd arcuk, széttördeli, majd összerakja;
lankadatlan szórják a földet a kimosott mélybe, – a sugarakra.*

PIKÁSSZÓ ÉS A SZIRÉNEK

Akkor fordult be a végtelen hosszú, alig három méter magas terembe, mikor az ebédszünet végét csörögte a villanycsengő. Ekkor villant eszébe a gondolat: mennyire nem oktan az ember, amikor *helyet* teremt magának az életben. Ugyanis mindenkinél van egy *helye*. A portásfülke asztala, egy esztergapad, két tenyérnyi munkasztal, valami sufni, lócvég. Csak neki nincs helye. Úristen, tizenkilenc éves vagyok, gondolta, négy hónapja itt ebben a gyárban, és nincs helyem. Kezemben az UTAK PANNÓNIABÓL, s nem tudom hová letenni... Pedig mégcsak egy óra. Hol van még félnégyszáz?! Sámódi pedig úgy adta neki a könyvet, hogy még ő maga se lesett bele. „A szívemhez nőttél, te fertelmes Pikásszó!” Az ilyen kajsa mosolytól egyszerre megmelegszik ez a fegyházszerű épületnégyeszőg. Avval a végtelen körbe-körbe-karikába folyosóival, vas ajtajaival, a lifttelenségével. Hogy hány ötemelet magasat kell neki naponta megmásznia! Ezt már csak logarlóccsal lehet kiszámolni. „Örülj neki, Pikásszó, hogy csak ismerkedsz a gyárral. Hogy nem fogtak be a reszelő mellé. Tudod, hányan vannak, akik még a túlsó GYES ajtaján se léphettek be?” Szóval ilyen ez a Tóth Kornél. Százkilencvenhárom centi magas, súlya hatvankét kiló. Nyíl a köznap neve. Egyenes, halk, s fekete kefehajú. Úgyvezető a dokumentációban. Pikásszó apja. Olyan, persze, mint a jó apa: soha elégedett szót nem mond neki. „Már megint elcsavarogtál, Pikásszó fiam. Hát azt hiszed, azt az ezer forintocskát azért adja neked Bódecz Gizike havonta, hogy csak csatangolj itt? Hogy pikturális emóciókat buzogtass magadban? Gyermekelem, te itt *küldönc* vagy. És slussz! Nem, nem a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének vagy az adminisztratív titkára, édes egy boglyas gyermekelem, hanem a Lumumba gyár dokumentációjának munkakönyves anyagmozgatója. No, Pikásszókám, mozgasd csak habtestedet evvel a kis dossziécskával az ötös gyesbe...” És Tikász Tibor alias Pikásszó ilyenkor kapja a lábát, lódul a végtelen és sötét és három ember széles folyosókon, átvételi könyvvél, melybe óra, perc és aláírás kerül, és máris loholhat vissza. A katakombába, ahogy Finke Vili hívja, a KISZ helybeli titkára. Tóth Nyíl pedig újra ráles szemüvege mögül, s tíz másodperc múltán méltatlankodva zavarja fel az ötödik emeletre, az úrikönyvtárba (ez a mérnöki könyvtár népi neve), persze, valami hülye angol elektromossági szaklapért. És letolja és elkergeti megint, és soha egy jó szót, egy vállonveregetést. De Pikásszó előtt anázogolhat! A gömböc Almási elvtárs, amikor egyszer elcsípte a diétás ebédlőben (ide nyílik a szépirodalmi könyvtár két könyvkiadó ablaka) elszólta magát.

— „Szóval maga lenne az a híres Pikásszó?” Neki galuska nőtt hirtelen a nyelvén, nem birt nyelkenni. Honnan az istenből ismeri őt három hónap után egy hatezer lelkes nagyüzemnek a párttitkára, akinek egy évecske alatt megrikul a haja az exporttervek miatt? „Mondja csak, fiatalember, szokogatja már a labirintust? Nem lenne kedve, hallja, lemondani a főstészetről? Tóth elvtárs mondta valamék nap, ezt a Tikász gyereket jövő ősszel el kéne küldeni a műszaki egyetemre. Úgy jelezte az: öreg, hogy maga kezdi már konyítani, mi megyen itten. No, tudom, február még messze van. De éccaka, fiatal barátom, lehet ezen is spekulálni egy kicsit. Jó?” Szóval Nyíl tata. Mese nincs. Csak most majd mindjárt megpillantja a könyvet. És jön a iorettoi fohász. Imigyen: „Aha. Pikásszó. elvtárs megint könyvecskét hozott. Mintha a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár lenne itt. Nyilvános olvasóterem, ugyebár. Havi ezer forint népjóléti segéllyel. Ahá!” (Dehát hová tegyem a könyvet, az úristenit neki?! Hová?! Egy kis hülye segédmunkásnak miért is legyen *helye*?!)

Tóth Kornél az ablakban állt, cigarettázott, s bámult a szemközti, húsz méterre levő, szürke, füstös-ronda falra. Mintha csak visszapillantója lenne, azonnal észrevette Pikásszót. A litánia váratlanul elmaradt. „Pikásszó, kérem. Ma délutánra kikerül fennhatóságom alól. Maxim elvtárs kikérte magát. Így, ha megengedi, most meleg kézzorítással elkészönök magától.” Tikász Tibor hirtelen nem tudta mire vélni az egészset. Billegette testsúlyát egyik lábáról a másikra, s az UTAK PANNÓNIABÓL kékes-zöldes-barnás fedelére pillogott. Ugyan mi sül ki ebből? Tóth Kornél mégis igencsak komolyan mondhatta mindezt, mert odalépett hozzá, és szabályosan kezét nyújtott. Pikásszó félve fogta meg, körbelesett: nem röhögnek-e fel a nők és fiúk? Mert hátha kitalált Nyíl, valami új stílit. Játékos férfi. A kézfogás azonban komoly volt. Nyíl szeme is. „Menjen, Tibor, Sámódihoz. Majd ő megmondja, mi a feladata a mai napon. Jó? Aztán... érezze jól magát, fiúka!”

Sámodi alig volt fél fejjel kisebb Nyílnél. Csak girhessége múlta fölül a főnökét. A diétás ebédlő üvegfallal leválasztott ketrecében ült, egy támlás széken, langaléta lábait kinyújtva, két karját lógatva, még cigarettaszívásra is képtelenül. Ide, ebbe a könyvszagú ketrecbe gyönyör volt belépni. Pikásszó úgy érezte, ide inkább haza jön, mint társ-albérletbe. Három hatalmasat koppantott, de választ nem nyert. Belépett. Azt gondolta, ott lesz Ilona néni is, a nőtanács gyári titkára, akit most helyeztek ide segédkönyvtárosnak a kalkulációról, mert ott nem győzte végezni a sok társadalmi munkát a többiek morgása nélkül. A kedves és szelidszavú asszonyka azonban nem volt bent. (Biztosan a szilveszteri asszonybál előkészítésében nyargalászik a hat kilométernyi folyosón.) Pikásszó vigyázzba vágta magát, tisztelgett. „Sámodi elvtárs, jelentem, beléptem a szellemi fegyverraktárba. Kérem további parancsait.” Sámodi mindössze szemét fordította felé.

— Pihenj, Pikásszó! Rá lehet gyújtani! — intett fejével az asztal felé. Csomag Munkás hevert ott. A fiú rágyújtott.

— Tedd le a popódat arra a lépcsőre. Tyű, de elfáradtam, fiúkám! Csak ne forgasd a szemed, hogy te így, meg úgy. Az a lócitrom. Öregem, ahogy féltizenkettőkor megcsörrentik az átkozott riasztókolompot, ezek a tisztelt dolgozók úgy megrohanják két ablakomat, hogy ha hat kezem lenne, akkor se győzném a robotot. „Sámodikám, adjon egy Aranyecsetet!”... „Sándorkám, mért adta Várnainénak a *Kopjásokat*? Soha nem végez vele!”... „Nekem tegyen félre egy Puccinit!” (Így mondja, két cével.) „Dugja el nekem azt a Herczeget, jó, kisszívem?!... „Kámüt maguk csak a pult alól osztanak. Ááá, értem! Akkor Kafkát már nem is kérek. Pedig az...”... „Sámodi úr, Vas Gereben nincs véletlenül kéznél? Nem, nem, Godát nekem ne adjon.”... „Mondja, ez a Sinka tényleg az lenne?”... „Édesem, semmi érdekes nem jelenik meg? Péhovárd se?”... Tudod, ez így megy kereken egyig: beveszem a régi könyvet, kikeresem a pasas kartotékját, kicserélem a kartonokat, ajánlok, új olvasót írok be, diafilmet kölcsönzök, árulom közben a bizományi könyveket is, és statisztikai íveket töltök ki: ki mit méltóztatik olvasni. Ráadásul ma is itt volt az a kopasz manusz a Népműveléstől. Csak ült itt, hallgatózott, jegyeztetett a sarokban. Szociográfia! Pont ilyen púp kell nekem a hátamra! Na és a te kedves Ilonkád! Rájött, hogy milyen jó könyvtárosnak lenni, ha nincs kölcsönzés. Mert az a Jókai elvtárs ugyebár mennyi jó könyvet összeírt, nem is gondolta volna az ember. Öregem, én elmegyek innen, el én! Micsoda címeres ökör voltam, te, hogy nem vállaltam a gimnáziumot! Húsz kilóval nehezebb lennék, te, és tudnék aludni. Na, mit fogod azt a könyvet? Ott az a csomagolópapír, legalább kösd be. Még bele se nézhettem, máris jön a föstő elvtárs, és... Elovasod, te, hamar, mert...

— De Sámodi bátyám, tessék már mondani, hogy miért...

— Csend!! Először is, már mondtam, hogy tegezz... Másodszor pedig — államtitok! Még ráérsz. Szívd azt a cigit.

Tikász Tibor engedelmesen ücsörgött hát a tolólépcsőn. Szívott egy nagyot a cigarettából. Odapillantott a kézikönyvtárnak becézett állványra. Nem bírt nyugodt maradni. Felpattant. Észrevett egy marék POLEN című folyóiratot.

— Nem nyughatsz mégse? — fordult feléje Sámodi. — Na, majd tíz év múlva nem pattogsz ennyire, öcsike.

— Gyönyörű! Gyönyörű! — ámuldozott a fiú, mintha nem is hallaná a könyvtáros szavait.

— Mi az isten a gyönyörű?

— Ez. Az egész. Ez a könyvtár!

— Az. Két méter széles, öt méter hosszú üveg ketrecben, vérpezsdító diétaskonyhai párában! Gyönyörű! Persze hogy az. Kutatni a Széchényi Könyvtárban! De most nekiállhatok, s egy óra hosszat csak rakosgatom helyre a visszahozott könyveket. Aztán összeállítom a holnapi menüt. A tisztelt olvasóimnak. Akikkel maximum egy percnyi enged foglalkozni a tisztelt vezetés. Persze, persze, tudom én, szakika, nem olvasó gyár vagyunk, hanem termelő üzem. Tudom én. Csak... tudod, Pikásszó, ha nem itt a gyár végében lennénk, a második emeleten, ahová sem a kezdés, vagy a végzés után nem keveredik egy melós se a hatezerből, akkor... Érted, öcsikém? S ez neked a gyönyörű! Milyen — lehetne!

— De Sámodi bátyám, akkor is...

A könyvtáros hirtelen felugrott. Nagyot nyújtózott, derekát ropogtatta. Odament a félreferdített fejjel címeket böngésző fiúhoz, átölelte, s felkapta.

— Csacsinszki. Hát azt hiszed, ha nem szeretném ezeket a ramaty olvasóimat, akkor itt lennék? Szakikám, szerinted már panaszkodni is illetlenség? Hát nem inkább mindenki tízszer jobban szeret kicsit siránkozni, mint azt mondani, hogy! Na,

ide figyelj csak. Ma idehozza a lábuk a Fővárosi Színház művészeit. A szerfelett tisztelt művésznők és művészek ma a munkás-művész kapcsolatokat kívánják ápolni. Értve? Maxim elvtársnak ez a hobbi. Be akar vágódni a SZOT-nál. A fogadás itt lesz a vezéri tanácssteremben. A te dolgod valami jelmondat felrakása és méltó elhelyezése. Értve? A mondat itt a papíron. Aranybetűk a teremben. Gombostű, mifene, dettó. Almási elvtárs kívánja, hogy ott legyen. Értve? Hozzá is szólhatsz. No, sipirc. A büfé még nem csukott be. Főzz két kávét. Mondd azt, Sámódi szakinak. Az egyiket hörpintsd fel. Majd én is megyek rögtön. Csak elébb kiengedem a fáradt gőzt. Mert az olvasó urak azt sem hagyták. Értve? Teee... gyönyörű!

Hátbavágás, feketekávé íz a szájában, a diófa burkolású vezéri tanácssterem csendje — oly szakatlan élmény, ha az ember amazt szokta meg már: két órakereskedés az úri könyvtárban kell ácsorogni, várni az új angol lapokra. Az ajtók itt párnázottak, az ablakok az új építkezésre nyílnak. Ott új *gyes* lesz ott jövő ilyenkor. Ürsten, azokat is neki kell majd végignyargalásznia? Rémes. Különben az egész címfelírás smafu. Ugyan mit is írt fel Maxim bácsi a papírra? Vagyis izé, Nóvé Maxim elvtárs, az üb. titkára.

KART A KARBA ÖLTVE — BENNÜNKET KI GYŐZ LE?

Rosseb aki megeszi. Honnan vette ezt a vacakságot az öreg? Ne nevetessük ki magunkat, Maxim bácsi! Inkább visszamegy mindjárt küldöncitibinek. Vagy tegye fel a fal közepére a foto-szakkör nagy montázsát, amelyen a Fővárosi Színház egyik férfisztárja vigyorog az ő színjátszó csoportjuk szendéjére? (Soha az életben nem látták egymást!) Ezt viszont mindenki felrakhatja. A jelmondatnál egyszerűen nem ért egyet. Ez giccs. Ez banális. És Maxim bácsi vele akarja feltétni. Mert ez a nekivaló művészi munka. Mert őt inkább művésznek nevezik, mint Piusz elvtársat, a képzőművész szakkörbeli tanárát (aki a tavaszon félévig lakatta magánál, mikor apját előzetes letartóztatásba csücsentették a gravid nők becsapásának vádjával), Piusz nem művész, de ő igen, mert havi ezret kap, s újra megy majd főiskolára, felvételizni. Tehát ő a gyári művész. Pontosan ahogy a nagybácsi elmesélte (Sadi bácsi, a XII. kerületi IKV bádógosa), hogy mikor katona volt, azt kérdezte Szilágyi szakaszvezető ur: — Emberek, van itt maguk közt festőművész vagy zongorista? Mikor egy ürge jelentkezett, akkor aztán recsent a parancs: — No, akkor a művész úr írja össze a reggeli maródiakat... Hát ő nem lesz maródi-összeíró...

Nyílt az ajtó, s bejött valami asszonyosság. Középmagas, olyan divatos bilikalap a fején, cinóber száj, ördögfarkincával árnyékolt szem, és rettenetesen ismerős mozgás. Ismerős, de az előkelőség négyzetén.

— Mondja csak, fiúka, itt lesz az a találkozó?

— Azt hiszem, kérem.

— És maga mit csinál itt, fiúka?

— Dekorálok.

A nő egyre jobban kitágított szemmel nézegeti a fiút. A fiú viszont. Az ismerőség mindegyre erősebb lesz. Már sortban látja a nőt Pikásszó. Csokoládébarnára égetten. Ott, a földvári csónakház előtt. Az árnyékban, a kertiszékben. A varrógépnél. Amint a halásznadrágokat varrta. Tucatszámra. Megvan!

— Jozefin néni! Keziccsókolom!

Az asszony hátrább lépett egyet. Rövidlátó, a varrásban elgyöngült szemét késhegynyire szűkítette.

— Kicsoda maga? — Pi-pi-pikásszó! A keblemre, fiúka!

Ő volt. A domború, hatalmas mellre szorítva ismerte fel igazán nyári mesterének nejét, Kolics Károlynét, született Kovács Katalin Jozefint. Ó, földvári vitorlás egyesület! Azok a fusik! És az a szalonnasütéses összeveszés!

— Maga mit keres itt, fiúka?

— Én? Itt melózok. És Jozefin néni?

Csak csápolt a hölgy. Letette a két szatyrot a sarki asztal melletti székre. S le-roggyott, szétrakott térdekkkel.

— Hagyja csak Pikásszó. Vége az én életemnek. Az én úri, dolgos életemnek.

— Hogy hogy, Jozefin néni?

— Tudja, Tibike, milyen áldott jó ember alapjában az én uram. Higye el, de magának ugyan minek is mondom én ezt, Kolics Károly a földreszállt becsületesség. Azért mert van egy segédje? Na és! Képzeld, hogy furkálják most, szegénykémet. S egy illetőnek van pofája azt mondani: — Miért van kérem az egész Színész Vitorlás Egyesület? Hogy Kolics Károly nyugodtan építhesse a Brenner-Bélai komájával a csillaghajókat, versenyvitorlásokat, sztrárok, dragónokat, repülő hollandiakat! Szakszervezeti pecsét! Képzeld, ilyen aljas rágalmakkal szürkálják-furkálják az én jó

emberemet. Hát tehet arról ő, hogy Brenner-Bélai a Goldberger méltóságos úr yacht-ját építette *annó dacumál*? Valakinek azt is építeni kellett! Nem? Hát hiányzik ez az én uramnak? Egy rendes, köztisztelőben álló műszerésznek, akinek olyan tip-top kis műhelye van a Pongrác úton? Púp a hátunkra!

— Szóval ott hagyta volna Kolics bácsi a vitorlásokat?

— Frászkarikát, gyermekem. En léptem be a Fővárosi Színházhoz, bolond fejfel, közönségsszervezőnek. Hogy ne jártassák a lepcsés szájukat.

— De hát mért? Mit mondtak, Jozefin néni?

— Hogy egy fia színész sincs az egész Színész Vitorlás Egyesületben. Az egész csak az énuram bulija... Érti, Tibike? De tudom én, ne féljen, ki terjesztette ezt a rágalmat a szakszervezetnél. Mászik még az a manusz négykézláb felfelé a falra!

A fiú rettenesen élvezte, hogy Jozefin néni úgy tesz, mint aki nem emlékszik semmire. Hogy ő miért ugrott össze avval a falatkenyér Kolics bácsival szalonnasütés-kor. Amikor nem volt hajlandó átadni a helyét szombatn este annak a Pestről lerándult cocónak, akihez egy piroskáért ugrottak be tíz percre a fiúk, sorjában. Neki, a tanulóknak, művésznek kellett volna neveznie. Mert ő csak tanonc volt Kolics bácsinál. Hát ő aztán a nevéen nevezte a vitorlás táborát. És a művész foglalkozását is megmondta, amikor az öreg kint akarta hálatni egy kerti székben. Kolics bácsit a *bűdös* jelző mérgecsitette meg különösen. Felemelte a kezét, de az ő ökle gyorsabb volt. Beletalált Kolics bácsi gyomrába. Hogy összecsuklott a mester. Pikásszó pedig a nulla óra három perckor induló személlyel feljött Pestre. Megszűnt tanuló lenni Kolics Károly maszek motorszerezőnél. Mindegy, Kolicsné nagyságával itt találkozik.

Még mielőtt gúnyos vigyorgását valami sértő mondat követte volna, belépett Almási elvtárs. Tekintetük azonnal összevillant. A fiú nyomban megtelítődött egyféle villamos nyugtalansággal.

— Rendezik, mester? — kérdezte Almási, az ajtóból.

— Almási elvtárs. Tessék már nézni. Nekem nem tetszik ez sehogy sem... És odaadta az üb-titkár papírját. Almási villámgyorsan átfutotta. Egyetlen mozdulattal kettétépte.

— Marhaság! — fakadt ki. Semmi se kell a falra. Érti? Menjen csak fel, mester, az öltözőbe. Öltözzön fel tisztességesen. Bocskóval majd maga képviseli a fogadás-kor a műkedvelőket. Érti, Pikásszó?

Oldalba bokszoalta, hunyorított egyet barna szemével, s elkocogott. Tikász egy pillanatig utána bámult, majd beleokszfordozott a szétéptett papírba. Aztán észbe-kapott, s sietősen felszedegette.

— Ki volt ez? — ébresztette magára Jozefin néni.

— Ez? A papa.

— Miféle papa?

— Jaa, nem ismeri Jozefin néni? A Lumumba gyár párttitkára.

— E-ez?

— Persze. Hát nem olyan papa kinézete van? Isteni pofa! — szakadt ki belőle a lelkendezés, amivel csak Pablo Ruiz Picasso mestert szokta emlegetni, aztán Kovács András festőművészt, alias Piuszt, aki a földvári kaland után ide sikerítette be, harmadsorban pedig Sámodi Sándor könyvtárost. Összekapkodta hát villámgyorsan holmiját, amikor észrevette az UTAK PANNÓNIABÓL kékes-zöldes-barnás fedelét. (Csak nem fedte be a csomagolópapírral.) Odanyomta a könyvet a közönségsszervező márkába. — Erre tessék egy kicsit vigyázni, Jozefin néni. Mindjárt visszajövök érte. Ritka becs. Festőregény. Keszcsók.

Kirohant. Nyargalt az oldalsó folyosóra, ahol mindjárt a FÉRFIAK felírású ajtó mellett nyílik a hideg, huzatos, hatemeletes lépcsőház. Amint a lengőajtót kivágta, majd orra csapta vele Nővé Maximot, a szakszervezeti bizottság kereken ötven éves titkárát. Tikász Tibor már nem egy karikatúrát rajzolt magánhasználatra erről a férfiről, akit nagyon megkedvelt közvetlenségéért (bár sose telítődött meg olyan *izgi* feszültséggel közelében, mint ha Almásival kerül szembe) és akinek Lili lányával igen jó pajtáságban szokta elfogyasztani az ebédet, ugyanis a kis édesen kövér lányka a gyárban szokott étkezni, mert az szb frógépén gyakorolja a gépiró-iskolai leckéjét. Maxim bácsi ezúttal is szerfelett elegáns volt. Nem hiába tanulta ki az úriszabóság mellett a színészetet is, eszterházy-kockás új szürke ruha rajta, fehér manzsettája most is öt centire kilógott, benne tündökölt egy öt forint nagyságú aranymanzsettagomb. Tömzsi ujjú kezén is vaskos gyűrű csillogott. Mégis szerették — mind ennek ellenére — a gyárban. Igaz, a nehezebb dolgú, a vas megmunkálásánál fáradó férfiak köznapi közvetlenséggel kölönis titkárnak hívták, de a vélemény-

nyük mégis ez volt általában: „Faja ember azért ez a Maxim bácsi. Nem hagyja ránk húzni a tengernyi túlórát.” Ezek a drehusok arra is legyintettek, hogy a fiatal nőkért él-hal a titkár. „Benne van a klimaxban. Mit irigykedtek?” Ugyanis Finke Vili, a KISZ-titkár fülelte végig, mikor a lépcsőházban azt mondta a kis vörösbecgy Várnai Zsuzsának: „Zsuzsika, én magát a két dolgos tenyeremen felvinném a hatodik emeletre, ha...” Finke ennyit hallott, de két órán belül az egész ifi had tudta ezt, s a gyerekek hozzáköltötték a többi: ...ha nem lenne olyan nehéz popilinkója”. Mindegy. Ha névszerinti titkos szavazással választották volna az szb-titkárt, a több mint háromezer nő akkor is rászavazott volna. Hiába, azok érezték benne a galáns férfit. És most is, persze hogy most is egy kis fehérhajú lánynak kiabált felfelé. Pikásszó nem értette, mit, de akaratlan vigyor szaladt arcára. Maxim bácsi rámeredt.

— Hát maga? Mit nyargalászik itt, mintha vasárnapi túlórát kapna érte!

— Ó, ó, ó, Maxim elvtárs... Pardon. Nővé elvtárs. Csak...

— Na, hogy néz ki a dekoráció? Remélem jól helyezte el a jelmondatot, Tikász.

A fiú belenézett a titkár szemébe. Elszámolt magában ötig, akkor mondta meg.

— Almási elvtárs nem engedte feltenni.

— Almási? Mért? Miért?!

— Azt mondta... Szóval tudja, Nővé elvtárs... azt mondta, hogy...

— A betyáristenit! Hogy mindenbe beleszólnak! Az szb csinálja a fogadást, adjuk rá a pénzt, a tagdíjakból, az italra, kajára, mindenre. És akkor... Na, én utána nézek! Maga meg ne tűnjön el a közelből, Pikásszó!

Mire felelhetett volna, csak a lengőajtó klangolt az szb-titkár mögött. Mi a jófenét csináljon most. Mi-it? Hát felöltözik. Bumm.

Csakugyan: a színészek bevonulásáig a kutya se kereste. Belemélyedt az UTAK PANNONIABÓL közepébe, s egészen addig olvasta a bécsi évekről írt fejezetet, amikor Pflugné kedves mosollyal kijelentette: „Wissen Sie... ich habe von Ihm Lues bekommen”... És akkor berobbant Finke Vili, és magával ráncigálta. „Ne olvass, Pikásszó, a hétszentségedet! Megjöttek a ripik!”

Úgy szaladt ki a folyosóra, mintha földöntúli lények érkeztek volna. Istenem, gondolta, milyenek is lesznek. Sose látott közlől még színészt, pláne színésznőt. Torkában verdesett a szíve. Ott mentek el orra előtt. Két elegáns nő, szag-szalaggal nátk mögött, s két felhajtott gallérú férfi. Ők lennének? gondolta, s étkomorodott. Micsoda távoli világ varázslatos hírnökei. Mennek, mennek, könnyedén, minden gátlás, minden csetlés nélkül, ő meg, elszorult szívvel dőlt a falnak. Mi lesz itt, mi lesz itt — kalimpált fejében a gondolat.

Egy óra múltán kereken huszan gyűltek be a vezérbe. Tibor csendesen az utcafelőli sarokba húzódott. Az asztal sarkához senki se telepedett, éppen odalátott a színháziakra. Láta mind a négy művészt. Kolicsné szerencsére nem. A négy színész már elzsongítva ült, bámultak a szemközi emberekre. Fáradtak lehettek. Egy óra alatt körbefutottak velük a gyáron. Már persze a gyár nyilvános részén. Megállás nuku. Bizisten még neki is sok volt. Az a mongol pofacsontú nő egészen összeráncosodott a nagy báméskodásban. Legközelebb azt érezte magához. A lelkéhez persze. Mert csak az a nagykeblű színésznő volt izgi. Olyan bőséges volt, mint Anita Ekberg, akinek oda műanyagot operáltak be. És rohanni kellett, rohanni. Negyedhétkor kocsiban kell ülni a truppnak. A női tekeréscsőben, ahol kétszáz nő dolgozik a lámpák alatt, a két férfi lába mintha odaragadt volna. De Kőrösi Zoli, a kultúrás, tudta, hogy nincs megállás. Előbb a fogadás, aztán beszélgetés a dolgozókkal, negyed hétkor töltőf. És már elmúlt öt óra. „Noszogasd őket, Pikásszó! Az istenedet, noszogasd! Nehogy ideragadjanak a szivarok a nőkhöz!” A bestia fiatal nők mintha csak tudták volna ezt, olyan pillantásokat vetettek a kövér, jóságos szemüvegesre, meg arra az egyszázbélű, lordképűre, mintha mindjárt oda akarnának rohanni, nyakukba pattanni, és hangos gyiázással meglovagolni őket. Csak annak a mongolképűnek a nézése. Azt kéne megfogni. Az egész dologból az volt az értelmes. Istenem, ki is gondolná, ennyire öregek a színésznők is. Az a ducimellű is, közlől milyen ráncos volt. Az ő szemét ugyan nem puderozza be semmi. Ő látta. A tenyere is árkkolt, mint egy rizsföld. De már fel is állt Maxim bácsi. És beszélni kezdett. Iszonyú svádája van az öregnek. Az apja nem hiába volt politikus cipész, és valamelyik vidéki szocdem. alapszervezet titkára, a fia úgy tud beszélni, hogy még a kiszesek is odafülelnek rá. (Pedig azért mindig vége ilyenkor a komolyságnak, ha valamelyik ifi bedobja a jelszót! „Zsuzsika, én magát két dolgos tenyeremmel felvinném a hatodik emeletre, ha...” És pukkan a nevetés.) Maxim bácsi beszélt, a szemek leszegződnek, a kezek összekulcsoltan. Kezdődik a passzív rezisztencia. Már az iskolában így nevezte Tikász Tibor a szónoklatok alatti

magatartást. Minek beszélnek az emberek olyankor is, ha nem mondanak ember-társaiknak újat? Odakapott télikabátja zsebéhez, mellette volt a ruhafogas, s kivette-tömbjét. Amíg Maxim szónokol, gondolta, leskicceli őket. No, ki legyen az első, lesett sorra a tisztelt vendégeken. A gúnyolódás persze, saját magának szólt. Mert tudta, hogy ceruzája *úgyis* ezt az Anita Ekberget húzza. Persze, persze. Aki után csacsacsászva átmenne Pestre. Hogy is csinálta a mester, az a másik Picasso? Egy vonallal, igen, igen, ahogy azt az *Umarmungot*, emlékszel még, Pikásszó, ahol a férfi ölelte a nőt, egy vonallal, úgy ezt az Anitát is. Sikerül, ez biztos sikerül. Mert ott kezdtük, ugyebár, ahol legszembeötlőbb az asszonytárs! De mért áll fel a művésznő? Ahá, most mutatja be sorra Maxim elvtárs. (De hogy adhatott egy politikus iparos ember ilyen nevet a fiának, hiszen akármennyire is Gorkijra akarta emlékeztetni e névvel, nem sejtette, hogy fiából Maxit csinálnak a renitens lelkek?) Szóval ezt az Anita Ekberget úgy hívják, hogy HAJDUCZKY ÉVA, persze, írta is nyomtatott betűvel, a turcsi orrával egy magasságba. És már csak a neveket írkalta, egymás alá, csupa nagybetűvel, mert a grafikusok, megfigyelte, az olvashatóság miatt szeretnek így... LENGYEL ZSÓFIA... írni. Ő, hát ezért volt olyan ismerős ez a mongolképzű asszonyka! Milyen buta is tud lenni egy tizenkilenc éves érettségizett, a képzőművészeti főiskolára fel nem vett fiatalember, hivatalosan anyagmozgató, hogy meg sem ismerte a népszerű színművészt, igen már írja is: LITVÁN TIHAMÉR, bizony, a nagy Litvánt, aki minden színműben a hajthatatlanul pozitív értelmiségit játszotta (hiszen olyanoknak is lenni kellett a darabokban). És ez a szemüveges lenne SZABÓ FERENC? De ő az, segített is a felismerésben, felvette közismert hősének pózát, s annyit mondott, egy jelentős kézmozdulattal kontúrozva: Prütyi. Persze, persze. PRÜTYI. Szelesen nyargalt ceruzája, a nevek mellé sorra árkolta oda arcuk jellemző mezsgyéjét. Maxim bácsi túlgyorsan mutogatta őket, ő egyikből a másikba kapott, izgatottan pillogott a felállóra s a ceruza nyomára. Annyira elmerült, mást nem látott, nem is hallott. Csak egyes hangosabb foszlányokat: *a színészi átélés — a szocialista ember-ábrázolás parancsoló követelménye — mozgásukban akarjuk kifejezni a jellemeket — tanulni jöttünk az elvtársak —*

Valaki egy poharat tolt arca elé. Decis borospohár volt, barna, áradó illatú szeszszel. — Iggye meg, Tibike — hallotta. Nő szólt hozzá. Tekintete ráugrott, Edit volt, Fazekasné, Maxim elvtárs titkárnője. Mosollyal nyugtázta. Rajzolt tovább. Kívánta az italt, de mikor már ceruzájában érezte Prütyi ijedt-gúnyos mosolyát! — Iggye meg, Tibike! — hallotta ismét. — És ugye most... engem is lerajzol? (Ő, Edit mindig ezzel, egyre ezzel üldözi. A szőke asszonyok szelídségével, a született szőkékével persze, nem a tizenharcforintosokéval, és tudja, hogyne sejtene, a házasságát valahogy másként elképzelő asszony első bátortalan tapogatózásával.) Elvette a poharat, szembe nézett az asszonnyal, aki leült mellé, s újját szájára tette: — Ne szóljon. Ne zavarja Litván elvtársat... Nem zavarta. Csak nézett az asszonyra, szomorkás szemébe, és megenyhült iránta. („Editke, értem én magát. De értem én Fazekas Imrét is, a maga kedves, jópofa asztalosát is, aki maguknak most, Erzsébeten, családi házat gürizik össze, és fuszik azért, és elalszik, legfeljebb a Népsportot olvassa el, és nem törődik a maga lelkeivel, sem azzal, hogy magának már négyszáz kötetnyi szép könyvtára van, Editke, mert maga szeret olvasni, és megvan magának Hemingway elvtárs novelláskötete is, és maga elolvassa a Nagyvilágot is, tudom én, és maga beszélgetni szeretne, mindenről, Picassoról és a stroncium 90 elleni szérumkutatás eredményeiről, maga már többször meghallgatta Bartók Concertóját, és nem vallja a szimfóniákat arisztokratikus zenének, mert maga már azt is mondta, hogy akkor ugyanennyi erővel a *Nemzeti Részecskegyorsító* részére végzett számításaink is arisztokratikusak lehetnének, hiszen a Lumumba gyár hatezer dolgozójából jó ha ötven érti, és tudom, hogy maga... de drága Editke, maga huszonnégy éves és én csak tizenkilenc, és én tisztelem magát, de én nekem nincs ingerenciám magára, mert szőkének tetszik lenni, és girhesnek, bármennyire is érdekes a profilja. A szerelem pedig, én úgy tudom, nem a profil kérdése.”) Az asszony halás tekintete sokáig rajta volt, s ő akkor új vonalat húzott. Az Edit profilját. A művészek alá. Fazekasné megérezte, hogy végre, végre. Beleveresedett. Hangtalan csókot csucsorított szájával, amikor a fiú újból feléje pillantott.

— A kolléga úr melyik laptól van? — hallotta ekkor Tibor. Alacsonyka, narodnyik bajszú, hullámos hajú férfi csücscent mellé, kezében egy teli konyakos pohárral. — Én az Esti Hírlapnak írok egy félflekkes színtest erről. Nem adna egy rajzot?

— Nem. Én csak a VÁCRA MENEŐ HODI UTU REA ÉS KÖRNYÉKE riportere vagyok — felelte mosolyogva Tibor.

— Á, az üzemi lap szerkesztője?

— Nem. Anyagmozgató.

— Tessék?

— Az. Képzőművészeti tag.

— Ahá. Közben egészen jókat csinál. Hogy hívják? Én Csizmadia vagyok.

Fazekasné nem állta meg. Gyorsan megmondta. Az újságíró figyelme nyomban elfutott Pikásszóról. A szőke asszonyka érdekesebb volt. „Csizmadia vagyok” nyújtotta mindjárt kezét, s a titkárnőben volt annyi nőesség, hogy az újat kezdte lesni. Pikásszó visszafordult a rajzokhoz, de alig javított valamit is a mongolképű színészről portréján, nagy pohárkongatás következett, s a konyakos üvegek közül egy megint megüresedett.

— Halljuk, halljuk! — ütötte meg a fülét, mire térdére eresztette a rajzokat. Litván Tihamér állva maradt a kortyolás után. S miként a vállalatvezetői és főmérnöki szerepekben szokta, tett egy gesztust. Elbűvölő mosollyal kezdte: — Ugye, elvtársak, azért jöttünk most itt össze, hogy kapcsolatainkat, hm, elmélyítsük. Nos, ha ez így van, én merem remélni, hogy igen, akkor ám rajta. Kérdezem én, ki ebben a szobában a legkisebb fizetésű dolgozó?

Szavaira egyszerre csend lett. A kinti villamos gyötrelmesen hosszú síncsikordulása rezegtette csak az ablakokat. Mindenki elhülve bámulta a színészt. Miféle gyanús manőveren törte a fejét? Nem lesz ebből baj?

— Ugyanis övele szeretnék elbeszélgetni. Ha megengedik. Tanulni tőle, és persze, amennyire szerény képességeimtől telik, szívesen is gyarapítom ismereteit, ha ily ígé-nye lenne...

Tikász Tibor körbepillantott. De nem sokat kellett töprengenie. Fazekasné is, Bocskó, a kis színjátkozó is, többet szokott felmarkolni. Egyszóval — vele fog kötekedni a művész úr. Ám legyen, gondolta, s felállt. Most tűnt szemébe, a vezér nincs is itt, sőt Almási elvtárs is odavan. Pedig az imént még... Ó, csak a titkárság vezetője buzgolkodik itt, meg Finke Vili. Persze, mindketten a Hajduczki művészról bájainak méltatásában.

— Tessék. Várom a kérdéseit.

— Ön... ha szabadna kérdeznem...

— Elmondom. Tikász Tibor anyagmozgató. Havi keresetem ezer forint. Albérletben lakom, negyedmagammal. Kétszázötvenet fizetek érte. Nyugodtan szólíthat elvtársnak, KISZ-tag vagyok.

Litván parányit fűtventett, s meghajolt Tibor felé. — Bravó. És mondja az elvtárs (ó, hogy meg tudta nyomni ezt a szót), érdeklődik is a művészetek iránt, vagy csak a titkára rendelte ide?

— Festőművész lesz — kotnyeleskedett közbe Edit, s a pír az arcán arról beszélt, Csizmadianál azért több neki a fiú.

— Óóóó, nagyszerű. S rajzolt már életében valamicskét?

— Nem sokat. Sajna, csöpostát játszom, a helyett, hogy a képzőművészetin anatómiát tanulnék.

— Nem vették fel?

— Nem. Ikszes vagyok.

— Hogyhogy? Arisztokrata?

— Nem kérem. Anyám bilihordozó ápolónő volt, apám orvos. Most siten van, gravid nők súlyos becsapásáért. És akadnak, akik 1961. augusztusában az x-et anynyira nézik, mint a totóban szokás. Vagy egyes, vagy kettes, vagy x. Elfeledik közben, hogy a Vasas—Fradí 1:1-es x-e mögött micsoda gyilkos kilencven perc is lehet. Ezért vagyok itt...

— Ahá, értem. Szóval maga olyan... hogy is mondjam csak... olyan elégedetlen akkor.

— Nekem a kilenc ujjam nagyon jó érzi magát, csak a tizedik sajog egy kicsit. Tetszik érteni, Litván elvtárs? S tetszik tudni, nálam nem lehet boldogulni valami sanda beugratósdival.

— Pikásszó! Észnél vagy te? — szólt rá feddő hangon a kulturális felelős.

— Tessék? Micsoda? Pikásszó? Így hívják?

— Igen, igen, Pikásszónak — szólt megint a szőke asszony, akit az újságíró már ott is hagyott.

— Akkor maga csudára haladó káder lehet.

A nevetés hízlalta a színész önbizalmát. A társaság viszont megérezte a párvialdal puskaporos levegőjét. Szokatlan volt, váratlan volt. Már Tikász Tibornak izgultak. Valami idegen csengést sejdítettek meg a színész szavában. Litván egyáltalán nem számított rá, hogy ilyen partnerre akad.

— Akkor pardon. Maga biztosan a tükröződési elmélet fáziseltolódási problema-
tikájáról cseveg udvarlás közben a hölgyikének — jegyezte meg nyílt gúnyolódással.
— Avagy Picasso mester lila korszakában alkotott műveiről értekezik. És ugyebár tö-
megdalokat gitározik neki. Pengetős hangszeren. Esetleg Bunkócskát...

— Nem. Egy csacsacsát.

— Na ne mondja! S melyiket, ha szabad kérdeznem?

Pikásszó mosolyogva dalolni kezdte, halk, ügyetlen hangon.

— *Evivafidel, vivakuvalivr, evivafidel vivakuvalivr...* Ezezez. Pontosan ez.
Nézzé, mester. En két dolgot megfigyeltem magamnak. Egyá: a népi forradalom ott,
a KUVÁLIVR-ben három év alatt szocialista forradalommal alakul át, egybé: a for-
radalom egyik vezető alakját *népi* táncdalban, egy csacsacsá refrénjében köszöntik a
táncolók. Komprónévu, serkamarád? Én ebből bátorkodom következtetni a másik dol-
got. Van olyan fiú, aki harmadszor kísérelte meg az idén nyáron a felvételit. És most
se vették fel. Másik egyetemre nem is pályázott. Most kint áll valahol a téli éjsza-
kában, valahol Magyarországon, mert kiskatona, sorkatona, három évre sej be kell
rukkolni, és szuronyra támasztja az állát, hogy el ne aludják a lőszerraktár őrségében,
és lássa, *nem adja fel...* Ebből lehet, hogy művész lesz. No, valahogy én is... én is
így vagyok, mester.

Elhallgatott. S zavartan hozzátette egy pillantás után: — Persze, ha van tehetsé-
gem.

— Szavamra, valódi pozitív fiúka! — jelentette ki kemény hangon Prütyi, és
felállt, odavitte teli poharát a fiúhoz, megfelezte vele italát. — Az uralomrajutott pro-
letariátus lelke szólt magából. Igya ki! Magából lesz valami. Maga a pozitív Pikásszó!
Magának vannak szárnyai. Mester, repüljön el innen...

— Majd beíratom én a műszaki egyetemre, csak bízzák rám! Majd repülhet! —
dörmögte Maxim bácsi, s szemével a fiú felé csippentett.

Litván kicsit sértődötten emelte poharát Pikásszó felé. — És ha már ennyit el-
mondott a kolléga úr, nem nyilatkozna, kérném tisztelettel arról, milyen impressziói
születtek e találkozó kapcsán?

— Milyenek? Ne tessék rám haragudni, ha őszinte leszek, de semmi impresszióm
nincs — felelte Tikász Tibor, és leült. Kézbewette vázlatfüzetét, a ceruzát, rajzolni
akart. Keze azonban remegett. Erős nézést érzett. Lengyel Zsófi kiugró, diónyi, barna
szeme sütött rá. Mokány, pofacsontos, szélfütt arcából előragyogott a követelés. A fiú
holtbiztosan érezte, mit fog szólni.

— Mondja el, kérem — szólt a színésznő, zavart hangon, s megnyalta ajkát,
mintha kicserepesedett volna.

— No, bátran, bátran, barátom — nógatta Litván is. — Lássa, nincs hiány igény-
ben.

Tikász mint pajzsot fogta maga elé a vázlatblokkot. — Azt hiszi az elvtárs, nem
tudom, hogy mikor a vágóhídra mennek ki a színházuktól, akkor nem négyen áldoz-
nak fel egy délutánt, hanem huszan? Meg mikor a Keksz és Csokoládégyárba. Nagyon
is sejtjük mi az alapindíték jellegét...

— Fogod be a szád, Pikásszó?! — ugrott fel Körösi. — Bocsássanak meg az elv-
társak, de ez...

Hanem a felindulásban elveszett ez a hang. A fiú meg már lobogott, lobogott.

— Milyen fogalmuk lett ma a munkásról az elvtársaknak? Tudják, látták, meg-
tapasztalták, mit forgatok én az anyagmozgatói kis fejemben? Vagy hogy milyen em-
ber az a Bakcsi Ferenc, aki az esztergályosoknál megcsinálta az első szocialista brigá-
dot? Tudják azt maguk, hogy olvasmányairól naplót vezet? Vagy az a szemüveges
Góliát Nándor, ugyanabban a teremben, miért ír az verseket? Tudják, hogy felmegyen
a Gellérthegyre, s ott ül órák hosszat. Gondolkodik. És meglesték azt maguk, hogy
Ács Ferenc műszerész például Budai Ézsaiás professzor három kötetes könyvét jegy-
zetelte ki, a *Magyarország történelméről*, és Mátyás király egyetemépítési tervét után
kutat? Meglátták maguk talántalan ezt? Vagy Götz bácsi mért baggadozza az úri-
könyvtár német szaklapjait a maga *butaisvóp* tudásával? Na miért? És Góczy István
mért utazik napi négy órát Gyárlóba a gyárba, huszonhetedik éve, mikor tsz-elnök
is lehetne ott? Hogy ő a munkások munkása is ráadásul. Maxim elvtárs termelési
felelőse. És sose megy haza, amikor a többi. Értik?

— Na, jól van, Pikásszó fiam, jól van — tette az asztalra kezét Nóvé Maxim.
Nagyon elgondolkodó volt az arca. — Azért nem kell az elvtársakat...

— De igenis! Tudják meg, ha velünk barátkoznak, akkor úgy barátkozzanak,
olyan igaz, olyan tüzes szenvedéllyel, igen, igen, szenvedéllyel, ahogy egy férfiember

a... Maguknak csábítani kellene az embereket! Vonzani magukhoz! És itt... és most... Micsoda szirének maguk? mondják, micsoda szirének?

Csak csápolat kezével, és nem tudta, vagy merte befejezni. Az a nagymellű, Anita Ekberg-ről másolt színésznő rámeredt, s aztán csiklandósan nevetni kezdett. Finke Vili egyszerűen átvette, a feketébe öltözött Kőrösi, a kultúrás, már készségesen hahotázott. Hideg rács csapódott a fiú szeme elé. Hang nem jött ki torkán.

Kőrösi feleszmélt. — Szóval épp eleget papoltál már itt, Pikásszó. Egyáltalán nem a te kedvedért rendeztük ezt a találkozót. Érted? Most, megkérlek, ugorj ki, nézd meg, összegyűlték-e a dolgozók az ebédlőben...

Pikásszó lassan körbenézett. Aztán felkapta kabátját, a vázlatfüzetet, s mint az üldözött, eredt az ajtónak. Ismerősen csengő, rádióból sokat hallott izes női hang csatant a csendbe.

— Schová se megy a fiú. Ha ő kimegy, én is!

Tikász Tibor lassan hátrafordult. Lengyel Zsófi állt az asztal mellett, szigorúan és hatalmasan.

— Hát azt hiszik az elvtársak, megérte volna a benzin árát a mai együttlétünk, ha ez a fiú nem mondja szemünkbe: meg kell ismernünk a melósokat, különben *kaszástojás* marad a markunkban? Legalább *ennyi* hasznunk legyen a mai napból. És menjen ki — más!

Maxim bácsi feje bólogatásával igenelt. — Menjen csak ki a Bocskó-gyerek. Igaz van művésznő. Mi meg addig pusztítsuk ezt a kis konyakot...

Újabb üveg került elő. Glugluzott az üvegcsáj. Meg se kottyant a tizenkilenc tagú kompániának. Csak aki tartotta, az kapott. Bocskó bánatosan csapta be az ajtót. Neki nem jutott. Pikásszó sem érzett kedvet az italhoz. Visszaballagott az ablakhoz. Fogta vázlatfüzetét, nézegette, méregette rajzait. Nem tetszettek már. Fennhéjázó, magabiztos vonalhúzás az egész. Semmi, semmi alázat a másik ember iránt. Mint aki viaszkos szármnyal Napba kíván szállni, olyanok ezek. Eh, legjobb lesz kitepni. És...

Kemény kis női kéz simította meg arcát. Illatos volt, de érződött a bőrén, nem mindig lehetett jó sora. Lengyel Zsófié. Hozta a poharát, a fiúnak is nyújtott egyet. Koccintottak. A mosoly, a mosoly.

— Ide figyeljen kicsi kócos elvtársam. Ha magának ilyen bensője van, akkor ne hallgasson az efféle, maguk se tudják miféle szirénekre... — Fejével parányit kollégái irányába intett, akik összehajolva nyelték a konyakot. — Tudja maga, honnan jöttem. Béres családból, szolgáló sorból. S maga már nem ismeri azt: lenyelni a művelt, szabályosan érettségizett, latinul, németül, angolul, franciául tanult hölgyek és úrfiak ki nem mondott fölényét, udvarias, kedves, készséges, elvtársi mosolyba csomagolt lenézését vagy sajnálkozását. Oh, hol voltam én *attól*; a lelkifinomságoktól! De nem és nem, fiatal barátom! Az idő *nekünk* dolgozik. Érti? Ma már én is olvasok franciául, s nekünk mindig többet kell, jobban kell. Most ők hallgatnak el, ha Jevtusenko versét idézem, vagy Guillevic valamék kifakadó poémáját. Érti, drága pozitív fiúkám? Ha magából akarják kifogatni, ne hagyja. Nincs olyan szirénének, ami miatt magának érdemes lenne... Érti, Pikásszó?

Bocskó állt meg az ajtóban. Mint mikor a végszót feleli az ember, csak lebegtetette karját. — Maxim bácsi... Nővé elvtárs, nincs ott senki... Illetve összesen hárman. Elmentek haza. Úgyse lesz itt már semmi, azt mondták. Hát elmentek...

— Akkor lóra magyarok! — rikkantotta el magát Litván. — Úgy sincs se téma, se kurvoázié. Tolongjunk csak élénken a színházba!

Pikásszó egyszerre megbizonyosodott: Litván visszavonulót fűj.

S ezzel vége is lett a napnak. Mint a nyári zápor, oly rípszre felöltöztek a színészek. Már robotgalt is le a második emeleti lépcsőn. Rá se bagóztak Kolicsnéra, aki kétségbeesetten kapkodta össze az ajándékba hozott fényképeket, egyéb cuccokat. Pikásszónak is Lengyel Zsófit kellett úgy kiskabátosan, hajadonfősen lekísérni, egész az udvarra. Ott meg a színésznő hátba verte, szemébe nézett hosszan és melegen, váratlanul hangosan megcsókolta, rúzsos szájjal, éppen az ajka mellett. Prűtyi meg felémelte. Még a lordképű Litván is meghajolt kézfogás közben. „Moszjő, mi még találkozunk” jegyezte meg kétértelmű hunyorítás kíséretében. A nagykeblű színésznő már levegőnek vette. Ó Finke Vilivel sodródott kifelé. A titkárbán erős lehetett a bizalom némi eredményben, mert teljes hímséggel turbékolt körülötte. És elviharzottak. Amint jöttek. Pikásszó pedig ott ácsorgott a fűre északi szélben, s bámult, bámult utánuk. Pontosan mint egy vidéki kis futballcsapat kapusa, gondolta boldog vigyorral arcán, amikor a fővárosi, válogatott, aranylábú krekkek egyetlen árva gól nélkül, lesúnytt

fejfel kocognak ki a pöffeszkedő, külföldjáró, fénylő emeletes buszaikhoz. — Tyú, de klassz volt! — csapott a levegőbe.

Aztán váratlanul megborzongatta a hideg. Sebesen visszanyargalt a második emeletre, a vezéribé. Kolicsné éppen akkor csúsztotta a tészta-maradékot, a csokoládékat mennykő-nagy szatyrába. — Jaj, Pikásszóka! — sikkantotta el magát. — Maga az? — Aztán gyorsan elkotródott ő is, miként a boszorka, ha tömjénfüst csapja meg. A fiúka pedig felkapta vázlatfüzetét, kabátját, a ballont (melyben a Piusztól kapott kétszáz forintos, begombolható bélés sugározta csak a hőt), és nyargalt is lefelé. Akkor még nem tudta, miért kocog ennyire, csak az első emeletnél csapott homlokára. „Tudtam, az úristenit! Ellógtam itt a drága napot, a szakkörben pedig alakrajzot tart Piusz!” Azért talán még ott éri őket, agítálta magát, s hármásával vette a lépcsőket.

Öt méterre a kapuórség előtt vette csak észre, hiányzik valami a kezéből. A vér leszaladt szívéből. Nincs meg a Bernáth-könyve. Oda van! Ó, az a vén szipirtyó, az csúsztotta biztosan feneketlen szatyorjába. Rászakadt az ég. Ott, a macskaköves udvaron, tehetetlen dühében csaknem sírva fakadt. Megfordult, visszafelé poroszkált, fulladozó tüdővel, és jobb öklével, mint valami meakulpázó, csak ütögette homlokát. „Ó, te hétokos Pikásszó! Hát nem megint te húztad a rövidebbet? Nem elég, hogy előcsalták ezek a szirének valódi gondolataid, most majd kapkodhatod a fejed, ha még lesz rá idő. Hozzá még éppen tőled orozzák el Sámódi szaki új könyvét is. *Eppen tőled!* Hogy majd az ezer forintos dús keresetedből pótolhasd, t-te!”

A könyv pedig az egyik széken hevert. Látszik, kézben volt. De ott hagyták. Nem vitte el a kutya se. Felvette, és elmosolyodott. Az anyját, hát azért mégis van itt neki *helye*? Otthon lennél ebben a bűdösnagy gyárban, Pikásszó? A jelek, mindenestre a jelek — úgy árulkodnak.

Az udvaron majdnem fűtörészni kezdett. Aztán inkább a kabátja gallérját hajtotta fel. Foga volt a szélnek.

S z é k e l y D e z s ő

A VÉR NEM VÁLASZOL

Itt bófehér csönd . . . Tükrös folyosó.

(A fal mögött: kín és transzfúzió)

Mint kőbefagyott csontváz, itt ülök.

(Bent a biganyszál magasra szökött)

A napfény áttör itt az üvegen.

(Bent aggódás és ájult türelem)

Itt megrokkann a lelkiismeret.

(Bent villannak a kések, a csövek)

Itt a tekintet óralapba fúr.

(Bent minden álarc egyszerre lebuli)

Itt a fájdalom meztelen remél . . .

Egy kocsit tolnak . . . És csöpög a vér.

„— Halál, ne bujj a takaró alá!”

A kedves mozdul, mintha ballaná.

A kőbefagyott csontváz felnyüszít:

(A kocsi gördül) „— Jaj, hová viszik?”

A szív kérdez — a számban néma tör —:

„— Kedves, elmész, és nem szólsz semmiről?

Találkozunk még? — Beszélj! — Hol? Mikor?

A vér folyik . . . A vér nem válaszol.

FRANZ WERFEL, A LÍRIKUS

A német expresszionizmusnak ez a jeles képviselője amerikai emigrációban fejezte be életét. 1945 nyárutóján Beverly Hillsben megölte beteg szíve.

Franz Werfel életének utolsó percéig dolgozott, s noha betegsége, akárcsak Heinét és Proustot, hónapokig ágyhoz kötötte, matracsírában addig dacolt a halállal, míg be nem fejezte válogatott verseinek korrektúráját. Ez a kötet 1947-ben jelent meg „Versek 1907–1945” címmel. Werfel első és utolsó műve tehát verseskönyv. És ez természetes is, hiszen a „Musa Dagh 40 napja” meg a „Juarez és Maximilian” írója elsősorban lírikus volt.

A költő barátja, Felix Stoessinger, írja visszaemlékezéseiben, hogy Werfel már mint a prágai Stephan gimnázium első osztályának diákja tanárokról és színésznőkről írt rigmusokat a pad alatt. Tíz évvel később a „Der Weltfreund” című kötete elbűvölte és meghökkentette a közönséget. Verseinek témái és szereplői meglepően újszerűek voltak. A neoromantika korában fűtői, négerai, fegyencei, bakái, konflisgebéi és aviatikusai, ahogy a repülőket akkor nevezték, valamint kávéházai és footballpályái új elemeket, s levegőt hoztak a költészetbe és a szélsőséges modernizmus idegenszerű varázsával hatottak.

Franz Werfel, az új „tárgyilagosság” szószólója, harcba indult az uralkodó romantika ellen, mert ez az életet szépítő iránzat meghamisította a valóságot. A „téboly szellemé”-nek nevezte, amennyiben a téboly a valóság előli meneküléssel azonos. A romantika szerinte „Európa pestise”, amely legyőzte az „életerős ifjúságot”.

Werfel lírájának két mottója van. Az egyik Lao-ce szava, miszerint e földön a leggyöngébb győz a legerősebb felett, a másik Dosztojevskij mondása: az igazi pokol annak a felismerésnek fájdalmas érzése, hogy nem tudunk többé szeretni. A humanista költő küldöttnek, közvetítőnek érezte magát minden földi teremtmény szeretetben fogant közösségét hirdette. A legnyomorúságosabb emberben és a legmegvetettebb állatban is pislákol a jóság s szépség szikrája. Ezt megelni és szeretni életünk végső célja.

Franz Werfel költészetét döntően befolyásolták gyermekkori élményei, mint ahogy mély vallásossága is prágai örökség. Ennek az ódon városnak misztikus, barokk légköre, ahol Janacek szerzi hívő operáit és Masaryk megújítja a huszita hagyományokat, a költő kortársainak, a cseh Brezinának és Wolkernek, valamint a németajkú Rilkének, Kafkának, Brodnak és Leppinnek műveire is rányomta bélyegét.

Werfel költői fejlődése nem volt zökkenésmentes. Későbbi kötetei őt magát sem elégitették ki és az első világháború idején, mikor a bécsi katonai irodában újra verseket írt a pad alatt a „tanítók”, vagyis a hangoskodó bajkeverők és háborús uszítók ellen, sokszor panaszkodott Stoessinger barátjának, hogy soha többé nem fog olyan eredetit alkotni, mint a „Weltfreund” című ciklusában. De akár regényt írt, akár a színpadnak dolgozott, mindenhol lélekben gyarapodva tért vissza örök szerelméhez a lírához, hogy végül itt is megtalálja sajátos egyéni formáját. Utolsó kötetének legjobb versei gótikus tornyok módjára törnek ég felé és a nagy rétornak, Victor Hugonak hatalmas lélekzervételét idézik.

Franz Werfel nem jutott el a szocializmusig, de mint az emberi testvériség hirdetője, az elesettek és megpróbáltatott barátja tudott szeretni és gyűlölni. Ez vezette, amikor 1938 júniusában az osztrák kommunista párt elméleti lapjának, a „Weg und Ziel”-nek egyik számában félreérthetetlenül hadat üzent a hitleri Németországnak és állást foglalt egy önálló, független, demokratikus Ausztria mellett.

B. B.

A HŐS

Íme itt jön; tekintete nyugodt.
Hajában a pusztítás szalmakoszorúja,
Míg ajka körül az ostoba vég
Botor mosolya játszik.

Nézzétek, mint áll a létrán a
Tűzvész felcsapó lángjaiban és ment!
Mint ragadja ki sötét vizek
Habjaiból a bájos fuldoklót!

Súlytalan léptű, örök vándor, felemelt fővel
Jár-kel a ködös novembéri alkonyatban.
Fogainak fehér haragját
Villantva az enyészetre.

Időtlenné válva,
Szíven melengeti a kibúnyó
Életeket és arcába nevet
A szertelen halálnak.

Istennek mása ő, a mennyei ifjúé,
Aki feszülő mellkassal lendül
Trapézzról trapézra,
A félelmes azuron át.

A PACSIRTÁHOZ

Köszöntelek, víg szellem!
Nem is vagy te madár

Shelley

Szent remegés süket egek alatt!
Trillázó szellem halálos mélységek felett!
Örökké termékeny lélek, te!

Ó remény, elvesztettünk
E könnyet sem ismerő szakadéokban!
Kérges lábbal menetelünk
Pergő dobok fegyencindulójára.
Kürtszó és húsunkba vágó
Korbács előre lödít.

De gályarab nyakunk
Fölött ott érezzük
Dalod isteni mécsesének
Kicsiny melegét,
Bár kívül esünk az
Egyszerű lét tiszta körén.
Mert hazudunk és üvöltünk
Meredt szemekkel,
Mikor az ór a csajka elé lök.
Rettegve féljük
Urunkat, az útést –
És megbunyászkodunk.
Míg te, pacsirta,
Éled napjaid
Nem csorbitott, vidám igazságát
Szárnyaló dalodban és
Kiteljesedsz önmagadban.

DALOL AZ ÉLET

Vétkes gyarlóság a báború.

Akarat, tettek,

Egy földből tapadt élet

Magában mit ér, világ?

Minden balandó felett,

Örömnél s fájdalomnak

Minden léptén, öldöklő

Gyűlöletben, szerelmes ölelésben

Az örök emberinek

Furcsa bája ott lebeg.

Maradandó ez csupán.

Láttad, amikor püpos parasztlányok

Riadtan vad szeme

Lassan elborul,

Mint a dákák tekintete

És feléd int

Kerti multságok zöldje,

Lampionos éjek zenéje?

Láttad betegek szakállát

– Felbő a jegenyék fölött –

Mi Istenre emlékeztet

Viharok szelében?

Láttad a baldokló gyermek

Jóságos türelmét, amikor

Elgyötört teste kezünkéből

A tulsó partra siklik át?

Láttad a szolgálókat,

Ha szomorúság lepi

Meg őket estefelé

És úgy állnak tűnődve

A konyhán, akár a szentek?

Láttad, amikor barázdás arcú

Éjjeliőrök megszépült

Keze kutyát cirógat

Nyersen becéző szavakkal?

Aki küzdesz, barcolsz, lázadsz,

Ne feledd: külsőnk

S beszédünk egymástól

Különbözve is mily rokon.

Pusztá létünk értelmét

Véges elmével ki éri fel?

A szó korlátain túl

Hirdetem mégis: Ember, vagyunk!

BOLDOG BALÁZS fordításai

Vajda Lajos: Kompozíció (tus) 1938.

TOMA ÁDÁM

AKIK ÁTUGROTTÁK AZ ÁRNYÉKUKAT

Már írógépnél ülök, hogy másokkal is megosszam az utazásom élményeit, amikor kezembe nyomják egyik irodalmi lapunkat: – Lám, még mindig napirenden a „Megszáhlottak”... – teszik hozzá.

Sem időtlen, sem időtlen nem volt tehát, hogy az állami gazdaság igazgatójával így kezdtem a beszélgetést, jól lehet már két éve nem találkoztunk:

– Mi a véleményed a rólatok írt filmről?

– Még a bemutatóján sem mondhattam egyebet – feleli Galambos Lajos fő modellje –, mint amikor nekem kéziratban mutatták meg, még odaát a csengődi gazdaságban. Akkor még nem tudtam ugyanis megmagyarázni, csak éreztem, amit Kosztolányi oly találón, szinte normaként határozott meg „Ábécé”-jében. De amikor rábukkantam, egyszerre megvilágosodott: ez az, ez az igazság.

Mohácsi Károly nem szálfaklelő termet; így, könyvespolca előtt guggoltában, akár egy korunkbéli hatodikos-hetedikes gimnazista. Cipője, ruhája divatos; kellékekkel nem jelzi talajmenti voltát, bár a mezei szleng e szavával gyakran határolja el magát az aszfalt-gazdától. Nincs agráriusi törzsközséget hangsúlyozó bajsa, sem cirkuszdirektorok és műlovarok parókájává vedlett bakumbartja; jóllehet a bidermájér és a szecesszió eme szór-ornamensén, mint valami élő kövületen, még az atomkor utasa is elmélázhat, ha Tolnát-Baranyát járja. Csizmát végszükség esetén és csak a tett színhelyén húz, de akkor is gumicsizmát.

– Hát ez a véleményem – mondja, és „Indiszkreció az irodalomban” fejezetéhez lapozza a keresett könyvet:

„Aki ismeri önmagát s eléggé bátor, hogy bensejét könyörtelenül föltárja, az lírikus. Aki ismeri az embereket s irgalom nélkül megrajzolja őket, az regényíró. Aki valakit meg akar írni, az műkedvelő kulcsregény-író. A valósággal sokkal bonyolultabb kapcsolatban vagyunk.”

Ember és - írása

Másnap színét sem látni Mohácsinak. S mert a Sárköz hú nevéhez, ha esik és esteledik, már nyolckor lefekszem, olvasgatok. Egyszerre csak előkerül az igazgató.

– Ne haragudj! Váratlanul tárgyalásom támadt Pesten – és magyarázkodásképpen a paplanomra tesz egy dossziét.

„Olasz premix” – olvasom födelén Mohácsi sajátos apró betűit. Ugyan fönnakadnának rajta a grafológusok.

Hogy milyen? Formanívója ugyan nincsen ellentétben intellektusával, de ez a monoton ritmusu, szenvtelen vonalakból rótt írás – szinte feminin. Hol a robbanó dinamikája, senkitől, semmitől sem féltő konoksága? Hisz nem csupán egy hatalom és hatáskör nélküli „kutatóintézetnek” szakmai és anyagi irigységből emelt Jerikó-falát döntötte le; nem egy elkent konfliktus következményként fantommá törpült mumussal, hanem egy valóságos főhatósággal mert dacolni az igazáért, amikor tiltakozásuk ellenére is *ivó és öntöző vízhez juttatta a Duna-Tisza köze homokpusztáit*. S egyáltalán, mi sejteti ebben a kézírásban a hivatott vezető, akiről először Szabó Pali bácsi írt kolumnás riportot (főljegyzést érdemlő irodalomtörténeti tény) az Élet és Irodalomban. Sőt még el is ment e létező főhatóság értekezleteire: „Nehogy elvetéltessék – mondotta akkor

ott nekem – a csókutas öntözés; nehogy elemészthessék” ezeket a „megszállottakat”, akik közül – a szerző szuverén jogaként, persze – a film *két és felet* állított premier-plánba.

De Mohácsi örökös nyughatatlan, újat és jobbat keresésének elemi stigmáit sem láthatni a kezevonásában. Pedig éppen e tulajdonságai készítették, hogy már a film szakmai bemutatója előtt, 1961 januárjában otthagyja a sokévi gyötrődés és közelharc árán rentábilissá fejlesztett és mondhatni gombnyomásra működő csengődi gazdaságát.

– Már nincs több fantázia benne. Legfőlőbb a műreteit bővítheti az ember. Az pedig gyerekjáték: „Ki-ki maga mesterségét folytatja-folytatja...” Nem nekem való. Hanem odaát a vizen! Hogy ott mit lehet csinálni! Majd azt nézd meg – mondta akkor megrökönyödésemre.

És csakugyan. Mohácsi meg az általa *kiszemelt*(!) vezetőség már az első évben hat millió 200 ezer forint tiszta nyereséget ért el, 1962-ben pedig 12 milliót! Hozzá olyan gazdaságban, ahol addig minden esztendőben sok milliós volt a ráfizetés. Pedig ezen a 15 ezer holdon (az egykori sárközi állami gazdaságban; azóta szekszárdi a neve) már harmadszorra állott ki akkora próbatélt, mint ama Hérakles – Augiás istállójában.

Tanulmányútból 30 000 \$

Ha alkotó ember szembe mer fordulni a sorssal és minden üres megszokással, kényelemmel; ha ellensége a lapuló gyávaságnak és képmutatásnak, száján nem válhat üres retorikává a szó – írom jegyzetembe a szekszárdi direktorról –, pedig kavicsot sem vett nyelve alá, hogy hangja simán hatoljon a meghatható fülekbe: ez a pozitív modell dadogó beszédű, s mégis meggyőz mindenkit, akire szüksége van, hogy akaratát megvalósítsa.

De hogy éppen jómagam ne csússzam retorikába, hadd soroljam már, hogy mi mindenre bukkantam ebben a Mohácsi mentegetőzését alátámasztani szolgáló irattartóban, mert tartalmának műfaja kísérleti zárójelentés meg egy szerződés, és levélmásolat ugyan, de a kort és emberét szófukarságában is jellemzi úgy, mint a mives vagy éppen művészkedő toll.

„... A Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalat és a Szekszárdi Állami Gazdaság megállapodik abban, hogy a Chemolimpex által rendelkezésére bocsátott 124 620 dollár értékű takarmánykoncentrátumokat és premixeket felhasználja borjú és sertés takarmányozásához, s az e révén felszabaduló, 2 850 tonna súlyú és 155 355 dollár értékű kukoricáját a külkereskedelem rendelkezésére bocsátja. A gazdaság által effektíve megtakarított takarmány értéke tehát 30 705 dollár.”

Magyarán: a mi állattenyésztünkbe is betört tehát az egykori, máig is tartó ipari forradalomhoz hasonló jelentőségű kémizálás; s mint minden forradalom, ez sem haszon nélkül való. Persze, ebben is az emberi tényező a döntő; amint kitetszik egy levél másolatából (Mohácsi írta valakinek).

– Olaszországban az öntözést tanulmányozva, azt is tapasztalhattam – írja levele közepe táján –, hogy a földszüke az olaszokat új iparág kialakítására készítette. A biológusok, agrárvegyészek, állatorvosok sokaságával végzett, csakugyan komplex kutatásokból azóta világcégek gründoltak. A külföldet járó reformkori magyarok keserűségével láthattam, hogy megint lemaradtunk. Még szerencse, hogy főigazgatónk, Izinger Pál is így értékeli, s ezt kíméletlenül ki is mondta az igazgatók tavalyi háromnapos debreceni értekezletén:

„Takarmányozási rendszerünk ma is az uradalmi igatartási tapasztalatokra épül. Nem ismerjük a tudományosan megalapozott módszereket. A nedvdús és a szálas takarmányok termelésében és felhasználásában alig haladtuk túl a felszabadulás előtti színvonalat. A lucerna-, lóhere-kultúrák helytelen kezeléséből és betakarításából származó veszteségünk például évi 300–400 millió forint – csupán az állami gazdaságokban, amelyek szántóink kerek 10 százalékán gazdálkodnak.”

Az olasz kommunisták segítségével ezután Mohácsi kapcsolatot keresett az olasz takarmányiparhoz, majd az antik kereskedelem doktrínáját saját szülőföldjén alkalmazta:

– Do, ut des – adok, hogy adj, mondotta, aztán az olasz és a honi külkereskedelmi hatóságok egymásra csudálatosan hasonlító Cunctatorainak ellenében keresztülhajszolta, hogy Szekszárdon olasz tápokkal üzemű kísérleteket végezhesse. Még egy olasz állatorvos specialista közreműködetésére is módot talált.

A kitűnő kísérleti eredmények alapján, ugyancsak nem minden ellenállás híján, most már számottevő volumenű tranzakciót végzett; ennek szerkezetét és méreteit ismertette a közölt szerződés. Ennek révén nem kevesebbet, mint 1962. évi hústermelési tervük teljes tápszer szükségletét fedezte: 773 borjú felnevelése és 14 194 mázsa (tehát csaknem ugyanennyi állat) sertéshús előállítása.

Bár nem állom meg, hogy kötekedéshöz oda ne írjam a levélmásolatra: „Az utazás Itáliában Goethétől jobb!”, megint jegyzetfüzetemért kell nyúlnom, hogy legalább ennyit írjak emlékeztetőül: „Sajátos, jelenkori történet, de ez is maradandó nyomot hagy. A még élő néptánc, élő népdal, élő népviselet Sárközőnek tegnapelőtt még feudális latifundiumain egy-két éven belül ott lesz az állattenyésztés, ahol a legfejlettebb tőkés országokban.”

Gombhoz – kabátot?

S ha nem is esztétikai, hanem más izgalmat keltő, Mohácsi útleírásának is van bővülete. Kiüzi az ember szeméből az álmot, szorongást és kétséget támaszt.

– Importtól függő ipari takarmányokkal és szerekkel akarjuk utólagolni a nálunk fejlettebb országok mezőgazdaságát? Miért hoz hát be olasz tápok a szekszárdi gazdaság? Miért, bár igaz, hogy éppen ez a mód csökkenti kukorica szükségletünket, melynek fedezésére az 1961–62-es gazdasági évben 50 000 vagonnyi behozatalra szorultunk; mázsánként hat dollárjával. – Így kérdezném, ha nem volna éjszaka. Szerencsémre, talállok rá választ az irattartó egyik okmányában:

„... A hazai premixek – állapította meg az Országos Állategészségügyi Intézet – egyes összetevői nem stabilizáltak..., egyes alkotórészei könnyen elbomolnak, s a keletkezett káros bomlástermékek és mérgező anyagok megbetegedéseket, sőt elhullásokat idézhetnek elő, amint ez 1961-ben nem egy esetben előfordult.”

Hanem az igazi okot, mert az idézett megállapítás voltaképpen okozat, csak másnap tudom meg. A gazdaság főállatorvosa, Barocsay György doktor ugyanis azt mondja, amikor már jól benne vagyunk a beszédben:

– Az olaszok előbb kutattak, kísérleteztek, s csak azután létesítettek takarmányipart. Már t. i. miután megtalálták a fehérjék és vitaminok tartósításának, sőt részben szintetikus előállításának módját. Ez benne a trükk! Viszont az ő gyártási titkuk is... De melleleg ezért is olcsóbb és jobb az ő ipari takarmányuk és premixük, mint a magyar tápszerek, vagy magában etetve a natur kukorica, árpa.

Barocsay mintha csak azt nézné, hogy elég kemény-e kocsijának gumija, megrúgja. De mozdulata, hangja bosszúságról árulkodik.

– És mi? Mi fordítva. Előbb csináltunk takarmánygyárat, most kísérletezgetünk... Mert mi világ életünkben fene gazdag ország voltunk...

Barocsayt alig ismerem, hát próbálom: nem túlzó alkat-e?

– Ez az egész premix-ügy nem merő divat? Mint a 40-es évek gyógyászatában a Deseptil, Ultraseptil, majd Superseptil?

– Csodaszerek nincsenek. Ez sem az. De mégis koraszakos! Mert úgy jutottak hozzá, hogy előbb megcsinálták a fehérjekémiát és a takarmánybiológiát. Megfejtették a titkot, hogy mik azok a faktorok, amik az istállózó állattartás hagyományos téli takarmányaiból hiányoznak, amiért eddig nem tudtuk a nagyüzem ún. felnevelési és tartási betegségeit megelőzni.

Rámnéz, mérlegeli, hogy mondja-e? Aztán mégis kirukkol vele.

– De nem ez ebben a közbotrány! Hisz eddig világszerte így volt. Hanem az, hogy már 1948-ban közzétették ezt a forradalmi jelentőségű elmélet- és ismeret-halmazt. S mi? Magyar nyelven? Máig sem adtuk ki. (Pedig több kiadónk van, mint Amerikának: van mezőgazdasági, van akadémiai, van egészségügyi, meg ilyen-olyan szakkönyv kiadónk tucatnál is több; vagy egy tucatnyi szakkönyvtárunk meg dokumentációs központunk – Dunát rekeszthetnénk velük.) Öregem, én is csak fordításból, balkézről ismerem. Mert sem a gazdaságba, sem a megyei igazgatóságra nem jár egyetlen külföldi folyóirat. Nemhogy külföldi szakkönyveink lennének! Nyolcszáz forintot adtam érte. Nyolcszáz forintot; gépirásos másolatért!...

Beül autójába, még ott is füstölög.

– Biztosan attól tartottak – menteném a tragikomikus helyzetet –, hogy Nyugat előtti hajbókolásnak ítélnék, ha kiadják...

– Ma? Nem! Az a baj, hogy sosem volt nálunk *gazdasági közvélemény!*

– A Habsburgok bűne. Meg a történelmi osztályainké!

– És most? Most kin múlik? – kérdi. – Most már a mi bűnünk. A tiéd meg az enyém! Az *angol, az amerikai?* Ha csak civilizációs is tömegek kultúrája, de századok óta volt és *van közgazdasági tudatuk*. Mindig jól tájékozottak. *Azért gazdagok*. Mi pedig? Mi öntetszeglően hivatkozunk humán műveltségünkre, akinek van, de mit értünk, mit látunk a világból?...

Egy amerikai – Sárközben

Elporol a lódoktor. Az egész beszélgetés abban summázódik bennem: jó, nagyon jó emberismerő ez a kis Mohácsi. Tudta, kit válasszon főállatorvosul. (Azért fő, mert rajta kívül még két állatorvosa van.)

– Három állatorvos? Amikor sokhelyt öt tsz-ben egy sincs?

– Nézd... – feleli az igazgató. – Ebből az összetett szóból a második tag kétség kívül nem olcsó; mindegyik a maga kis saját autójával... De még mindig olcsóbb, mint a szó első része – s kezembe nyomja mindentudó noteszát, fölütve a megfelelő helyen.

Igaza van. Ekkora, ennyi lábonjáró érték, de veszély is vele, még az egykori java kapitalista gazdaságokban sem volt; még az állattenyésztésben legkülönb Dunántúlon sem. Számszerint s a már említett „áruállatokon” kívül ezidőtájt: 941 tehén, 10 bika, 851 üsző, 563 hizommarha, 436 itatásos nevelésű borjú, 53 tinó, aztán 4100 ilyen-olyan nemű és korú birka, 1062 tenyészkoca, süldő, kan meg 1002 tenyészmalac.

Estére kelvén, a főállatorvos elküldte szállásomra azokat a bizonyos új tanokat. A bekötött, gépelt kézirat elejére egy orvosi receptcédulát biggyesztett, s kedves miliciával (illik tömeges testéhez, busa fejéhez) kétszer is alákaristolta a rajtalévő *Rp*-jelet, majd fiatalságából következő zsinórírásával így ír:

– Goethe szavaival ajánlom Harry W. Titus mestert: „Wahr ist, was förderant ist. Üdv! B.

Már éjfélre jár, vereslő szemmel érkezik munkájából a „bikaszállásra” a gazdaság fiatal üzemgazdásza. Nézi, mit olvasok, aztán:

– Mit tetszik hozzá szólni? – kér számon.

Ha öszülni kezd az ember fültöve és máris „tetszik”-ezve szólítják, az öregebb számár bölcsességével iparkodik szólni:

– Vad dolgokkal rukkol elő. A mi ortodox gazdáink már ránéztében is eretneknek nyilvánítanak.

– Mert?

– Mert azt mondja, például: „Szükségtelen nedvdús és zöld takarmányok etetése.” Bogár Gyuri rámnéz: „ne kamukázzunk”, de mondani csupán annyit mer:

– Egyet tetszik érteni ezzel a Luther Mártonnal vagy nem?

Gyalázatos őszintétlennnek lennünk, kivált a fiatalokhoz, hát szint vallok.

– Megadtam magamat, Gyuri. Meg, hiszen támadhatatlan az érvelése. Mert mit mond? Azt mondja, „Azért termelünk eleve drágán a mezőgazdaságban, mert a növénytermesztés ilyen-olyan gépesítettségétől és a hozamoktól eltekintve is, méregdrágán takarmányozunk.” Éspedig azért, mondja az ipse, mert „az örökös fehérje-hiány ellenére, a hozzá nem értés folytán, mindenütt fehérje-túletetés divik. De azért is, mert az egyik etetett tápanyag, meg vitamin, meg ilyen-olyan faktor kárbavész, mivel a másik, a harmadik, vagy negyedik faktor rontja, sőt olykor egyenest közömbösíti a hatását. S mindezt egyetlen, bárki által érthető tételben formulázza meg: „Anyagcsere antagónizmus és inkompatibilitás a takarmányok összeállításában.”

Gyuri a kezében lévő ceruzával ütemesen koppintgatja az asztalt:

– Az istenit! Három éve kerültem ki arról a francos egyetemről. Tavaly egy éves, bennlakásos specialista-képzőt húztam le, s még én, még én sem ismerem ezeket az új dolgokat, csak – mende-mondákból. Disznóság, hogy az egyetemen még most is az öreg Csukást meg a régi takarmányozástant tanítják! Azt a hitvány kompilációt, amit már ezelőtt fél évszázada is tudtak, de azt is – rosszul kajdolják!

Leül, hogy kifújja magát, engem meg fánkkal kínál. Elszántan tépi s nyeldekli a hülte után szívóssá vált tésztát; tegnap hozta kisparasztból lett szövetezeti tag szüleitől, Dunaföldvállról. Közben teli szájjal dohog; ahogyan még nem is rég a kollégiumban sutyoroghattak.

A művészetek – mezői aspektusból

– Se folyóirat, se újság nem írt az új takarmányozásról. Pedig azért volnának újság... A technika, az ipar csudabogarairól? Meg a hula-hopp-örületről, a sok rossz magyar filmről? Arról írnak. Igen, az: újság... De azt, hogy az olaszok, az amik, az egész Nyugat már húsz éve tudja, csinálja a korszerű hústermelést. Még a szaklapjaink sem. Vagy ez, nem – újság? Ez nem közérdekű?!

Eszembe jut valami vigasztaló, csak kissé kenetteljesen találom mondani.

– A tandíjat ők is megfizették. Nem kultúrforradalom, nem felszított olvasási kedv taníttatta meg velük, de nem is hol atyai szigor, hol atyafiságos agitáció. Hanem a profit neonkancsukája: tíz és tízezer kisfarm sorsa. Ha nem is színházban, ha nem is Shakespeare-t olvasva, nekik is meg kellett tanulniuk a nagy monológoknak legalább néhány szavát: „To be, or not...”

– Én ön? Ír végre róla?

– Megpróbálok. Habár ilyesmikre sajnálják a helyet. Azt mondják, ez „merő provinciális” dolog. Ez „vadvadkacsanyelv” – a szerkesztőknek. S egyáltalán? „Ami nincs egy lapban – dicitur –, abból sohasem lehet baj.”

Nem hagyja magát:

– És amit tegnap este ideadott megnézni? Az Új Írást? Hát Papp Oszkár magyarázhatja a képzőművészet bukácsolását az atomkor világgépében Heisenberggel? A mezőgazdaság, a falu alkotási problémáit is az új és a régi agrártudományi elméletek ütközésében kell megmutatni. Vagy nem? Hisz ezeken múlik, hogy mennyi lesz a hámhám!

Mit lehet erre válaszolni? Ki kell mondani az igazat.

– A szokás hatalma a legnagyobb hatalom. Az új falut egyelőre csakis emberi, társadalmi jelenségeiben *szokás* megmutatni. Abban, hogy és mint „viszonyul” ez meg az a munkájához, felebarátaihoz, volt osztályához. Mindenesetre szerencse, hogy az atomfizikában az oroszok nem voltak oly komótosak, mint mi – a termelésben. Ugyan, hol lennének?

– De hát – erősködik Gyuri – nálunk már *nem a társadalmi, hanem a gazdasági a megoldatlan kérdés!* Vagy véletlen, hogy Hruscsov évek óta nem hagyja nyugton a mezőgazdaságot? Atomkor ide, atomkor oda: ma is hatalmi tényező az élelem, a jólét...

– Az a cikk, a Papp Oszkáré különben sem jó példa. Ő nem „irodalmi” riportot írt. Az utóbbi irodalom, vagy legalábbis a fattyúhajtása, a Pappé pedig képzőművé-

szet. Az pedig, réges rég túl van a 19. századi akadémizmuson, naturalizmuson és szecesszió!... Miként a társadalomtudomány is rég túljutott az utópiákon, az agrártudomány is az empirián.

– És az irodalom? – kérdi afféle laposvágásnak szánva.

– Olvasson! Aztán majd állapítsa meg és maga mondja ki, Gyurikám...

Kinek áll jogában olvasni?

Későn ébredek, s mégis kába vagyok. Irodalmunk, újságírásunk hajnalig kényszerített emlegetése, lassan ürül a szervezetből. Petrics Pál, a gazdaság főagronómusa sínyle meg. Mert amikor autóján visz a gazdaság új, avatására váró központjába, akaratlan is ott folytatom, ahol hajnalig abbahagytam.

– Hogyan állasz, mondd, az olvasással? – kérdem annak jogán, akik rég és jól ismerik egymást; még odaírtól Csengődről.

De ő is ekként, őszintén s keresetlen szavakkal felel. Rámripakodik.

– Hol élsz te? Van fogalmad, mekkora itt a hajtás, amióta átjöttünk?... Semmit sem olvasok. Még csak az hiányzana!... Hajnalban kelünk, esére már kivagyok, akár a liba. Az este is hozzá sem tudtam nyúlni a vacsorámhoz. Jó is volna – olvasni? Ott van, megrendeltem az öntözés egész irodalmát, vagy félszáz könyv. Azt hiszed, csak belenézni is érkeztem? Nem is tudom, hogyan tartom meg az előadásomat – csupa öntöző meg növénynemesítő szivar elé kell kiállanom.

Fordul a kocsi, vele fordul a kedélye: a térdemre csap.

– Apafej! Amikor tavaly tavaszon itt tucatszám fúrtuk a kutakat... Meg aztán, amikor a tavalyi aszályban látta a paraszt, hogy ott veszünk ki vizet, ahol akarunk, hallod: itt, 15 kilométerre a Dunától és Dunántúlon is; meg még aztán, amikor dühöngtek, hogy kétszer-háromszor annyit szedünk le kukoricát, lucernát egy holdról mint ők a sajátjukén vagy akár a szövetkezetben is, – mind jön, jön azóta és kunyerál, követel, fut a pártbizottsághoz: fúrjunk nekik kutat. Vagy ha azt nem is, legalább csövet adjunk a szövetkezetüknek, mert se a gyártól, se a kereskedelemtől nem kapnak. Szegények, velünk akarnak megcsináltatni a kútjaikat, mert akkor 8–10 ezerből kifutná. Így meg, a kivitelezővel? 18–20 ezer.

– Hát miért nem fúrják maguk? Nem tudomány az.

– Mert..., dehogyis mondom. Még megírod. Nekem már elegendő volt az OVF-fel való hadakozásból.

Ennyivel ugyan ne ússza meg Petrics! Visszacipelem a kérdésemhez.

– Tudok gazdákat, igazgatókat, akik olvasnak. Sőt olyanokról is tudok, akik aszúrbán vannak minden valamirevaló új könyvvel, irodalmi lappal. Nem eggyel rendre találkozom színházban, operában, tárlatokon – és néhány nevet említek.

– Hí! Velük, éppen velük hozakodsz elő? Tudod, hogy S-ék januárban micsoda szégyenletes deficitet zártak? Húsz millióval? Van képük még azután is mutogatni magukat? Persze, hisz mi bajuk lett? Nem kaptak prémiumot s annyit se szóltak ennek az „aranyembernek”, hogy na-na!

– Miért aranyember? – kérdem, mert ismerem az atyafit, egyet s mást hallottam róla az elszelelt 17 év óta, de ezt még nem.

– Csak azért, kedves barátocskám, mert ha aranyból kiöntetné az állam, az sem kerülne annyiba, amennyibe ökelme került az államnak... R-t pedig ne is emlegesd nekem! Abból, egyedül abból él, hogy mint egy hoppmester örökké fogad, reprezentál, mert beleszabadult egy boros-gazdaságba, s nem szégyenli, hogy a kezére adott szőlőt ugyanúgy művelteti, sőt még az új szőlőket is csak úgy telepítetteti, mint az, aki legelőszőr ültetett oda szőlőt – Probus császár! Kézzel nyitnak, kézzel fednek, háton cipelteti azt a dögnehez permetezőgépet! Mert az olvasás, a Pestre járás a fontos neki. A melósok meg? Ha nem bírják, tegyék le a szerszámaikat s pihenjenek meg? De a borkezelésük is olyan! Mint Széchenyi vagy Entz korában. Csupa elvénült, főttízű, agyonszeszezett bor. Ha nem tetszik a külföldi vevőnek? Igazítsa a szájukhoz a Monimpex, mi?

Egyszer csak oldalbabók.

– Hanem azért van egy író, egy, akit olvasok. Még azt is, amit róla írnak.

– ?

– Cserest.

– Cserest? Miért éppen Cserest?

– Mert személyesen ismerem. Járt lenn nálunk, még odaát Csengődön. Magam győződtem meg, őt nem lehet eladni mezőgazdasági dolgokban. Őt nem lehet meg-
etetni... És szereti, figyel a mezőgazdaságot.

Értem... Az ilyen rideg, de valójában nagyon is meglelelkű mezei embereket hát így kell „betörni” az irodalom, a művészet számára.

Forma és tartalma

Van egy pont Szekszárd előtt (az egykori Syrmium-Aquincum közötti pannon út 317. stádium-köve és 17. lóváltó állomása állott itt), láttára figyelő arcokkal telik meg az autóbuszok és autók ablaka. Felkiáltójelet húz e pontra egy hatalmas kémény. Hatását még csak fokozza szokatlan alakja: rendkívül karcsú hasáb.

Jelkép, monumentális obeliszk ez a Mohácsig, Paksig harsogó jel. Mert ha *arányaiban modern, és képmény léte* is szép formájára és a századfordulói „Szegezár” Leopold Lajosának mesteri esszéire gondolunk („Egy halálra ítélt város – ipar nélkül”), máris rezonálunk rá. A város és megyéje Szabolccsal versengett, hogy ipar és munkaalakalom híján végül is melyikük űz el földjéről több kivándorlót idegenbe.

Am ha nyugtalanít, szinte kiált is ez a keramit téglából húzott hidegvörös függőleges, a következő pillanatban már harmóniát érzünk, mert azt is megszerkesztették hozzá: a közeli térben három másik mértani testet helyeztek el – ezt azonban már vízszintes tagozódásban, hogy a figyelem felkeltése után a nyugalom, a biztonság uralja az egész kompozíciót. Ez is szimbólum. A holnap.

Amikor az utas értesül, hogy mit lát, még inkább elcsudálkozik. A tervező Antal Dezsőnek volt szíve merő funkcionális építmény helyett architektúrában is hangsúlyozni, hogy itt nem csupán korszerű termelést folytatnak, de korszerű szemléletű és életérzésű: szocialista embereket is nevelnek.

Mindez ugyanis nem más, mint a szekszárdi gazdaság új központja, szőlőoltvány készítő és előhajtató üzeme, meg szőlőfeldolgozó kombinátja és központi pincéje. Az építőművész tehát nem csupán azt fejezi ki, hogy Szekszárd többé *nem* halálraítélt, hanem olyan táj irányítója, ahol már a mezei termelés is kezd ipari jellegűvé fejlődni.

Belül is töretlen e stílus és szándék: élet- és munkakedvre készítő, derűs. Az irodai szobák közt, aztán az ebédlő és a társalgó mellett, meg az üzemszobákban dolgozó munkások öltözőiben is mindenütt zuhanyok, mosdókagylók tucatja állandó hideg és meleg vízzel; itt se éjjel, se nappal nincs torlódás, fennakadás. A tervező fölékerekedett minden egyoldalúságnak és öncélúságnak: a konstruktivizmus, a gazdaságosság, az esztétizálás itt mind együtt, szintézisben elégített ki.

– Vajon arányos-e az épületekben folyó munka anyagi értéke és társadalmi jelentősége – kérdezték többen – ezzel az építészeti teljesítménnyel és a ráfordított anyagi értékkel? Hiszen 32 milliót költött rá a népgazdaság.

Avató beszédében Petőházi Gábor miniszterhelyettes megfelelt e vulgár „materialistáknak”, hogy mi az izlés, a Szépség, a gondoskodás tudatformáló, nevelő hatása. Terméspolitikai jelentőségét pedig így jellemezte:

– Az 1956 előtti időszak ismert toleranciája a szőlőkultúrák felújításában rendkívüli erőfeszítésre kényszerítette az állami gazdaságokat. Olyan oltványkészítő technológiát kellett kikísérletezniük és megalkotniuk, amely a még világszerte kézműves jellegű, kisüzemi oltvány-készítést a nagyárutermelés szintjén korszerűsíti. Csakis így állítható elő üzemenként évi több millió oltvány, hogy mihamarább felújíthassuk kipusztult és elvénült szőlőinket; hogy újra a filokszéravész előtti második-harmadik helyünket elfoglaljuk Európa szőlőtermelői között... Nem volt könnyű a megtett út. Sok kisserűtlenségbe, értetlenségbe ütköztek az állami gazdaságok. De immár jólesően állapíthatjuk meg, hogy a szőlő szaporítóanyag termelésének nagyüzemi formája elsőként ná-

lunk, Magyarországon valósult meg. Az eredmény külföldön is széleskörű érdeklődést keltett. Ma már tervdokumentációnkat kérik, a mi technológiánkat honosítják meg.

Az ünnepség után mindenki bejárja az épületeket, munkatermeket, irodákat. Nem a gépek, a berendezések, nem az hogy a hajtató blokkok hőmérséklete és fényellátottsága szabályozható, vagy hogy a falak festése, színe modern harmóniájú s hogy korszerűen szép a bútorzat – nem ez a váratlan és megragadó. Hanem a képek.

Mindenki a témája és ízlése szerintit választotta és tétette a szobájába. De kikét. micsoda képeket? Szőnyi zebegényi Duna-kanyarja; Aba-Novák Árvize menekülő igákkal, rémült tekintetű ártatlan borjakkal és tehennel; Van Gogh Napraforgója és Nyárja, s ugyancsak tőle egy csöndes flamand táj, az Öntözőcsatorna; Csontvári Vihar-előtte a Hortobágyon; Gauguin Fekete malacok és Faluképe; Matisse Szüretje; Nő szőlővel és ónémet mestertől; Rubens Szüretelőkje; aztán, Manet, Szinnyi, Renoir, Modigliani, Brueghel és így tovább... Persze, mind reprodukció, de tökéletes; képenként válogatott színű, s profilú keretekben.

– Hogy mit szólok hozzá? – feleltem az ünnepség egyik rangos vendégének kérdésére. – Váratlan öröm ez az állandó mezei tárlat! Izlés és lelemény. Mindenesetre nem a giccsörök és az „impresszáriók” ellen hozott rendeletnek a sikere, hanem annak, hogy ennek a gazdaságnak a vezetője időnkint írókat, művészeket is meghív előadásra, meghányja-veti velük a dolgokat és hallgat is rájuk.

4 év: 48 000 hold csőkhutas öntözés

– Ez nem terv, hanem már elkészült – mondja Fekete István, a „Megszállottak” című film másik fő modellje, a mérnök. (Nota benne: békés családapa, egy 11 és egy 7 éves fia van; szelíd ember; kitűnő és eredeti szakíró, számos exakt nagyüzemi kísérlet tervezője és módszeres irányítója, tehát nem rögtönző-hőzöngő vadzseni, mint a filmben; éppen hogy diákkora óta antialkoholista, s elfuserált nagy építkezéseknek sem volt soha nagypipájú, kevésdohányú kifundálója...) – Ez történt az első csőkhutak kiverekedése óta; 1963-ban már 48 ezer holdat öntözünk csőkhutakból.

– Pedig néhány szakcikkől, szakmai bemutatótól, s Fekete Istvánéknak egy tavaly napvilágot látott szakkönyvétől eltekintve, még egyetlen brosúra sem propagálta ezt az új víznyerési és öntözési módszert... Nem úgy mint a gyapotot, a tőgymasszázst, a napi négyszeri fejest – takarmány helyett, a kosztromai marhát, a viljámszi földművelési rendszert – mondom elmélázva, amikor a várhatónál is jobb, négyszeres-ötszörös eredményről értesülök. – Vagy a jó bornak nem kell cégér?

– Annak kellene csak igazán! Ott volna kifizetődő. Hanem az az igazság, hogy *amennyire a szakigazgatás el akarta sülyeszteni ezt az ügyet*, (bármily „sematikusként” is tessék) *annyira megfogta és felkarolta aztán a párt*. A Bács megyei pártbizottság is, a pártközpont is egyaránt. Szóval, nem is oly rossz az ellentétek harca... Csak idegekkel bírja az ember! Csak gyáva ne legyen soha, ha hisz abban, amit fölismert.

– És öntöző berendezés? Ennyi hirtelen megnövekedett területhez?

– Volt, ami volt, s éppen most érkezett 30 ezer holdhoz vadonatúj. Csupa Diesel Mannesmann. Mint az első volt annakidején, Csengődön. Ma ez a létező legjobb a világon. Persze, hogy a szövetkezetek is ezt kapják.

– S az ára?

– Száz millió forint. Mit szörnyülködsz? Még mindig csak tized része, amibe a tiszalóki duzzasztó meg a Keleti Főcsatorna került. S annál már az idén nagyobb területet öntöz. Nem áraszt, mondom: öntöz, permetezve.

– Mennyi az dollárban?

– Két és fél millió,

Papírt, ceruzát elő, számoljunk. Ez az érték 416 667 mázsa májusi morzsolt kukoricának felel meg; mázsáját a jelenlegi 6 dolláros világpiaci áron számolva. Ez a mennyiség pedig, öntözés esetén 20 mázsás holdankénti hozamot véve alapul, 20 835 holdon termelhető meg. Tehát viszonylag nem sok földterület már egyetlen évben visszafizeti, sőt ugyanakkor vele más kultúrák is öntözhetők.

Kértem Feketét, ha csupán ebben a gazdaságban ily sokat ruháznak be az idén, nem nyújtózunk-e tovább a takarónknál?

– Dehogyanis – feleli. – Éppen akkor termelhetnénk olcsóbban, többet, ha egyszerre végeznénk el a beruházást. A korszerű üzem intenzitásától még mindig nagyon messzire vagyunk. Komplex beruházás még mindig csak az iparban van, a mezőgazdaságban nincs... Az iparban addig be sem indítanak egy új üzemet, amíg meg nem kapja a teljes stafíringot. Különben is, ezt a Mannesmann-ügyletet hitelre, hét évi hitelre bonyolítjuk.

– Furcsa – lepődöm meg még jobban. – Annakidején a Truman-kölcsönöket politikai feltételekkel kínálták.

– Ó, csakhogy azóta sok víz folyt le a Dunán.

– És az elveik?

– Az elvük? – kérdi vissza. – Élni akarnak, hát kereskednek. Számukra még mindig jobb, mint az elmaradt haszon.

Legfőbb fedezet – a tudás

Enyhe borulatú a hajnali ég. A nap most kapaszkodik egy jegenyén. A finom, szűrt fények ellenében a talaj megpirkadt teteje, mint kezdő friss patina a rézen, vagy a nyárelői tó tükre a zsenge alga fátyolától: itt zöldellni sejlik, amott szinte fluoreszkál. Él ez a talaj! Él s minden pillanatban és minden talpalatnyi helyén csoda történik: a talajmikrobák, gazdasági növényeink pionírai szerves anyaggá alakítják a szervesetlen anyagot, mert ezektől a talajoktól nem sajnálták a nyári, az őszi, a keverő szántást, a tárcsát, semmit, amit csak megkívánt a szerkezete és összetétele; de a belevaló „sót”, „zsírt”, „kovászt” sem. A 150–200–300 holdas táblák talaja mint a jól elmunkált tészta megkelt a téli takaró melegében, majd hogy ki nem buggyanik a kalácsütő edényből.

– Megteszi? – kérdi a főagronómus, Petrics.

– Ez, ez ér a legtöbbet a gazdaságtokban! – felelem. – Az, hogy nem vagytok neofiták, hanem fiatalon is bölcs, öreg parasztok: alulról kezdték a házat.

Persze, hogy elfogadja gratuláló kezemet s a nézésével nyugtázza, hogy igen: ezer és ezer ember megy el naponta az utakon és mind látja a kacsalábon forgó új központot meg a többit, kivált a pincét, de *ki veszi észre, ki keresi, hogy mi történik legfőbb termelési eszközünkkel, a földdel; amelyet széltében hoszában nem, csakis lefelé, termőrétegét mélyítve növelhetünk.*

– Tudod, mit tettem belé? – mondja. – 300 mázsa sertésrágyát holdanként. Meg nyolc mázsa műtrágyát... – Aztán, mint akinek sikerült a csínytevés, a sematizmus normáinak kijátszása, cinkosan kacskint. – És ezt vedd hozzá! – mutat egy alig kilátszó csővégre. A kút.

– Már mindenütt kész, ezen a 300 holdon is. (A gazdaságban már 112 csőkutat készítették eddig.) – Na, mennyi cukorrépát nézel ki belőle?

– Legalább három és felet.

– De csak 300 mázsát végy.

Megint számolok. – Hihetetlen! Több mint 15 ezer forint holdankint. Egy közönséges, egynyarú, szántóföldi, s nem pedig évelő, kerti növényről.

– És a levele, a feje? A melasz meg a szelet, ami visszajár? ... Hát erről van szó. Ezt magyarázzuk a magyaroknak: mindent bele, ne kódis módra! Mert az a legdrágább.

A KORSZERŰ GÁRDONYI-KÉP NÉHÁNY KÉRDÉSE

Örömmel olvastam az Új Írás júniusi számában Z. Szalai Sándor és Tóth Gyula tollából „Egy félreértett életmű – A Gárdonyi-centenárium előtt” című tanulmányt. A cím is helytálló, a felsorakoztatott bizonyítékok, érvelések is meggyőzőek. Egyenesen megdöbbentő azonban, amit a hamis Gárdonyi-szövegekről írnak. Egyszer s mindenkorra elejét kellene venni annak, hogy egy kétségtől nagy ívelésű életmű – az egyik legjelentősebb magyar író! – természet meglehetősen rövidlátó fia megszenstelenítse, – a szó szoros értelmében elrontsa! – avatatlan kontár munkájával! (Gondolok itt arra, hogy a meghamisított szövegekből igen sok forog közkezen, könyvtárakban stb.)

Ahol Gárdonyi halála után a fia változtatta meg a szöveget, ott az igazságtételt nagyon egyszerű. De vannak sokkal bonyolultabb esetek. Hasonlítsuk össze például „Az a hatalmas harmadik” című regény 7. Dante-kiadását az 1910. évi Singer és Wolfner kiadással. Az utóbbitól több olyan részt kihagytak, ami Gárdonyit haladó íróvá tette. Csakhogy 1910-ben még ő maga rendezte sajtó alá a műveit. Melyik lesz a hiteles, vagy a hitelesebb szöveg?

Ettől függetlenül Z. Szalai Sándor és Tóth Gyula tanulmánya jó hozzájárulás az elferdített Gárdonyi-kép helyesbitéséhez. Persze, csak hozzájárulás, vagy mondjuk, ösztökélés a további kutatás munkájához. Ilyen jellegűek voltak a felszabadulás óta nagyon gyéren közölt Gárdonyi-értékelések sorozatában például Bóka László és Lukácsy Sándor tanulmányai. Elvégezték egy-egy részletfeladat tisztázását, de az egész életművet átfogó monográfia Magyarországon 1934 óta nem látott napvilágot. A centenárium időszaka van hivatva arra, hogy ezt az adósságot lerója. Érdekességgént megemlíthetjük, hogy időrendben a legfrissebb, bár rövid lélegzetű és szemléletében nagyrészt elavult, de mégis teljességre törekvő Gárdonyi-tanulmány 1954-ben Angliában jelent meg angol nyelven a „Slavonic and East European Review” hasábjain, a külföldön élő Reményi József tollából. („Géza Gárdonyi, Hungarian Novelist and Playwright”).

Mind az 1945 előtti, mind pedig az 1945 utáni értékelések arra vallanak, hogy alig van jelentősebb írónk, akinek életrajzi adatai és alkotó munkáját meghatározó egyéb tényezők számbavételében annyi fehér folt lenne, mint Gárdonyinál.

A centenárium is, meg a válaszra váró kérdések tömege készlet arra, hogy felvázolják néhány kérdést, amelyeknek tisztázása – úgy vélem – elengedhetetlen a korszerű Gárdonyi-kép kialakításához.

* * *

Először Gárdonyi politikai hitvallásával, politikai hovatartozásának kérdésével szeretnék szembenézni.

Gárdonyi kora gyermekeségtől 1848/49 szellemében nevelkedett. Édesapja tagja volt a bécsi halálfejes légiónak. A magyar szabadságharc segítése céljából önként jött vissza hazájába. Egész vagyonát feltette erre az egy kártyára, és el is vesztette. Ez a szellem volt gyerekkorának vezérlő csillaga, és mindhaláláig ragaszkodott hozzá. A hűség és ragaszkodáson túl azonban sem az 1848/49-es családi hagyomány, sem Gárdonyi maga az évek folyamán semmit nem fejlődött. Nem vette tudomásul, hogy ugyanazok a célok, – a nemzeti önállóság biztosítása, a társadalmi haladás elérése, – a XX. század elején sokkal bonyolultabb formában, a nemzeti életnek sokkal tágabb nemzetközi viszonylatában jelentkeztek, mint annak idején.

A nemzeti függetlenségi gondolat a XIX. század utolsó évtizedében még oda vezette, hogy *A lámpás* főhőse egy dohánygyári munkásasszony törvénytelen gyermeke.

Ugyanez a 48/49-es hajthatatlanság a hazaszeretetet mindenkor időszerű eposzát íratta meg vele az *Egri csillagokban*. (Feltehetjük, hogy Bornemissza Gergely nem más, mint Gárdonyi édesapja, Kossuth fegyvergyárosa.) Odáig vezette, hogy a XX. század első éveiben a kor leghaladóbb radikális polgári folyóiratának, a *Jövendőnek* a homlokára került a neve Bródy Sándoré és Thury Zoltáné mellé. De a polgári radikalizmust még keménynek és talán nemzetietlennek érezte az időközben korszerűtlenné vált 48/49-es magyar hősiességhez mérten. A XX. század első éveiben lázasan fejlődő, változó magyar városi életben otthontalan. (*Az öreg tekintetes*, stb. stb.) És *A láthatatlan ember* hűnjaiában olyan magyarokat rajzolt meg, akik a világ első népe lehetnének kiválóságuk és szervezetségük alapján.

Kétségtelen, hogy ez a fejlődés az önmagába zárt nacionalizmushoz vezetett. A kor társadalma is ezen a vízválasztón válik ketté: a haladásellenes erők a nacionalizmus elefántcsont bástyaiba zárkóznak. Lényegében Gárdonyi nem fúj velük egy követ. A Habsburgi császári házzal, a „német familiával” a kibékülés és együttműködés minden lehetőségét elutasítja. Ellentmondása, hogy makacsul hitt a magyar magasabbrendűségben, és azt békés eszközökkel szeretne volna szolgálni. Ilyen mélyen humánus magatartást tanúsít az első világháború embertelen borzalmaiban. Amint egyik életrajzírója a 30-as években elpanaszolta: „... hamisíthatatlan magyarsága ellenére érzéketlen közönnyel szemlélte fájának a létért folytatott gigászi küzdelmét.”

Gárdonyi politikai nézetei sok haladó vonást is tartalmaztak. Magatartásának ellentmondásai azzal magyarázhatók, hogy a magyar száadságharc bámulójaként a XX. században nem tudta többé megtalálni a helyét a haladásért vívott harcban. Alig érthető, hogy Rákosi Jenőt, a nyugatosok nagy ellenfelét levélben üdvözli 70. születésnapján és Prohászka Ottokárt a „huszadik század apostolaként” köszönti. Ugyancsak nem akarjuk mentegetni azért, hogy a Károlyi-féle magyar polgári forradalom idején (1918 decemberében) levélben utasítja vissza a Vörösmarty Akadémia tagságát, meg hogy mennyire félreértette az orosz és a magyar proletár forradalmat. Így érthető, hogy az ellenforradalom napjaiban, amikor a Magyar Írók Szövetségének az elnökévé választják, Bródy Sándor, az egykori barát, bécsi emigrációjából nagyon is szókimondóan megírja neki nyílt levelében: „... a te nevedet írtam az élére (lapomnak), és elkergettem az előfizetőt, aki egyet is mert mukkanni az írásod ellen, amelyek ellen akkoriban nagyon is sokat mukkantak éppen azok, akikkel te ma együtt vagy.”

Politikai színvallásának kérdőjelét erősíti az a körülmény, hogy a kapitalista társadalmi rendet alapjaiban elhibázottnak és rothadtnak tartotta. *Igazság a földön* című verses legendájában írta a püspök láncáról:

„Az a lánc a szégyen, mert benne hordozod
száz nyomorgó család epedett kenyerét...”

Igaz, hogy ez a vers 1896-ból való. De a kapitalistaellenes vonal végigvonul egész életén. A háború kitörésekor naplójában üdvözli a nagyvárosok állatkertjeinek tigriszeit, arra célozva, hogy az ember is egyenlővé lett a vadállatokkal. Csak azzal dicsekedhetik, hogy: „De én meg ölni tudok jobban.” (1914. aug. 13.) És elképzei a háború végét, amikor sok özvegy, árva és nyomorék lesz a világon, de: „A tőkepénzesek mosolyogva nézik a bőrzét. Sikerült!” (1915. aug. 19.)

Kései eltévelyedését, a politikai dolgokban való helytelen tájékozódását döntő módon befolyásolta egri remetesége. Életének utolsó 25 esztendejét (1897–1922.) töltötte Egerben. Megbízható feljegyzések szerint ez idő alatt ha huszonötször kilépett házából, és végigment a városon, már sokat mondtunk. Olyan dolgozószerződést építtetett, amelynek tetőablaka volt. Így a szoba falaiba beépített ablakokon keresztül sem akarta látni a várost, a társadalom életét. Ennek az életmódnak is nagy része volt abban, hogy fiatalkori haladó eszméit sutba dobta. A haladásellenes erők és szervezetek magukénak vallották. Valójában mégsem volt az ő emberük. Politikai magatartásának világnézeti aspektusai ellentmondásosak. De ellentmondó mivoltukban is sokkal inkább haladó jellegűek, mint látszólagos politikai hovatartozása.

* * *

A következőkben világnézeti fejlődését vizsgáljuk.

Nem vitás, hogy a fiatal Gárdonyi ateista. Tordai Ányos, cisztercita pap, – aki „velünk érző felfogását” akarta dokumentálni a Magyar Kultúra hasábjain 1935-ben, – elismerte, hogy „egy évtizedig papgyűlölő, vallástagadó” volt. Egy másik életrajzírója, Futó Jenő 1930-ban ugyancsak a lehetőségek szerint „fehérré” akarván mosni, abból indul ki, egyébként színvonalas fejtegetéseiben, hogy: „Komoly, érdemes feljegyzők és néhány kétségbevonhatatlan adat tanúbizonysága szerint, egykor az ateizmus rabja volt...”

Az sem vitatható viszont, hogy Gárdonyi férfikorában megtagadta fiatalkori ateizmusát. Persze, csak bizonyos értelemben, mert alapjában még európai deistának is nehezen lehet őt nevezni. A buddhista lélek-vándorlás híve lett. Ha olvassuk fejtegetéseit az istenről, a természetről, a világról, sokszor Spinoza jelszava jut eszünkbe: „Deus, sive natura.” (Gárdonyi szavaival: „A természetben megtaláltam az Istent.”) (Vagy Diderot panteisztikus fejtegetéseire emlékeztetnek az ilyen sorok: „A tudósok atomoknak nevezik azokat a képzeletbeli parányokat, amelyekből a világ alakult. Én léleknek vélem azokat a parányokat.”) (*Bölcsességünk vékonyáról.*)

Gondolkodni lehet arról, hogy vajon idealista világnézetnek nevezhetjük-e az ilyen állítást: „A hangya, az elefánt és a római szentséges pápa . . . egy.” (*Bibi.*) Már ti. abban egyek, hogy az elefántnak, a hangyának, vagy akár a kösziklának ugyanolyan lelke van, mint a római szentséges pápának.

Ennek az objektív idealizmusnak van bizonyos racionális magva is, akárcsak Hegel filozófiai rendszerének. Még pedig az, hogy a természetben levő rend és törvényszerűség nem más, mint maga az isten. De hát ebben az elképzelésben nincsen helye a más-világnak, nincsen helye a személyes istennek. Az isten tulajdonképpen azonos a természet erejével. Egyetlen valóban idealista elem benne: a lélek halhatatlanságába vetett hit. (Csakhogy Gárdonyi szerint a kösziklának éppen úgy van lelke, mint az embernek. A kettő között csupán a fejlettségi fokban van különbség!)

Kezdeti ateizmusával kapcsolatban a modern egzisztencializmusra gondolhatunk: „Ha ő (azaz isten) volna, akkor volna igazság a földön. Igazság a földön nincs.” (*Levél Szabolcska Mihályhoz*, 1894. okt. 15.) „Isten nem becsül bennünket többre, mint a hangyákat, amelyek közül a patkós csizma egy lépéssel százat is eltapos néha az útfélen.” (*A lámpás.*) Későbbi világképe Newton fizikájára emlékeztet: csak az első lökés, a világ teremtése volt isten tudatos műve. Azóta forog a világ a maga törvényei szerint.

Hegedüs András Gárdonyi tanítói működéséről írt monográfiájában (1962.) „Gárdonyi „népi vallásosságáról” beszél. Úgy vélem, ez a megfogalmazás téves. Népi vallásosságról a civilizációtól érintetlen emberek esetében beszélhetünk. Gárdonyi a gyakorlatban – pl. az egyházhoz, egyházi fórumokhoz kialakított viszonyában, – bizonyos mértékig alkalmazkodott a meglevőhöz. De világnézeti jellegű állásfoglalásában haláláig távoltartotta magát a történelmi egyházak hitvallóitól. Huszonkét éves fejjel kiszakadván a faluból, a szűkebb környezet primitív volta sem inspirálta az ún. „népi vallásosságra”. Inkább azt mondhatnók, hogy mindenféle vallásosságtól teljesen függetleníteni tudta magát. Nem a primitív népiség, hanem a művelt ember módjára alakította ki sajátos, spekulatív világképét.

Ezt bizonyítja az is, hogy Krisztus-tisztelete is igen egyéni képet öltött. Akárcsak Tolsztojnak, neki is az a kiinduló pontja, hogy a tételes egyházak meghamisították Krisztus tanításait. „Az én legnagyobb ideálom: Jézus. Munkáimon átvonul az ő tisztelete.” (*Levél Répássy Józsefhez*, 1903. márc. 3.) Ez a Krisztus-tisztelet még Tolsztojénál is racionálisabb. Több írásában kifejti, hogy Krisztushoz hasonló igen sok vallásalapító élt már a földön. Ő csak bizonyos értelemben összegezte (vagy az ő szájába adva mások összegezték) azokat a tanításokat, amiket az emberiség nagy vallásalapítói évezredek óta hirdettek. Nincs rá bizonyíték, hogy Gárdonyi Krisztusban az isten egyszülött fiát tisztelte volna. Nagy embernek, nagy vallásalapítónak tartotta. Ennyi az egész.

Kosztolányi Dezső igen találó megfogalmazásban Gárdonyi líráját „a polgári osztály dekadens népdalának” nevezi. Ha figyelemmel kísérjük akár költeményeiben, akár prózájában a városi élet rajzát, tapasztaljuk, hogy a dekadens vonás jelen van a modern író fejlődéséről, a városi élet civilizációjáról elmondott nézeteiben. Igaz, hogy a tár-

sadalmi és technikai fejlődésnek eme elutasításából táplálkozik kapitalistaellenes magatartása is. De miként Tolsztoj, Gárdonyi sem a fejlődés további lehetőségeiben látja a megoldást. Tolsztojnál a folyamat tudatos rousseau-i hatás volt, Gárdonyinál is lényegében ugyanaz, csak talán nem annyira tudatos.

A faluról a városba került intellektuel szemével úgy látja, hogy: „itt (a városban) minden szemét”, „a gyári zajban” eltikkad és kiszárad a lelkünk. (*Levél Szabolcska Mídiához* c. verse.) Az emberiség fejlődése folyamán elhagyta a függetlenséget, a csendet, a békességet, az egyszerű életet:

„... míg végre kövek közé rekedett,
s küzdelmes élet örök rabja lett.” (*A bogár.*)

A „kövi embereket” sokszor emlegeti. Az *őreg tekintetes* című regényében polarizálja a vidéki földbirtokos kissé rusztikus, parasztos humanitását és a kapitalizálódó nagyváros embertelenségét. Ebben a képben sok a haladó alapállás is. Ugyanakkor misztifikálja a vidékről jött földbirtokos primitív humanitását, mintha az egész nagyvárosban egyedül ő lenne emberséges. „Tudjuk, hogy irgalmas szívű. Csak szokatlan ez a fővárosban,” – mondja a főhősnek a leánya. De az öreg tekintetes: „tovább panaszkodott, hogy a kövi élet mennyire nem embernek való.”

Hasonlóképpen elemezhetnők az *Agyisten Biri* c. regény fő alakjának, a magyar falu elesettségéből az amerikai bányába szakadt parasztfiúnak egyszerű, ösztönös emberiségét az otani kíméletlen munkaerőkölcse szemben. Az amerikai bevándorlók helyzetének és a hazai szegényparaszságnak az ábrázolása rendkívül előre mutató, bátor írói tett. De elgondolkodtató, hogy az emberségesség, a humanitás csak a magyar falu idealizált levegőjében, tősgyökeres magyar népi tömegekben él. És a falu gyermeke is embertelenné válik, ha egy másik életformához, mondjuk az amerikaihoz alkalmazkodik, vagy pedig eleve messze esik a humanitás lehetőségétől az, aki maga nem ilyen tősgyökeres népi származású. Itt a paraszti életforma indokolatlan idealizálásával van dolgunk. Így a magyar falu egységes egészet alkot. Mindez primitívségének, elmaradottságának rousseau-i értelemezéséből fakad.

Ugyanakkor azt sem szabad elhallgatni, hogy a falunak ezzel az idealizált képpel Gárdonyi jól össze tudta egyeztetni a magyar paraszti élet elég reális ábrázolását. Idézzük Móricz Zsigmond értékelését: „Ő volt az első, aki a parasztot mint individuumot ismerte fel.” A falu osztálytagozódását legtöbb művében a valósághoz híven mutatta be. Ez jól igazolódik *Az én falum* című novelláskötetének egyik-másik darabjában. De csaknem minden más paraszti tárgyú művében is.

* * *

Úgy vélem, Gárdonyi világnézeti fejlődésének kérdésével szorosan összefügg szerencsétlen házasságának és válásának nehezen tisztázható és sok titokzatossággal körülvett története. Gárdonyi József, az író fia így nyilatkozik apjáról írt könyvében: „Ez az, amiről a „láthatatlan ember” soha nem mesélt senkinek.”

Ez a megállapítás csak félig igaz. Gárdonyi közvetlen nyilatkozataiban valóban szemérmesen hallgatott házassága történetéről. De nem így, közvetett módon, írásaiban. És mások meg elég sokat írnak róla,

Nem ok nélkül kell házasságának történetét kapcsolatba hoznunk világnézeti fejlődésével. Ugyanis Gárdonyi istenhívő tisztelői, kritikusai és életrajzírói, – akik a magukénak akarták őt vallani, – a lehető legsötétebb képet festik erről a házasságról, és különösen Gárdonyi feleségéről. A szög kibújik a zsákból. Az igyekezetnek az az oka, hogy Gárdonyi kezdeti ateizmusának okát szerencsétlen házasságában keresik. Tordai Ányos mondja: „Gárdonyi lelkét házassága megmérgezte, egy évtizedre papgyűlölővé, vallástagadóvá tette és haláláig keserűséggel telítette.” (*Amit nem tudunk Gárdonyiról.*)

Ezek az értékelések, visszaemlékezések a 30-as években ritkán említik meg, hogy már tanítóskodása idején megtanulja a német, olasz, francia és angol nyelvet. Nem em-

lítik, hogy korának egyik legműveltebb embere volt, aki – mint Bóka László is felsorolja – olvasta Schopenhauer, Bücher, Moleschott, Du Bois Reymond, Häckel, Darwin műveit és a világirodalom nagyjait Voltairától kezdve Tolsztojig, Zolaig. Nem említik, hogy mennyit utazgatott külföldön. (Olaszország, Törökország, Franciaország, Svájc, Németország.) És hogy a filozófusok, természettudósok és a nagy írók művei milyen hatással voltak rá. Erre vonatkozóan idézhetjük Gárdonyi vallomását Darwin könyvéről: „Úgy hatott rá, mint a fagyolvasztó tavaszi napsugár... egy fenséges erejű tudóssal találkoztam. Elkábított, megcségyenített, felemelt.”

Különösen a klérus befolyása alatt álló sajtóorgánumok, értékelések igyekeztek Gárdonyi ateizmusát házasságára kenni. Papgyűlöletét azzal magyarázzák, hogy feleségének nagybátyja pap volt, aki ravasz hálával fogta be a fiatal Gárdonyit ebbe a házasságba, mint a gyanútlanul röpködő lepkét. Erről tanúskodik az a körülmény, hogy Gárdonyi harmadik fia, ifj. Gárdonyi Géza, akit Gárdonyi nem ismert el gyermekének, a klérus közvetlen befolyásától távolabb álló, szabadabb elvű Pesti Hírlap hasábjain kél édesanyja védelmére *Az élő Gárdonyi halott hitvese* című cikkeiben. (1934. okt. 31. és nov. 3.)

Természetesen nehéz lenne megállapítani, – még kutató munkával is úgyszólván lehetetlen! – hogy ifj. Gárdonyi Géza valójában Gárdonyi fia volt-e, vagy pedig csak a fennálló törvényes rendelkezések alapján viselhette Gárdonyi nevét. Az is bizonyos, hogy ifj. Gárdonyi Gézának, éppen saját származásának tisztázása végett, érdeke volt anyjának védelmezése. Ezzel szemben figyelemre méltó, hogy a Pesti Hírlap a nagy nyilvánosság előtt helyt adott ezeknek a közleményeknek. És azt is meg kell mondanunk, hogy ifj. Gárdonyi Géza cikkeiben sok olyan momentum van, ami hihetőnek, igazolhatónak látszik.

Tordai Ányos idézett tanulmányában és Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című könyvében azt írja, hogy Muraközi József, dabronyi plébános valósággal behálózta Gárdonyit. Nyilván azzal a céllal, hogy hozzáadhassa unokahúgát. (Különösen Tordai Ányos igen élesen elmarasztalja pap-társát. Mintha őt okolná azért, hogy Gárdonyi papgyűlölővé lett?) Ezzel szemben ifj. Gárdonyi Géza elmondja, hogy édesanyja a vértanú Csányi László 1848/49-es miniszter családjából származott, 21 éves korában jelentős hozománnyal rendelkezett. Elég szemrevaló (Gárdonyi József adatai szerint ugyan csak 132 cm magas!) leány lévén, semmi szüksége nem volt arra, hogy az íróhoz menjen feleségül, akit a helybeli evangélikus pap „kopott kántortanítónak” nevezett, és kikoszorozott, mivel Gárdonyi először az evangélikus pap lányának a kezét kérte meg. Ha pedig ez a házasság létrejött, akkor az adott helyzetben nem volt szükség alattomos kerítésre.

Ifj. Gárdonyi Géza szerint Gárdonyit nem semmizték ki a hozományból, hanem ő maga nem akarta, hogy a nevére írják a vagyont. Viszont Gárdonyinak több éves győri újságíróskodása idején a fizetése igen csekély volt. Már a dabronyi tartózkodás óta velük élt édesanyja és kisöccse is. A család eltartása is sok pénzbe került, azonkívül Gárdonyi Győrben adta ki a *Néptanítók Naptárát* (1886.), a *Tanítóbarát* c. folyóiratot (1886-tól 1889-ig). *Száz novella* címen pedig füzetes sorozat kiadását indította meg, és más könyvet is kiadott. Mindezt a hozománynak jelentős részéből fedezték. Végül azt is megemlíti, hogy Gárdonyi ebben az időben igen sok könyvet vásárolt, amire a fizetéséből szintén nem tellett.

Másik érve az, hogy Gárdonyi természeténél fogva különcködő, magának való ember volt. Már Győrben külön szobát rendeztetett be magának, ahová családjának tagjai sem léphettek be. Jelszava így hangzott: „hallgatóság”.

Ehhez hozzátehetjük, hogy ifj. Gárdonyi Géza érvelését látszik igazolni Gárdonyi későbbi egri remetesége. Műveiből nem egy ilyen idézetet írhatnánk ki, „Eminens tanulóknak nincs barátja.” (*Szunyoghy Miatyánkja*.) „A nagy gondolkodók magukban éltek mind-halálukig.” (*Az a hatalmas harmadik*)

Ifj. Gárdonyi Géza még sok más bizonyítékot is említ édesanyja védelmére. Ha ezeket nem is soroljuk fel, azt hiszem, az eddigiek is bizonyítják, hogy Gárdonyi házassága nem olyan értelemben volt szerencsétlen, ami önmagában véve ateistává, vagy papgyűlölővé tette volna. Az e tárgyban keletkezett rejtélyesség megvilágítása azért is szükséges, mert például Gárdonyi József, bár elég sokat fecseg apja házasságáról, mégsem

említi egy szóval sem, hogy ti. a házassági kötelék eredetére nézve szerelmi kapcsolatból keletkezett. Pedig ezt Gárdonyi több életrajzírója is elismeri. Így például Futó Jenő (1930.), aki Gárdonyinak feleségéhez írt költeményeivel bizonyítja a házasság szerelmi jellegét. (*Mariskának, Mikor téged látlak, Szép ma az éj, Esküvő után, Fejét a szék karjára hajtva c. versek.*)

Ha már Gárdonyi világnézeti fejlődésével kapcsolatban felvetődött házasságának története, a továbbiakban szeretném erről a kérdésről a rejtélyességet a lehetőségekhez képest eloszlatni. Mert van olyan vélemény is, hogy Gárdonyit szerencsétlen házassága nemcsak vallástagadóvá, ateistává, hanem nőgyűlölővé is tette.

Mi tagadás, nőgyűlöletének, vagy legalábbis a nők állhatatlanságának, a férfiakkal szemben álló alacsonyabbrendűségének sok nyomát találhatjuk írásaiban. Talán nem kell mást említenünk, mint a *Hosszúhajú veszedelem* című elbeszélés-köteteit. Különösen *Az a hatalmas harmadik* című regényében vetődik fel éles formában a nők értéktelenségének a kérdése: „Nem vall-e a nők minden viselkedése, hogy a testét érzi minden valójának? ... Az nem bántja őt, ha valakiről azt mondják, hogy többet tud, mint ő, de ha valakiről azt mondják, hogy szebb, elsárgul fájdalomában”.

Ez annál érdekesebb, mert ez a regény Gárdonyi házasságának a történetét is magában foglalja nagy vonásokban. Maga Gárdonyi nyilatkozik így: „Csak azt sajnálom, hogy ami a történetből valóság, én is nem úgy olvastam.” Gárdonyi József hozzáfűzi apja megjegyzéséhez: „Megbánta, hogy a családi titkok ajtaján rést nyitott a kíváncsiaknak.”

A továbbiakban Gárdonyi József önmagával kerül ellentmondásba. A regényben szó sincsen olyan asszonyról, akitől azért válik el az ura, mert: „Teste lesz a vágy. Lelke a hazugság.” Vagy akinak a férje: „... nézi évtizedeken át, hogyan rohan az asszony mások karján a végzetbe.” (Érdekes ezzel szembeállítani ifj. Gárdonyi Géza vallomását: „Akik ismerték, pedig még sokan vannak Győrött, megerősítik szavaimat, hogy csöndes szerénységben, minden hangos mulatozástól, vagy szerepléstől távol, templomba járó, makulátlan erkölcsiségben élt e vidéki városban.”)

A kérdés az, hogy Gárdonyi melyik fiának látszik inkább igazat adni – közvetett módon – szépirodalmi alkotásában?

A regényben nagyonis sok önéletrajzi elemmel találkozunk. Például a főhős jellege, családi körülményei, a világnézeti kérdésekről örökösen meditatáló, filozofálgató természete, hirtelen gyűlékonysága a női nem bájainak hatására. (Ugyanaz, amit a fiatal Gárdonyi életrajzából jól ismerünk.) De nincs szó olyan családról asszonyról, aki erotikus nyugtalanságában megcsalná férjét. Ehelyett Gárdonyi nagyon bölcsen különbséget tesz lépten-nyomon szerelmi lángolás és két embernek a hétköznapi csendjében megvalósuló együttélése között. Szerinte a legtöbb esetben nem a szerelemmel van baj, nem is a női nem gyarlóságával, hanem a sokszor átmenetileg elvakult szerelmi vágyakozás után következő házastársi együttéléssel. Érdekes, hogy több olyan műve van, ahol a szerelmesek először az együttélést próbálják ki, egymás emberi megértését és kölcsönös becsülését a közös fedél alatt, és csak amikor ez zökkenésmentes, akkor jön létre köztük a nem kapcsolaton alapuló házastársi viszony. (Pl. *A lámpás, Az a hatalmas harmadik.*)

Ez kulcsot ad házasságának rejtélyéhez. „A fiatal embert az a szoknya üti le a lábáról, amelyik a legközelebb van hozzá” – írja többek között. Aztán azt is megtudjuk, mi a véleménye a rossz házasságok okairól: „... a szerencsétlen házasság nem egyéb, mint az, hogy nem a maga párját vette el a házasodó.”

És arra is megadja a választ, hogy a regény hőse miért válik el a feleségétől: „Mert olyan természetű volt, hogy elképzelhetetlen csekélységek miatt szokott dühöngeni. Sohse lehetett tudni, hogy mikor mivel sértődik meg. Stb. stb.”

Persze, joggal kérdezhetné valaki, miért olyan valószínű, hogy a regény cselekményszálait a maga életéből szötte. A már idézett bizonyítékokon kívül ismét csak az erős önéletrajzi jellegre kell utalnunk. A regény hősének van két nagy fia. A harmadik fia törvényes, de ő nem ismeri el fiának. Az édesanyja „a lelke a gazdaságának.” Ő maga csak a könyveinek él. Valamikor vallástalan volt. De aztán a természetben megtalálta az istent. A különélés ellenére a válópör megindítása hosszú éve-

ken át késik. (Gárdonyi 1893-ban szünteti meg az együttélést feleségével. 1907-ben választják el őket törvényesen.)

A bizonyítást nem folytatom. Ahol ennyi és sok más felsorolható önéletrajzi adat egyezik, ott a válás okának ecsetelése sem lehet légből kapott. (A regény hőse a harmadik fiút azért nem ismeri el sajátjának, mert a különélés megkezdésétől számítva több mint 9 hónapra született. A törvény szerint azonban az ő fia. Akárhogy is van a dolog, ennek a gyereknek a születése nem lehetett ok a különélés megkezdésére.)

Gárdonyinak azokat az életrajzíróit, akik házasságában keresték ateizmusának okát, nem igazolja maga az író. A regényhős válásának oka egyszerűen az, hogy nem egyezett meg a házastársak természete, hogy kezdeti szerelmi vonzalmuk ellenére nem tudták megvalósítani a házastársak emberi együttélését. És nem érdektelen az sem, hogy Gárdonyi ebben a vitában tulajdonképpen el nem ismert fiának, ifj. Gárdonyi Gézának adott igazat. Ezt még tetézi azzal, hogy a rossz házasság okát nemcsak az asszonyban, hanem a regény férfi-hősében, annak természetében is keresi: „A gondolkodó embernek nem lehet párja, mert két fejjel nem gondolkodhatik senki.”

Ezek alapján Gárdonyit erősen individualista, a zseni-dölyftől nem kis mértékben megszállott embernek nevezhetnénk. Van benne ilyen vonás is. De nem szabad arra gondolnunk, hogy például a házasságot abszurdumnak tartotta volna. Vannak ilyen sorai is: „A nőtlen ember fél ember. A nő olyan fele a férfinak, mint a nappalnak az éj, a lombnak a virág.” (*Bibi.*)

Aztán olvassuk műveit és csodáljuk meg azokat a szép, nem mindennapi, életrahálálra szóló szerelmi lángolókat, amiket leír! Az *Agyisten Biri*-ben Kelesse Pali és Mács Biri leheletszerűen finom szerelme. Vagy *A láthatatlan ember* Emőkéje és Dsid-siája, *Szunyoghy* Hedvigje és Margitja két véglet. Aztán Cecey Éva és a többiek! Szélsőségesen megrajzolt, a legtöbbször a jó, vagy a rossz irányában idealizált, polarizált női alakok. De többségük nemes gondolkodású. Nagy szenvedélyekre, sűrű tartó hűségre képesek. Olyanok, akik egyszerre szeretők nők és jó feleségek is tudnak lenni.

Még csak annyit: ha vannak is dekadens vonások Gárdonyi világnézeti állásfoglalásában, a szerelemről, a férfi és a nő viszonyáról egészen modern, rendkívül optimista és haladó nézetei voltak. Egyéni szerencsétlensége ellenére végül is hitt a szép emberi élet, a harmonikus és boldog szerelem, a férfi és a nő kiegyensúlyozott, a kölcsönös megbecsülésen alapuló emberi kapcsolatának, együttélésének lehetőségében.

* * *

Az eddigiekben megpróbáltam három aspektusból megközelíteni a Gárdonyi-problémát. Egyetérttek azokkal, akik félreértettnek nevezik életművét. Viszont nem lenne helyes, ha most átesnénk a paripa másik oldalára. Aránylag rövid lélegzetű eszmefuttatásunk keretében azért foglalkoztunk éppen a legkevésbé kidolgozott és legnehezebben megközelíthető kérdésekkel, hogy demonstráljuk: Gárdonyi esetében nincsen szükség kendőzésre. Ha megírjuk róla az igazságot, ha rejtettnek látszó titokzatosságait is pörére vetkőztetve odaállítjuk a korszerű irodalmi értékelés fényébe, biztosak lehetünk abban, hogy minden ellentmondásosságával együtt egészében, korának haladó írói közé sorolhatjuk.

Jelen feladatomat meghaladja annak eldöntése, melyik műve milyen mértékben haladó jellegű ma is – hisz Gárdonyit is a művei tették az egyik legjelentősebb magyar íróvá! – vagy annak eldöntése, melyik műve milyen újjáértékelő útbaigazítással ajánlható a mi olvasóközönségünknek. E tekintetben eredményes munkálatok vannak folyamatban. Annyi bizonyos, hogy életművének egészében és részleteiben is szükség van a korszerű újjáértékelésre.

BELLYEI LÁSZLÓ

AZ ÚJ LENGYEL FILM

I.

Az 57 előtti lengyel filmmel szórványos és esetleges volt a találkozásom.

Azt mindjárt észrevettem, hogy a lengyelek, mint a művészet minden ágában, itt is valami újat akarnak. A pszihotechnika gépi alkalmazása lelki zavarok kifejezésére olyasfokú képzavarral, képforgatással, hogy a néző maga is inficiálódjék. Mindez még jórészt a „rettenet” közvetlen reakciója, állapítottam meg. Érthető, mert ebből a rettenetből a lengyeleknek jutott ki a legtöbb, de olyasmi, amit mégis másként kell feldolgozni, hogy túljussanak rajta. Benne így megrekedni nem lehet. Túl kell jutniok önmagukon, hogy megláthassák magukat.

Számomra így az új lengyel filmet szinte legfőbb vonásként jellemző mindent átfogó humánus, amely ítéleteit nemcsak fölülről, de belülről hozza, nem meglepetés. S azt sem lehet véletlennek tartanunk, hogy ez a befelé forduló művészetágit olyan tartalommal ajándékozta meg, amely a technikai részletmegoldásokat az élet művészi struktúrájává változtatta. A formált élet így az élet formájává lesz, egyszerre köt le és vált meg, nemcsak nem üresíti ki az embert azzal, hogy a külső képek felé fordítja, hanem újra visszavezeti önmagához: úgy ajándékozta meg a világgal, hogy azt megint magáénak érzi.

Az esztétikus tudja legjobban, hogy egy-egy műfaj klasszikus remeke nem annyira tehetség, mint képesség dolga: a nagy stílusban történelmi-társadalmi erőrendszerek futnak össze s csak jelrendszerek intenzivizálódása. Lengyelországnak nemcsak egy olyan nagy filmrendezője van, mint Wajda, a *Hamu és gyémánt* alkotója. Ott van mellette Kawalerowicz, a *Mater Johanna* rendezője, akinek „képességei szinte korlátlanul szárnyalnak”. S a művészi fegyelemben, a stílus tisztaságában nem kisebb Polanski, a *Kés a vízben* nemes költőiségének előkelő rangján. Vagy Rikowski, aki a kisváros idilljét nemcsak Gárdonyi vagy Komáromi János üde naivitásával, de Török Gyula lírai bensőségével idézi meg *A múlt kávéházában*. – Nem egyenrangú ezeknek a filmeknek a jelentősége, de hisz ugyanazon rendező sem érzi valamennyi filmjét egyformán reprezentánsnak.

2.

Talán a humánus légkörével jár együtt az a művészi jelleg, aminek egyszerre formális és tartalmi jegye az, hogy ezeknek a filmeknek belső idejük van. Különböző súlyú témákat dolgoznak fel, s így már csak ezért is különböző intenzitásfokú kompozícióval s más-más idővel. A *Hamu és gyémánt* belső ideje drámai, szerkezeti jellegű s az események elrendezése a realista időével rokon közegben történik. A *Mater Johanna* ideje tiszta élményidő; hajnal, éjszaka, évszakok épp olyanok benne, mint a kopár táj, a száritókötel csikorgó hangja; nem epikai az ideje, hanem időből kiemelt, stilizált koratmoszféra: az atmoszférikus szerkezet szerves része. A *Kés a vízben* viszont reális huszonnégy óra, igaz, másfél órára tömörítve, de léptékarányosan: a nap és a film nagyobb szaka szinte üresen eseménytelen, így lesz a huszonnégy óra nagyobb része, a tótűkör, a csend, a lassú mozgású vitorlason tétlen ödöngés, nemcsak jelezve, de bátran, meglehetősen hosszúra nyújtva: idegeket pihentető film. S amikor meggyorsul a menet, az idő, s a film rövidebb részében szinte valóságként, a történet idejeként fogadhatjuk be, azt teljesen betölti az idő. A betöltött idő, az élményidő és a cselekményidő egysége nem kis mértékben teremti meg ennek a filmnek a morális hitelét, tisztaságát. – *A múlt kávéháza* tulajdonképpen egyetlen alkonyatba hajló délután impresszionista ideje, egy-síkú intimitású, mintha jelen lennénk magunk is a homályos kis kávéházban, ahol régtörtént események lelki visszhangja kísért. Nem technikai probléma ez pusztán, a lassítás, gyorsítás, a premier plan és a total változásával; ennél többről van szó: a mondani-való természetéről, szerint más ezeknek a filmeknek a belső struktúrájuk, művészi valóságuknak ez egyik legbiztosabb szimptomája.

Ilyen a csenddel való viszonyuk is. Mint általában a művészi alkotások egyik értékegye, hogy csend hatja át őket, tulajdonképpen a belső csendjük határozza meg létezés-módjukat. A katonai mars, a tánczene, a plakát, a kroki, a bökvers, megmarad a mindennapi hangok, zajok, zörejek világában, a maga nemében „konkrét” zene: nincs neki csendje. Ez választja el Chopin, Beethoven, Wagner gyászindulóit művészi rangban a katonai indulóktól, vagy Mendelssohn és Wagner nászindulóit: csendjük van. Ilyen csend hatja át, veszi körül a legegyszerűbb Petőfi verset, ugyanaz, mint a csend nagy költeményét az Über allen Gipfeln-t. Ilyen csend ihletése árad a nagy képzőművészeti alkotásokról. Ki ne ismerné Leonardo „csend”jét, Rembrandt-ét, Michel Angelo-ét? Corot, Paál László, Munkácsy képeinek, a Medici-kápolna alakjainak, a Medgyesszobroknak csendjéről nem is beszélve. – Nem akarunk most a rutin mestereinek, különben kitűnő alkotásaira hivatkozni, amelyekből hiányzik az a csend, nem szólva a közterek emlékszobráiról, amelyek túlságosan „élnek”, szavalnak, mesélnek, de ha csak üldögélnek is, a „megszólalásig” hűek. Rodin-nak volt füle ehhez a csendhez: a Calais-i polgároknak nincs szüksége talpazatra, hogy az utca mindennapi zajától különváljanak.

A lengyel filmeknek megvan a maguk sajátos csendje. Legszenbeszökőbb ez a *Mater Johanna*-ban, amely az egyik finomhallású kritikus szerint „a hangok és a csend kristályos káprázata.” Ebben a csendben csobban a mosdóvíz, nyílnak vért szimatolva a paripák, csikorog a vezeklő-padláson a szárítókötél, ebben zendül fel az exorcista ének komoran, Mater Johanna-nak, az angyalok priorisszájának pihegése, Szurin atya lihegése, s a flagelláns ostor csattogása; a téli táj, a zárdafolyosó csendje az, amelyben jelentésük van a lépéseknek. Ki ne ismerné az épületek, a falak, a termek, a szobák különböző csendjét: a megnyugtató, barátságos csendet, a nyugtalanító, félelmetes csendet: más a folyosók csendje, a templomé és a kocsma csendje. Az utóbbiban meleg, piszkos a csend, az előbbieké hideg és tiszta, metafizikai csend. Ugyanolyan szférába tartozik, mint a benne megszólaló tárgyak, arcok, ima, sikoly és sóhaj. – A csend tükörtaván úszik a *Mater Johanna* egész világa. S ezt a csendet vizzik magukkal a nézők, amikor távoznak a film bemutatójáról, elgondolkozva, befelé nézve, önmagukba. – Nem vitatkoznak, nem kapcsolódnak közönyösen vissza az utca tülekedésébe. – S ugyancsak a csend perspektívája fogja körül a *Hamu és gyémánt* drámai pergésű jeleneteit. A film alapjául szolgáló Andrejewski-regényben a párbeszéd uralkodik, a belőle készült Wajda-film fokozott művészi intenzitású jelenetei a csendben élnek: néha úrrá lesz ez a csend, így a széljárta templomban, amelyben az ellenállók által tévedésből megölt két cementgyári munkás holttestét elhelyezik, a fészületről fejjel lefelé lógó Megfeszített kitért karokkal szélben lengő fatestének nyikorgása járja át ezt a csendet. – Vagy, amint a bárból pár percre távozó szórakozók poharaiban a szeszt meggyújtó Maciek és sorba odasiklasztja a poharakat a tükröző üveglapon bajtársa elé: egy-egy kérdő pillantás és egy-egy név kíséretében – és ott égnék a halott bajtársak mécsei egymás mellett, némán. A regényben szóval kell hogy kifejezzék azt, amit a jeltelen sirok emlékméceinek csendje az üveglapon tükröződő lángok lobogásában elmond:

„A régi remények és régi testvériség átható fényével fogta körül az egész múlt, tele a meghalt barátok és bajtársak árnyaival.

– Mondd ... te ... te magad ... hiszel a magad igazában?

– Én? – ismételte meg amaz, csodálkozást kifejező hangsúllyal. – Nem. De ez nem is fontos. Minden jót.”

Ennek a két ellenállónak gépfegyvertüzeivel nyit a *Hamu és gyémánt*, s az ő golyóiktól találtak feküsznek holtan a rommá lőtt templomban a Megfeszített fejjel lefelé lógó, szélleengette nyikorgó fatesté alatt az ártatlanul, sőt okatlanul és céltalanul meggyilkolt cementgyári munkások ... Micsoda távlatai a csendnek ...

De nem szükségesek a lét metafizikai távlatai, hogy megjelenjen ez a csend, ismeri a múlt kávéháza az emlékektől terhes alkonyi csendet, amit nem zavar az öreg alkoholist zongorista játéka, de nem üzi el az a tömény szesz sem, amit a szünetekben a kaszíráló jóvoltából lopva felhörpönt. Erre a belső csendre fülelnek a szereplők, a múltban

elő, azt visszaváró kisvárosi tanítónő; a csábító, a hangok, a pillanatok prédája, aki maga is keresné a múlt mozaikjában a maga lényének összefüggéseit és ezért elmeséli a délutáni kávéház hallgatag vendégének tizenöt év előtti kalandját, amelynek hősnőjével itt lesz találkozója. A férj, a megcsalt férj – mert ő az ismeretlen férfi – szótlanul hallgatja a maga tragédiájának másik oldalát, fonákját, a szerencsés győztest, aki sikere színterétől alig tudott tovább szökni, annak idején, jókor. Az egész történetet a férj – emlékmű leleplezésére visszatérő katonaorvos – arcán élhetjük meg. A lengyel filmekben nem a szó a fontos, az csak eleme a jelentés egészének, amely korántsem mozog az egyszerű közlés síkján, hanem az átélés bonyolult szerkezeti jellege, stílusa az, ami a maga hangulatában részesít bennünket, gesztusokban, mozgástempóban, arcjátékban, – hangokban, amelyek nem futnak az egyszerű közlés síkján, hanem egy művészi szerkezetű egész részeként hatnak. A lengyel filmben a beszéd épp olyan emocionális mozzanat, mint a táj, a gesztus, az arckifejezés, a fény vagy árny. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a tárgyak hangja, a léptek visszhangja a folyosón, a hangját vesztő harang, a csobbanás, koppanás. – A film stílusának megfelelő a csend: a *Kés a vízben* csendje a tó vasárnapi nyugalmaé, a vitorlavászon lobogása, a rúd csikordulása, a kés hegyének játékos ugráltatása, csupa reális hangok kelnek életre benne, de ember-profiljuk mögött ő a háttér. Mélység, amely átláthatatlan. Felvet egy-egy véletlen hullámcsapás egy-egy arcot, megvilan egy percre a gyámoltalan fiúban az ordas elszántság, az okos feleségben a veleérző lázadé, a mindenkori helyzet fölünyes urában, a kiforrott férfiben az önzés szármalmas kiszolgáltatottja – azután újra csend, magányos kocsí az éjszakában, reflektora csak a maga útja sávját világítja meg...

4.

A lengyel film mint korproblémák élő erővonalainak keresztmetszete jutott el oda, hogy a technikai készség nagyközönséget kiszolgáló üzleti vállalkozását, a filmprodukcíót, korkifejező művészi funkcióhoz juttassa. – Ha szimplifikálni akarnánk, azt mondhatnánk: azoknak a lovas rohamoknak a lendülete rezeg tovább benne, amelyekkel különös anakronisztikus gesztusként a lengyelek a fasizmus gépei elé dobták magukat. Van a lengyel film bátor kockázatában valami ebből a gesztusból, amikor pedig éppen ettől akarnak szabadulni bennük. Maga az, hogy a gépet sikerült az élet organizmusává, a technikai eredményeket jelentésstruktúrává változtatni. Andrzej Wajda Karlovy Vary Szabad Fórumán Bachmann amerikai filmrendezőnek azzal a felfogásával szemben: „A művésznek el kell felejtenie a nézők tömegeiről. A filmnek csak az alkotó belső meggyőződését szabad követnie” – azzal válaszolt: „Csak az a film műalkotás, amit a néző követni tud.” – Viszont másutt maga is úgy nyilatkozik, hogy csak munka közben alakul ki a filmje. – Nem ugyanazt jelenti ez, hogy valami csak úgy fejezhető ki művészién, ha már ösztöneinkben élnek a kifejezés-eszközök, azaz tudunk a film nyelvén beszélni? – S amikor Wajda amellet foglal állást, hogy csak az a film műalkotás, amit a néző követni tud, egy cirkuszi akrobata esetére hivatkozik, aki, amikor arra gondolt, hogy a közönséget nem érdekli a mutatványa, lezuhant a trapézról. – Ennek valóban így is kellett történnie. Ha ilyen gondolat felmerül a művészen, biztos a bukás. De fel szabad-e merülnie? Igaz, a film a jelen művészete, s a jelen közönségéhez van kötve. Mint ahogy megörökíteni látszik a színész játékát, pedig valójában osztozni kénytelen annak sorsában. A filmben megőrizve, hamarabb avulnak egy színész gesztusai, mint az emlékezetben. Úgy látszik, ami él, annak parancsa a múlás, s csak az élők adhatnak húst és vért a magukéból a holtak árnyainak. – A film képei épp úgy a jelen változásait őrzik csupán, mint a fotográfia. Még könnyebben avulnak, mert egy örök változásban élő rohanás, a tökéletesedő gépi apparátus állapotát hordozzák szervezetükben. A Film-Múzeum valóban műzeális holt anyagként őrzí meg, mutatja be a filmeket. Szinte pannotikumuma az egykori sztároknak. Vajon az „új hullám” filmjei annak ellenére, hogy bennük a technikai eszközök, nem mint ilyenek, hanem a művészi struktúra elemeiként jelentkeznek, ezáltal rendelkeznek-e azzal a kötéssel, hogy a technikai eszközök folytonos forradalmát túléljék?

Fájdalmas arra gondolni, hogy annak ellenére, hogy az aktuális életjelenségeket képesek felemelni a művészi közlés objektív szférájába, s hogy nemcsak megfilmesítik a regényt, hanem átfordítják annak dialógjait képekre, s meg lehet őket egymásután többször is nézni, miután nem bizonyos tartalmakat beszélnek, hanem azokat élményként közlik, úgy, hogy hervadhatatlanul, szemléleti anyaggal, ismét és ismét fel tudják idézni azt – eszközeiknél fogva el kell avulniok. Ez minden jelent közlő műfaj, az előadó művészetek sorsa? – Mint Wajda látja – végeredményben minden jó film rögtönzés, – *com-media dell'arte*, – munka közben alakul ki. – A Film-Múzeumban való bemutatás, ez a megtisztelőnek látszó kiválasztás, a művészi érdeklődés, az értők szűkebb köre számára, lényegében ironikus gesztus: „végülis ide fogsz kerülni.” – De előbb nem fog-e megjelenni a széles tömegek előtt, amelyek lassan fejlődnek mindig a kor kifejező eszközeihez? A művészet mindenkor újat mond, és ezzel ki kell tennie magát a félreértésnek, meg nem értésnek. Ha Wajda kétségeesetten hirdeti is, hogy csak az a film műalkotás, amit a néző követni tud, nem a film művészi elismerése-e, hogy aggály nélkül nem bocsátható szélesebb tömegek elé? A *Mater Johannát* Lengyelországban is csak a városokban mutatták be, a falvakban nem, nehogy félremagyarázva megsértsék érzésvilágukat. A *Mater Johanna* a mitikus anyagot, a lélektan – Freud, Adler, Jung – teljes skáláján szólaltatja meg, nem a szerzetesi élet a problémája, hanem az elfojtott szenvedély, a gög, a nő és férfi principiumnak a jungi animus és anima alkati különbsége, és éppen ebben gyökereződő kompenzáció-igénye. – Valóban teljesen indokolt a film hatáskörének az értőkre korlátozása. – S mindezek a problémák csak művésziileg tisztázódhatnak és tisztázódnak a műben, a filmben, amely végre is nem vállalhatja a modern lélektan előadását másfél óra alatt, annál inkább kötelező ránézve, hogy a kor légkörében, annak szellemében nyúljon a mythos-hoz. – Föl is vetődött, hogy a *Mater Johanna*, a kompozíciónak ez a különleges remeke, megbirkózott-e azzal a feladattal, hogy az elvontat életszerűen átélhetővé varázsolja. De, hisz éppen ezért nyúlt a mythos-hoz, mint egykor a görög tragikusok és azóta annyi modern drámaíró. – Claude Mauria szerint a *Mater Johanna* olyan ember műve, aki nem hisz az ördögben. De ha nem is a maga démonjai azok, amelyek foglalkoztatják, – az emberi szenvedély, a férfi és nő viszonyának demonológiája, a maga transzcendens hangsúlyával. – Amit az önmagával beszélő Szurin atya rabbiént magának mond: „Ismerni akarod a démonokat? Nyisd ki a szívedet nekik” – tulajdonképpen a szerző művészi alapelve – ha nem is kulcsa magának a cselekménynek, a film problémájának. Tévedés bonyolult műalkotások kulcsát a szereplők egyes kijelentéseiben keresni. A dialóg részletmozzanata annak, ami csupán az egészben bontakozik ki. – Ez a belső párbeszéd végeredményben is meddő teológiai vita az ó és újszövetség világa között, amely a maga demonológiáját a nyugati kereszténységre átörököltette és ez a lengyelség alapérületű formája. A párbeszéd részben ezt a demonológiát vezeti gyökeréig vissza, részben az énkettőzés jelene fontos állomás Szurin atya lelki bomlása útján. A rabbi kijelentéseinél a filmben lepergő lelki folyamat értelmezésére jellemzőbb, amit az énkettőzés dialógja után annak eredményeként mond Szurin atya a derék, józan plébánosnak arra a tanácsára, hogy kerülje az ilyen kísértő gondolatokat, keresse a mindennapi feladatok menedékét: „Nem akarok hűtlen lenni hozzá...” Ebben kinyilatkoztatásként lepleződik le a vonzalom demonológiája; csak azt szeretjük, akiben a kárhozatost is rokonnak tudjuk érezni, atól sem érezzük magunkat idegennek. Rendesen azzal az önáltatással, hogy a gonoszt lelkünkre véve, sikerül őt megmenteni. Ez az Orfeusz és Euridike-mitosz lényege is, a leszállás az alvilágba a szeretett lényért. Lehet-e szeretet, amely nem szenvedélyes? Igaz, teoretikusan hangzik a rabbi szava, de csupán ha ezt tekintjük a film főmondanivalójának, kell feltételeznünk, hogy csak a két páratlanul konzseniális színész, Lucyna Winnicka és Miczyślaw Voit, játéka teszi átélhetővé, életszerűvé a különben teoretikus problémát. Igaz, a céltalan és okatlan gyilkosság tébolyult tettének logikus volta ott villan meg Miczyślaw Voit szemében, s igaz, hogy ez a villanat világítja meg azt az örvényszerű kerengést, amikor úgy kell hűnek lennünk másban magunkhoz, hogy önmagunkhoz hűtlenek leszünk. De ez a villanat, amelyben a finom készülék kiég, egy magasfeszültségű atmosz-

féra következménye, amely az egész filmet betölti. A szerelem ördögi-angyali törvénye, hogy nem lehet benne végrehajtani a zarathustrai parancsot: „Aki bukik, azt lődni kell” – hanem ellenkezőleg: vállalni kell nem csupán vele, de helyette, érte is a bukást. Ezt tanítja szinte minden lengyel film heroikus etosza.

6.

Nemcsak a *Hamu és gyémánt* élez ki drámaian aktuális problémákat, nemcsak Jerzy Andrzejewski regényének a dialógjai kapnak új jelentést az új lengyel filmben, hanem talán még inkább a Jarosław Iwaszkiewicz által novellának feldolgozott francia legenda, a *Mater Johanna* film-változatában. Ez a lényegében anti-klerikális történeti novella a filmben az emberi létforma egyik alapformájának nagyonis mai kataraktikus elemzésévé válik.

Eddig még nem igen vetették fel azt az izgalmas kérdést, hogy ha a tartalom meghatározza a formát, új formanyelvi lehetőségek keretében a tartalom is átszíneződik. Ennek legérdekesebb tünete a dialógra épülő regényből születő új lengyel filmben a párbeszéd alárendelt, csupán funkcionális szerepe, s ezzel az egész jelentés-struktúra egzisztenciális elmélyülése. Hogy a mű ennek ellenére sem bomlik fel, annak az a magyarázata, hogy anyaga abban az életáramban alakul és bomlik ki, amelyből fakad, amelyben megfogant. Író, rendező, operatőr, zeneszerző, színészek ugyanannak az életáramnak a szerves részei, mondhatnám ösztönös, sőt tudatosan ösztönös szervei.

Különös, hogy míg a líra és a zene nyelve egyre inkább kozmopolita lesz és lefordíthatatlan – „a magány végső paradoxája ez egyben” jegyzi meg a modern líra struktúrájának egyik kitűnő elemzője –, addig az élet mozgóképekben való érzékeltetése, a film nem mondhat le a kultúra élő személyi atmoszférájáról, a nemzeti légkörről. Szüksége van erre, hogy a képek ne hulljanak mozaikdarabokra, és főleg, hogy a kollektív mű létrehozásában közreműködő személyek mindegyike eleven megérzéssel, személyiségével illeszkedjék bele. Valóban, a filmeket nem is annyira rendezők szerint, hanem aszerint tartjuk számon, hogy olasz, angol, francia, amerikai, szovjet, német, vagy lengyel filmek. Mindegyiknek megvan a maga művészi skálája, és ez nemzeti személyiségtől, a nemzeti életsítlustól, izléstől függ. Rendező, operatőr munkáját ilyen értelemben realizálja a színészek arcjátéka, gesztusa, sőt a beszéd tónusa. A lengyel film magáratálalása, művészi fokra való emelkedése épp a lengyel érzésskála regiszterében, a lengyel életáramban megjelenő világ, kor. – A *Mater Johanna* francia anyaga, a *Kés a vízben* általános generációs problémája minden mozzanatában fokozottabban lengyel, mint a közelmúlt konkrét politikai erőviszonyait a maguk dinamikus mozgásában érzékeltető *Hamu és gyémánt*. Az elvek, eszmék, problémák ösztönös életté érlelve válhatnak a művészet anyagává. Fokozottan kötelező ez ott, ahol fokozottan kísért a közhelyeszerűség, a semleges, nyers, holt anyag veszélye, az aktualitásoktól mozgatott képekben. A lengyel film megszületése ráhangolódás a lengyel hangnemre. Az egyes tényezők olyanfokú összehangolódása, amely az élet szervességének hatását kelti. Nem a téma nemzeti, hanem a megoldásában mutatkozó felfogás, alakítás.

Természetesen ez az életszerűség rejtje magában a mondanivaló általános érvényű hitelét, átélhetőségét, épp az idegen lélek számára. – Lehet, sőt valószínű, hogy a lengyel film a maga közvetlen módján többet ajándékozik, többet mond más nemzeteknek, mint a magáénak. Különös: a belülről alakult forma eredménye a magunk tökéletes közlése másokkal. Az alkotó egyén és nemzet számára a mű az, amelyben megnyilatkozik, az objektívizációban végbemenő katarzis. Tisztulás az alkotás adta önismeretben.

A lengyel filmet az új hullám emeli, amely nemzetközi viszonylatban a kifejezés-mód egyszerűségét, és hitelességét, a filmnek, mint a kor legnagyobb hatású művészi kifejezés-módjának felelősségét hirdeti. Wajda a japán Kurosawa-t, a spanyol Brunuel-t, az olasz Fellini-t, a szovjet Hucijev-et jelöli meg mestereiként. De jellemző mégis, hogy koprodukciót úgy vállal csak, hogy készülő filmjében a lengyel partizáncsoport életét lengyel színészekkel rendezi, s ugyanabban a filmben az orosz partizáncsoportot orosz színészekkel Csuhráj. Az a meggyőződése, hogy ha lengyel színész játszik orosz embert, az nagyon provinciálisan hat.

De ha alapvetőnek ismeri is fel a közvetlen életanyagban való közléssel együttjáró nemzeti jelleget, mi sincs távolabb a lengyel filmtől, mint a nemzeti köldökszemlélet. Mindegyiknek lényege épp a kor általános emberi törekvéseinek mértékével kimért vélemény ítélet. A *Hamu és gyémánt* a partikularizmus szempontjai fölött itél: a múlt és a jelen anakronisztikus nemzeti öncélúsága felett egyaránt. A szavak felett fölényes gúnynyal, a gesztusok felett fájdalmas józansággal. Ennek az ítéletnek hasonlíthatatlanul tragikus légköre avatja olyan sajátosan, korszerűen lengyellé a filmet, és állítja középpontjába a fiatal ellenállót, akinek a város rozsdatemetőjén kell utolsót vonaglania, míg a régi lengyel szabadság pózos figurái a polonaise hangjaira lejtik a hajnali szürkületben danse macabre-jukat, a pezsgős, átmulatott éjszaka után. – A *Mater Johanna* a szenvedély, a lobbanékony vér nemzetének érzéshőfokán mutatja ki ma, mikor a szerelem az érzékek felszínes szórakozása s az értelmét vesztett élet súlytalan tartalma, hogy ez ekkor nem szerelem. A szerelem egyszerre szent és veszedelmes dolog, amivel a szabad lélek bátor hűségével és felelősségével szabad csak szembenézni. – A *Kés a vízben* az alakuló lengyel társadalom – de minden mai társadalom kettészakítottsága, azokra, akik a tojáshéjon belül vannak, és akik kívül maradtak. Jórészt generációs probléma ez. Mi lappang a szívekben, hogyan torzulnak a jellemek: mindez megint épp a férfi és nő viszonyában, mint a társadalmi kapcsolatok eleven összekötő fluidumában. – A *múlt kávéháza* látszólag problémamentes, vidéki idill, azzal a resignált életbölcsessel, hogy a megtévedt asszonynak jobb a megcsalt férjjel összetalálkozni tizenöt év után, mint az egykori csábítóval. De a filmben a romantikus művész lengyel-típussal szemben ott áll a másik, aki harcolt a kaland idején, aki hűen végzi minden feladatát. Mindezt nem oktatva, sem szavakban, sem a cselekmény menetében kifejezve, hanem belülről éreztetve, művészi élményként, katarktikusan. A csábító zongoraművész szinte szánszámraméltóbb a maga ürességével, gyökértelenségével, a nők pusztá játékszereként, mint a megcsalt férfi, akinek hűsége önmagához, múltjához, bajtársaihoz – érezzük – élettartalommal fogja megtölteni a valamikor magárahagyottságában megtántorodott, szeretetre szomjas nő szívét is. – Arcán ott mindhármuk megértésének bölcs melankóliája.

Egyszóval a lengyel film katarktikus együttérzéssel, a művészi élmény formájában közelíti meg a problémákat és így szabadít meg tőlük. A mások felett ítélkező, mások lebunkózására használt moralizálás helyett az individualista beleérzés korszerű erkölcsiségét képviseli, azt, amely szívébe engedi a démonokat, hogy másokat megszabadítson tőle.

7.

Legfőbb törvénye ennek az életábrázolásnak: lehet, hogy az életben néha célszerűbb, sőt szükséges hazudni, az ember azonban azért teremtetette a művészet világát, hogy legyen menedéke a megalkuvás nélküli igazmondásra. A művészetben nemcsak másoknak, de magunknak sem hazudhatunk. Az még nem lenne baj, hogy a közönség figyelme automatikusan kikapcsolódnék ilyenkor, ha üres és hazug a szó, nagyobb veszély, hogy aki hazudik, maga sem tud odafigyelni, arra, amit mond: nem találja a megfelelő szavakat, formát, hebeg, dadog – lesi a hatást, – nem magára figyel, hanem a közönségre és lezuhan. Az igazság egyszerű, mint az élet, és éppen olyan bonyolult, mint az élet folytonosan változó valósága. S e két pólus között lengő trapézon szárnyal a művész. Akkor is, ha a közönség még nem figyel oda. Őt az egyensúly valódi törvényei kötelezik, aszerint szárnyal. A „közönség” mint társadalom, mint ezeknek a törvényeknek erőmezőnye érdekli. A művész az az akrobata, akivel a közönség együtt szárnyal és együtt zuhan. Azért nézi a közönség kétszeresen visszafojtott lélegzettel, tudja, hogy helyette is végzi a nyaktörő mutatványt és beleérezve, magát látja benne. Valóban, ilyen önmagára irányuló, belső figyelem őriz és kíséri a magasban. Szépen mondja Wajda: „Legfontosabb a lehetőség és a bizalom, és ez megvan”.

Ezért lehet a lengyel film belső vízió. Lehet, hogy csak egy pillanat víziója, avulékony, a maga nagyon is konzerváló anyagában, de a hatása az életfolyamat részese. Kísér bennünket, ha nem is tudjuk, és fel-fel csendül. Olyan, mint egy elhangzott dallam.

S végső fokon nem ez-e minden műalkotás célja, hogy így, bennünk éljen? S ha erre egy nemzet, egy kor az avulékony filmet választotta, avatta, azért tette, mert ennek a szava messze hallatszik és kurta és éles, mint egy segélykiáltás, s ha megtette a kötelességét, nem fontos, hogy elszáll.

„Akkor vagy hű magadhoz, ha hű vagy a szolidaritáshoz. Ez a becsület, érted. És hogy megváltoztál-e vagy sem, ahhoz senkinek semmi köze. – A hűség rajtunk kívülálló dolog” – figyelmezteti Andrzej az ellenállástól válni készülő fiatalabb társát, a *Hamu és gyémánt* tragikus fiatal hőst, Macieket. – Akkor, mikor maga sem hisz abban, amiért hűen harcolni kíván...

És mintha annak a világnézetnek az elvét fogalmazná meg, amely az ellenállásban újjászületett, az újarcú lengyel nemzetet és ennek az arcnak eleven mását, a filmjét élteti. A lengyel filmtől nemcsak minden programszerű moralizálás, pedagógiai szándék van távol, de távol van minden sekélyes optimizmus is. Mintha nem kívánna a jövő alakuló céljaival áttatni, csak a harc kikerülhetetlenségére és a helytállás emberi szépségére figyelmeztetni.

De hogy a gesztus, a magatartás, világnézete nyilatkozik meg benne, azt az is mutatja, hogy a filmet választotta műfajaként, és a régebbi moralista, analitikus francia regényekkel rokonságot tartó dialógusok – a tett, a gesztus műfajaivá alakultak benne.

Elgondolkodtató, hogy ez a mondanivaló olyan műfajra kénytelen magát bízni, amely kifejezőképtelenségét, megjelenítő anyagánál fogva túléli önmagát.

Az ezzel való nemtörődés végeredményben igen jellemzője ezeknek a sajátos remekeknek. Megragadó tékozló gesztusuk ez a nemtörődömség, amellyel tökéletes művet vetnek a mulandóság sodrába. S enélkül talán nem is bízna bennük ez a gyanakvó nemzedék, nem éreznék a magáénak őket.

Mert így annak érzi.

BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ

LEVÉL TORNAI JÓZSEFNEK

Legszívesebben egy „episztolában” mondanám el gondolataimat, melyek a Jelenkor májusi számában megjelent „Az emberformájú valóság” című írásod olvasása után újra fölvetődtek bennem, de alakuló voltuk miatt nem merem megközelíteni őket a költészet eszközeivel; inkább a levélformát választom, abban reménykedve, hogy közelebb kerülök hozzájuk, és ha a nyilvánosság előtt teszem, talán nem lesz haszontalan.

„Milyen a valóság?” – kérdezed írásod végén. „Kétarcú, mert egyszerre konkrét és megfoghatatlan” – válaszolsz is rá azonnal, és én egyetértek veled, annyira egyetértek, hogy további vizsgálódásaimat erre az alapra hangszerelem, mert véleményem szerint itt olyan igazsággal állunk szemben, mely a maga bonyolultságában alapvetően jellemző korunkra. E sarkallatos igazság nem újdonságával hat ránk, mert a valóság mindig kétarcú volt, hanem pőreségével, és *érvényesülésének egyre nagyobb intenzitásával*, mely legapróbb dolgainkon is átsugárzik, és a világhoz való viszonyunk alakulását döntően befolyásolja. A racionális és irracionális világ egyre jobban távolodik, de közeledik is, megteremtve a dialektika dialektikáját. Az ember ott áll a keresztút közepén, iszonyú nyomással szívében és koponyájában. A végletek vonzása úgy hat rá, olyan fokozódó erősséggel, hogy ha észével nem csillapítja szívét, és szívével nem serkenti esztét, léte kibírhatatlanra válik. Az embernek pedig, aki e roppant sugarak találkozásának *célpontja*, és a dialektika bumerángszerűségéből, valamint fajtájának sajátosságából következően *előidézője* is, nemcsak elviselnie kell a kettősséget, de föléje kerekedni, uralkodni rajta. Az egyensúlyozás életveszélyes feladata immár létszükségletté, és minél nagyobb arányú *vállalása* a fölemelkedés mértékévé vált. A művészet, mikor létre hozza – a te megfogalmazásod szerint – az „emberformájú valóságot”, az egyensúly bűvöletében, a végletek pilléreire támaszkodva teszi.

Az egyensúlyozás gyakorlata különleges, a dolog természetéből és méretéből fakadó mozgás. A folyamatot olyannak képzelhetjük el, mint egy középben megtámasz-

tott rúd játékát, melynek egyik végén az ésszel mérhető racionális, másikon a csak ésszel érthetetlen irracionális foglal helyet; az ember pedig örökös küzdelemben toporzékol egy meghatározatlan nagyságú intervallumon belül, mert számára az jelenti az ideális állapotot, ha középen, a megtámasztás közelében sikerül elhelyezkednie, és ilyen módon képzelete segítségével az irracionálist megkaparintani a racionálisban.

A kétféle világ, közeg dialektikája, mint roppant állkapocs, egyre szélesebbre nyílik, de esetleges összecsukódásának lehetősége nem függ össze méreteinek növekedtével, már csak azért sem, mert a távolodás közeledést is jelent: a legracionálisabb dolgok a *megszabadított képzelet* legvakmerőbb villanásaiban ismernek rá arcképükre. De hogyan kezdhet hozzá az „emberformájú valóság” megteremtéséhez a művész, aki a híd szerepét vállalta, a forgalom zavartalan bonyolítása érdekében?

„... maga a valóság, a soha ki nem meríthető lét, aminek az az értelme, hogy van, a művészet tárgya” – hangzik megfogalmazásodban, és én még annyit tennék hozzá, hogy *a valóság elemei nem egyenrangú tárgyai a művészetnek*, és aki korszakosakat akar alkotni, ezt sem tévesztheti szem elől. Közelebbről: egy tájleíró költemény is magán viselheti a végletek feszülését, áttételesen a társadalmi-politikai viszonyokat is, de sohasem olyan hatásosan, mint a közvetlenül vele foglalkozó költészet, amelynek Magyarországon olyan gazdag hagyománya van, és amely ma is égetően szükséges. Legutóbb éppen Batsányi Jánossal kapcsolatban beszélgettem erről veled. Batsányi így ír védőiratában: „Elmúlt, rég elmúlt az idő, mikor még palliatív eszközökkel segíteni lehetett. Az embereket ma nem úgy kell tekinteni, mint ahogy évtizedekkel ezelőtt voltak. Még úgy sem szabad őket nézni, ahogy még két, sőt egyetlenegy évvel ezelőtt éltek!” Ez annyira a mi nyelvünkön szól, hogy akár el is lehetne hagyni az időzőjelet, és a gondolatmenetet folytatni tovább. De szükségtelen. Elég, ha fölteszszük a kérdést: miért nem írta meg valaki közülünk „A franciaországi változásokra” jelenkori párját? Miért nincs olyan közéleti költészetünk, amely felszínre dobatna ilyen verseket? Hogy más viszonyok, más hajlásszögű koordináták határozzák meg a forradalmiság fogalmát, és bonyolultabb, több összetevőből adódik az eredő indulat, melynek a végletek közé kell feszülnie; hogy a valóság, amely nyersanyagul szolgál az „emberformájú valóság” megteremtéséhez, már olyan objektumokat produkál, amelyek követelik, hogy a művészet kimozduljon regisztrátori szerepéből, és serkentő kölcsönhatásba lépjen vele – nem jelenthet akadályt, mert itt nem valami különleges fölfedezésről, csak a szükségszerűség betöltéséről van szó.

Ezekről a dolgokról kellene vitatkoznunk minél többet, és a kikínlódott igazságokhoz, a dialektika elvéhez ragaszkodni minden áron, minden műfajban. Eppen a te köteted (Az égigérő föld) egyik bírálatánál láttam a dialektika elvetését, a kritikus jószándékú indulatának csődjét, aki csak eszközeidet bírálva közeledett verseidhez, és végső konklúzióként már azért marasztalt el, hogy nálad minden előfordulhat, még az is, hogy „a körtefa megindul, és szétszórja habos ingét”. Bírálod szem elől tévesztette, hogy az „emberformájú valóság” teremtése nemcsak realista eszközökkel lehetséges, illetve a realista eszközök jelenlétéből nem következik az „emberformájú valóság” jelenléte is.

Ezzel be is fejezem leveletem; csak még annyit teszek hozzá, hogy költészetünk kibontakozását, és a nagy költészet kialakulását azon a tájon és úgy képzelem, ahol és ahogyan a tavasz elején megjelent „A költők nem azért énekelnek” című versed mozog. Jó lenne tudni, igazam van-e?

HORGAS BÉLA

MIYEN A VALÓSÁG?

A Jelenkor májusi számában jelent meg Tornai József „Az emberformájú valóság” című tanulmánya. Olvasása közben untalan kerestem a bizonyítékokat vagy a feleletet, melyből megtudhatom, hogy miért és hogyan emberformájú a *valóság*? Érdeklődésemet a szerző nem elégítette ki, és a válasz, melyet a magam számára találtam, csak arra a kérdésre felelt, hogy milyen a *művészet*.

De nem szólhatunk művészetről anélkül, hogy a szép vagy a szépség meghatározásával ne foglalkozzunk. Mindenképpen meg kell kísérelnünk e kérdés tisztázását, vagy legalábbis néhány olyan megállapításhoz el kellene jutnunk, amelyet további vizsgálódásainkban gyümölcsözően használhatunk fel. Ennek fontosságát Tornai József is érezte, mert lényegében ez tanulmányának fő tárgya, és ott is, ahol más területekre csap át, vissza-visszatér ehhez a kérdéshez. Ahhoz, hogy valami szép, objektív és szubjektív tényezők együttes megjelenése szükséges. Tárgyi szempontból a tartalom és a forma összhangjának kell meglennie. Ami pedig a szubjektív tényezőket illeti: szükséges az alany, az ember, a közönség jelenléte, amely a megismerés segítségével logikai úton alkotja meg értékítéletét. Ennek az értékítéletnek az eredménye lehet a megállapítás, hogy az, amit megismertünk: szép. Megismerésünk azonban nemcsak a formára irányul, vagyis az értékítéletünk tárgyát képező jelenségre, hanem ennek tartalmára is, sőt ezen túlmenően a tartalomnak a formához, a megjelenéshez való viszonyára is. A tanulmány állításai ennyiben valóban helyesek és látszólag nincs bennük ellentmondás. De másként áll a dolog, ha fejtegetéseiben tovább követjük.

A mindennapi élet tapasztalataiból tudjuk, hogy a „valóságban nem minden dolog szép”. A szerző e megállapításának azonban más az előzménye. Felveti a tartalom nélküli tárgy fogalmát. Ebből ugyan önként következik, hogy ha a tartalom és forma közti egyenérték, vagy legalábbis harmóniát nem tudjuk fölfedezni, nem juthatunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy valami szép. Ez a tartalom-nélküliség azonban a tanulmány szerint csak viszonylagos. Annyit jelent, hogy szubjektíve, vagyis a megismerő alany nem látja meg benne a tartalmat, vagy legalábbis nem azt a tartalmat ismeri fel, ami tárgyi értelemben megfelel a valós tartalomnak. Ha megismerésem – vagy értékítéletemben megjelenő felismerésem – és ismeretm tárgyának tartalma közt nincs meg az egyenértékűség, ekkor jön létre ismeretelméleti szempontból a *tévedés*. Kérdés azonban, hogy a tartalom ismeretének a hiánya vagy a tévedés, akadálya-e annak, hogy ítéletemben a szépséget megállapíthassam?

Vegyük például a Laokoon szoborcsoportot. Teljes bizonyossággal állíthatom róla, hogy szép, még abban az esetben is, ha semmit sem tudok mítikus tartalmáról vagy arról, amit róla Homérosz közöl. A szobor a kígyómarás ellen védekező emberek tragikus küzdelmét művészi módon ábrázolja. – Vagy vegyük azt az érmét, melyet Nagy Sándor arcképe díszít. Erről is megállapíthatom, hogy szép, még akkor is, ha tudom róla, hogy hamisítvány, vagy esetleg abban a tévedésben vagyok, hogy valódi. – Ugyanerre a véleményre jutok, ha a művész egyik barátomról – akit nagyon jól ismerek – arcképet fest, de a kész alkotásban nem ismerem fel barátomat. Vagy talán a tartalom ismerete szempontjából elég csupán annyi, ha felismerem, hogy az alkotás egy férfit vagy nőt, vagy néhány ember halálküzdelmét ábrázolja? Talán elég. De ha Picasso „Harlekin”-jét látom, a kép címének ismerete nélkül is kialakulhat bennem a meggyőződés, hogy az alkotás szép. És ezen a ponton érünk a szerző által megkövetelt tárgyisághoz. A tárgyiság voltaképpen megfeleltetés, de nyugodtan mondhatjuk, hogy egyenlőség, az általunk felismert tartalom és a valós tartalom közt. A valós tartalom ugyanis számos egyedi adottságot és jegyet hord magán, és ha Tornai meghatározását fogadjuk el, akkor túlságosan nagy követelményeket állítunk a megismerés elé, és mellőzzük a szépség élmény jellegét, amely a tetszés irracionális élményében jön létre.

A tanulmány foglalkozik a szépség feltételeivel is, de megoldása e vonatkozásban sem megnyugtatók, nem meggyőzők. Ha a szépség feltételül megköveteljük a „meglétőséget”, a „létrehozottságot”, a „tárgyiságot”, elméletünket a képzőművészetek körére szűkítjük, és megállapításaink általános jellege szenved csorbát. Ilyen feltételek mellett nem alkalmazható a szerző álláspontja – véleményem szerint – pl. Paganini hegedűversenyére, Beethoven szonátáira, általában a zenei műre. Tételének általános érvényét még inkább lerontja az alábbi kijelentés: „Művészeti értelemben szép gondolat nincs”. Hát Sophoklész Oidipus királyának szfinx tárgyiság, létrehozottság, vagy pedig gondolat? Bizonyosan csak ez utóbbi. Gondolat, mégpedig szép és művészi. De mondhatná a szerző, hogy a szfinx valós létező; tárgyiság, létrehozottság: köbevésett, anyagi léthez jutott elképzelés – pl. Egyiptom kőkolosszusai. De kérdem én, hol találjuk meg

e kőóriások mögött a tárgyiságot vagy a létrehozottságot? Abban az értelemben, melyben a szerző ezt megköveteli, sehol! Hiszen tudjuk: a szfinx felsőteste nőalak, alsóteste pedig az oroszláné. Ilyen alak a természetben nincs. Ezt csak az emberi értelem kombinatív ereje teremtheti meg. Ezért nem beszélhetünk róla mint meglévőségről, tárgyiságról – és mint létrehozottságról is csak abban az értelemben, amennyiben a művészi elképzelést ilyen „létrehozottságnak” tekintjük.

Az esztétika bölceleti studium. A bölcelet – amióta csak tudunk róla – pontos fogalmi meghatározásra törekszik. Eddigi eredményeit a dialektikus materializmus ideológiai rendszere sem veti el, de ha az igazságok és a valóság mélyebb megértéséhez szükséges, helyes magyarázatokkal látja el vagy megfelelő értelmezést fűz hozzájuk. A tanulmányban található terminusok, fogalmak azonban nem egyértelműek és ezért megnehezítik a megértést. Ilyen Tornainál pl. a létfogalom. Tornai szerint a lét a valósággal egyenértékű és soha ki nem meríthető. Ennek a létnek értelme is van, de csak annyi: „hogyan van”. Ez a lét a művészet tárgya. A gondolatsort tehát, amely a szerző elképzelésének megfelelő, így vezethetjük le: a lét értelme, hogyan van. Ami van, létezik. Ami létezik, az valóság. A valóság végtelen. A valósággal egyenértékű lét tehát kimeríthetetlen és végtelen. Ennek nyilvánvalósága nyújtja a „legnagyobb témát” a művészet számára. E megállapítás helyessége azonban túlságosan is vitatható. A tanulmány utolsó soraiban azt olvashatjuk ugyanis, hogy a művészet az ember és világ kapcsolatának kifejezése. Megdőbentő logikai következetlenséggel vágja vizont el a köldökzsinórt, mely az embert a léttel összeköti. Megfosztja az embert a léttől, legalábbis attól a lét-fogalomtól, melyet zavaros absztrakcióval alkotott magának. Szerinte a lét örökké „ott áll önmagában”, szemben az emberivel. A lét „nem-emberi”, független az embertől. Ezek után fel kell tennem a kérdést: tőlem, embertől – aki szintén létezem –, hogyan lehet független, nem-emberi a lét? Mi módon lehetséges, hogy én művészetem tárgya és hogyan tudok ebből merítve emberi művészetet alkotni? Feltételezem, hogy a szerző a dolgok ismeretelméleti magánvalóságára gondol, de erről nem beszél. Mert az a lét, melyet tanulmányából megismertem, sehogysem lehet tárgya, témája az emberi művészetnek. Véleményem szerint: az embernek előbb magába kell olvasztania mindazt, amit emberi módon kíván feldolgozni. Emberivé kell tennie, mint ahogyan a görögség is emberformájúvá tette isteneit, hogy megérthesse őket. A műalkotások serege, sőt túlnyomó többsége éppen azzal foglalkozik, ami emberi; arról szól, ami kizárólag és sajátosan emberi. Képzőművészetnek és irodalomnak egyaránt az ember a fő témája. A művészet tárgya elsősorban maga az ember és csak másodlagosan az, amit az ember a „nem emberformájú valóságból” emberivé, emberformájúvá alakít. Csak ez hordozhatja magában a szépség lehetőségeit. Éppen ezért a dolgok kimeríthetetlensége vagy végtelensége is csak úgy lehet tárgya művészetünknek, ha ezt a megismerés segítségével bevonjuk az emberi világba, magunkévá tesszük. És így mindaz, ami a művészetben örök emberi problémaként vagy sorsként megjelenik, az ismétlődő egyszerű emberi mozzanatok táguló gyűrűzése.

Van valóság, amely létében független az embertől. A létező azonban alkalmas arra, hogy az emberi megismerés tárgya legyen. Az ember, a művész megismer és alkot, változtat és alakít a valóságon. De nem azért, mert „... neki mindig elégedetlennek kell maradnia a valósággal szemben”. A milói Vénusz csak megvésétt márványdarab, a Mona Lisa csak festett vászon. Az Isteni színjáték teleírt papírlapok serege. De ez mind műremek! Mert a művész az emberivel szemben elégedetlen. A művész mindig a leginkább emberit szereti megalkotni. Nem az anyagi, hanem az emberi, társadalmi valóságot kívánja alakítani, formálni.

SARBAK GÉZA

„A TERMÉSZET REJTETT ARCA”

- A korszerű művészet kérdéséhez -

Mindennapossá lett természettudomány és művészetek kölcsönösségéről vitázni. A problémát mindkét fél tartalmiakra egyszerűsíti, érdeklődésük magva mégis azonos: *mi az élet értelme?* A felelet annál megnyugtatóbb és teljesebb, minél szervezesebb egységben látják a világot, tudós és művész egyformán. Részletben legyen benne az egész, egészben a részlet, csak benne legyen. A kérdőjelek akkor keletkeznek, amikor a koordináták zavarossá lesznek, amikor a rész kiszakad az egészből. „Kezdetben minden zűrzavaros volt, aztán jött a szellem és rendet teremtett” – ezzel kezdi Anaxagórász, a korai görög filozófiának életközelséget kereső józan elméje a dolgok természetéről írt könyvét. Két és fél évezred telt el e jelképül idézett kijelentés után, s ezalatt az ember úgy belebojlyolódott rendet teremtő axiómáiba, hogy minden erejét mozgósítania kellett a természet rendjének megismerésére, saját maga teremtette bonyodalmai ellenében, mert hiszen a természetben akkor is rend volt, amikor a koordinátái zavarosnak tűntek az eligazodni nem tudó agyban.

A primitív természeti népek szemében a természet még saját törvényei szerint élő valóság, mellyel alkudni vagy egyezkedni kell, félni tőle, vagy alkalmazkodni hozzá. Az európai társadalom ókorában, a görög és római rabszolgatartó társadalomban már háttérül, igazolásul szolgál a nagy emberélményhez, az ember, a tudat, egyéniség felfedezéséhez, s az antik világ a természettel együtt élő természeti emberre mély szánalommal, sőt megevtéssel gondolt, a természetet pedig díszletnek tekintette a maga emberiségének megformálásához. A feudális középkor népe még éneklí ugyan természeti énekeit, s a kultúrát hordozó szerzetesek a világ legszebb tájain építik kolostoraikat, – de nem azért, hogy közelebb legyenek a természethez, hanem, hogy magukba fordulva minél inkább elszakadhassanak tőle. A táj már csak eszköz az extatikus kitarulkozáshoz, a lélek nyugalomát biztosító környezet, tökéletes alárendeltségben. A középkor miniatúráin a természet az istenélményt példázó szimbólum, s filozófiájában a rend egyedül az ég sátrában található, ott van minden a helyén, mint ahogy Dante útja is ehhez az égi sátorhoz vezet, a megnyugvás, harmónia, a boldogság égi sátorához. Ha Hemingway modern embere a vízparti sátorban, a középkori az égben érzi magát boldognak, s így védekezik feudumai hátvédjével a környezet természeti „barbársága” ellen. A gondolkodó ember most került legtávolabb a természettől, most erőltette magára a legtermészetellenesebb világnézetet, s nem véletlen, hogy az újkor első nagy prózaírója, Boccaccio az ember természetes ösztönét juttatja szóhoz, szemben feudális kora uralkodó szemléletével.

Az újkor polgári gondolkodása ott kezdődött, amikor az ember először kívánt beavatkozni az érintetlennek és félelmesnek hitt természetbe. A röneszánsz nyomán lesz nyilvánvaló, hogy a természet felmérhető, nem megközelíthetetlen, nem isteni titok, s most szakad ki a példatár szerepéből. Az újkor vívmánya: felismerni, hogy minden, ami tapasztalatunk számára elérhető, ember és természet kölcsönösségéből következik. Vagy megfordítva: ha egyszer a természet előtt az ember egyenlő, nem tehet különbséget a társadalom, s ha egyszer a természet, az élet: mozgás, – nem lehet statikus, állandó, mozdulatlan a társadalom sem. A felvilágosodás már moralitásaiban sem a veszedelmet nézi, s az a Boilaeu, aki *Ars Poétique*-jében (1674) kinos rendet teremt és erőszakosan követeli a verstani szabályok betartását, a szabályosság mértékéül a természetet állítja. Utánoznunk kell a természetet, ez a romantika jelszava, és új, természete-

sebbnek, életszerűbbnek vélt formákat keres, de még mindég axiómákat. Rousseau forradalomba torkoló jakobinizmusa a szokást, illetet, a társadalom felszíni hazugságait teszi felelőssé az elvesztett emberségért, a feudális társadalmat tehát az emberért, s a törpéségből visszakívánczik az aranykor vélt óriásaiig, elvesztett önmagunkig, a természetig. Minél valószínűtlenebbé vált az osztálytársadalmakból kijutni az aranykorba, annál erősebben kerítette hatalmába művészeit a mesterségesen visszaidézett természet (alkoholtól a kristálynézésig). Különösen nem véletlen, hogy éppen az angol felvilágosodás kezdeténél (Bacon, Milton, Pope) ott találjuk a kertkultúrát (Rousseau és Voltaire is kertjeikbe húzódnak vissza később), a kert és virágkultúra pedig tipikusan puritán formája az éden-kultusznak, az aranykor kultusának, a túlfokozott, szinte természet fölötti szépség színteleének.

Az ember elvesztette nagyságába vetett bizalmát, bújt, menekült felfedett önmaga és még inkább a társadalom fel nem fedett bonyolultsága elől. Míg Goethe lelkesen próbálja a weimári parkot természetű átvalonítani, Wertherét falura menekíti, Kármán a Fanniját lugasban eszméleti magára, a botanizáló s meghajszolt Csokonai Hajdúhadházra jár ki, Földivel, Fazekassal, a jakobinus Kazinczy minden valamire való arborétumot felkeres. De ahogy Fazekas gyógyfüvei mögött nő Ludas Matyi mogyoróveszszője, úgy akarja a forradalmi romantika a táj csodálatával az embert is méltó helyébe iktatni, s ha Petőfi a futóhomokon sýnylődő növényt fedezi fel, a szenvedő jobbágyat is odagondolja. A múlt század közepére a természet elfoglalja saját szuverén birodalmát az emberi tudatban is, s a polgári forradalmak ember és természet egyensúlyához is közelebb hoznak. Az egyensúly szinte jelszó lesz a múlt század negyvenes éveitől, s a kert persze csak szimbólum, az ember uralmába befogott természet jelképe, a század természettudományos érdeklődésének életformává emberiesített alakja, az egyensúly vélt biztosító. (Érdekes lenne egyszer megírni a kertkomplexum irodalmát, melynek egyik első példája, Alphonse Karr: Utazás a kertem körül című kroki-gyűjteménye, – már 1845-ből, később magyar nyelven is sikert aratott.) Az eladdig szeszélyes, bizonytalan, szélsőséges természetről, a romantika vad természetéről kiderült, hogy biztonságos, egyensúlyos, és mindent megad, amitől a vallás eltiltott. A századközép polgára a bizonytalanságot szüggeráló városból a „biztonságba” menekül, Cézanne falura, Van Gogh a természetbe, Gauguin Tahitire, Mendelssohn Skócia hegyei közé, Karr a tengerpartra, hogy párizsi szenzációk után virágot áruljon békességben. A társadalom megbomlott egyensúlyában a természet objektív egyensúlyát keresik, egyelőre misztifikációk nélkül.

A természet egyensúlya a múlt század polgári társadalmában a gyógyulás mindenható forrása lett, a művészetben önmagáért helytálló téma. Karr hősök és történetek nélkül szőtt elbeszéléseket a szitakötőkről, vadrózsákról, égerfákról, a kor haladó gondolkodása Feuerbach és Lenin természettudományos műveltségéből nőtt ki, s míg világszerte megalakultak a természettudományos társaságok, természettudósokból filozófusok lettek. Minden valamire való birtokos saját arborétumot telepít, vadászatok indulnak ritka és meghonosítható külföldi növények után, bukott tábornokok és politikusok kertészkedéssel hozzák egyensúlyba megbillent lelki harmóniájukat, a városok saját átlatkerteket állítanak fel, amatőr csillagászok az ég felé fordítják látcsöveiket, természetvallások kelnek új életre, természetjárók szervezkednek, orvosok a fürdők csodáiban bíznak, Kneipp harmatos fűvön sétáltatja betegeit – csak közelebb, közelebb a természethez mottóval.

* * *

Miben különbözik a mi korunk művészetének a természethez való viszonya minden addigótól? A fejlődés vonala nyilvánvalóan az, hogy a példának, eszköznek, dekorációnak használt természet mellé az ember előbb partnerül szegődött, aztán teremtő társul. A világ tökéletesedő megismerése és a megismerés vágya elégtelenné tette a tizenkilencedik századig uralkodó mechanisztikus világnézetet, kiderült, hogy a természettudományban tömeg, erő, tehetetlenség elvont fogalmaival, a képzőművészetben a perspektíva, kiegészítő színek, szerkesztési elvek (arany metszés, centrális kompozíció), az irodalomban a poétika és stilsztika klasszikus szabályaival, a zenében a dur-moll rend-

szer absztrakciójával az egyre táguló, egyre mélyebben megismert valóságot kifejezni nem lehet. A tudomány és művészet hallatlan erőfeszítéseket tett a régi axióma-rendszerekbe nem illő valóság megismerésére, kifejezésére és ennek köszönhetjük, hogy az emberen kívül álló valóságban is dialektikus mozgású szerves egészet láthatunk. A mechanikus mozgásúnak látott, részekre bontott, szervetlen egységű világkép helyébe, az elvont axiómák helyébe a dialektikus nagy szerves egész lépett, a kutató szubjektív Én helyébe az objektív természet, valóság. Az új művészi formák lényege éppen az, hogy évszázadok beidegzett mechanizmusából próbálnak kitörni, s jól-rosszul, de tükrözniadni-kifejezni a valóságot olyan hitelesen, mint a természettudományok, vagy mondhatnánk azt is: ahogy a természettudományok adták fel axióma-rendszereiket s hódoltak meg a valóság előtt, majd pedig beleszóltak a valóságba, míg az atomfizika és biokémia kapuján bejutva teremtő társul nem szegődtek a természet mellé. Nyilvánvaló, hogy a modern természettudomány nem tette semmissé a klasszikus eredményeket. A relativitás-elmélet nem rombolta le a newtoni mechanikát, csupán a régiek érvényességi körét szűkítette (a csiga mozgási sebességét ma sem számíthatjuk ki mással, mint Newton törvényei segítségével), s egy Eluard-vers elemzéséhez is ad a hagyományos mondattan, stilisztika, ritmuselmélet eszközöket, csupán nem elégségest.

A „természet rejtett arcáról” egyre inkább kiderült, hogy nem is rejtett, nem is olyan titokzatos. A felvilágosodás óta nyilvánvaló lett, hogy a társadalmi valóság jelenségei elviselhetetlenek, bonyolultak, hazugok, s a művészet joggal érezte, hogy viszsza kell vezesse az embert elvesztett önmagához, ha már nem is Rousseau erdejében magára hagyva. Meg kellett tehát szabadulni a polgári társadalom konvencióitól, előítéleteitől, egyensúlyba hozva embert és természetet. Mivel azonban a művészet kiélte a másolás lehetőségeit, másrészt meg a másolás óhatatlanul a nem kívánt és tagadott társadalom ábrázolását jelentette volna, meg kellett teremteni művi úton az igazabb világot, rendet kellett teremteni a káoszban, – a természet időközben felfedezett rendje példájára, s a természettudományok felismerésének értékesítésével. A modern művészet a természettudományok, történettudományok, lélektan segítségével annyit megismert a valóságból, hogy maga is kísérletezik teremtéssel, rendet lát az addig zűrzavarosnak hitt valóságban, s különös mámmal lát hozzá kitapogatni a rend vonalait. Bartók előbb letérdel a természet forrása elé (Cantata Profana), aztán megteremti vonósnyégeseiben a természet „szférikus geometriáját.”

Gyakran találkozunk képek, zeneművek ilyen jelzésével: teremtés. A modern nyugati művész kiszakítva érzi magát a természetből, elszakítva az embertől, egyedül maradt a társadalomban. Érti, hogy minden régi érintkezési forma, maga a társadalom lehetetlenné tette a közeledést, a művészetek csak a jelenségeket szemléltek, a dolgok lényegébe nem hatoltak be, s míg az ember elidegenedett a társadalomtól, természettől, mindinkább betokosodott előítéleteibe, kicsinyességébe. Nem lát más utat, mint megteremteni a természet mintájára s vele párhuzamosan egy más világot, melyben otthonosan mozoghat s biztonságban érezheti magát.

Járunk utána a természeti formák születésének, funkciójának s talán így, a természetből kiindulva magunk is úgy alkothatunk, mint a természet – ez a modern művészet egyik fontos tétele. Mert mit tesz a természettudomány? Kiemeli például! az atomot a nagy egészből s egy újfajta reakciót végeztet vele. Nemcsak beleszól tehát az alkotó folyamatba, de maga is végez bizonyos értelemben energia teremtő aktust. A művész tehát teremtsen úgy, mint ahogy a természet teremti a protoplazmákkal, sejtcellákkal, s akkor ugyanúgy saját törvényszerűségeikkel rendelkező „objektív művek” állnak elő, mint a természetben, a művészi kép, a zenei, festői, irodalmi önálló valóság lesz. De ahogy az anyag legparányibb elemeit, az elektronokat, protonokat, neutronokat, kaonokat sem tekinthetjük a térből és időből kiszakítottan, s nem mondhatunk le arról, hogy a mikrofizika segítségével felismert részecskéket bizonyos oksági viszonyban ne szemléljük, ugyanígy: csak olyan képelménynek hihetünk, mely megfelel bármely tág értelemben vett tapasztalati rendszernek világunkban, azaz: ha abban a képben, legyen zenei vagy festői, a természetnek, az ember által átélt és felfogott világnak ha még oly kicsi csíráját is megsejthetjük, felismerhetjük.

A mai művészet joggal teszi fel a kérdést: az emberért – a mindenség egészében, vagy az ember ellen – szemben az objektív természettel? A valóság közvetlen megfigyelésére törekvő s a természethez, mint megújító forráshoz menekülő művészet is megérezte a természettudományok mellett, hogy a mi bolygónk csak egyetlen a többi között, naprendszerünk csak egy a sok közül, s valamennyi naprendszer szoros összefüggésben áll, azaz: a geocentrikus és homocentrikus világképből kinőtt ember nagyobb megértésre törekszik a nagyobb világot illetően s mind távolabbi világokat vesz birtokába. Nem véletlen, hogy éppen a modern költészetben úgy elszaporodtak a csillagképek. Ez a kitárulkozás nem feltétlenül azonos a társadalom-kívüliséggel, a talajtalanossággal, nincs ellentétben a forradalmi fejlődéssel. A probléma ott lép fel, amikor „az élő ember gondolata, képzelete, érzete helyébe holt absztrakciót állítanak, senki gondolatát, senki képzetét, senki érzetét, a gondolatot általában –, az abszolút eszmét, az egyetemes akaratot, az érzetet mint meghatározatlan „elemet”, az egész fizikai természet helyébe behelyettesített „pszichikait” (Lenin). Valóságos látás, kép helyébe élettelen axiómákat. Ma, amikor újra szerves kapcsolatot teremtettünk a természettel s csupán nem olyan spontánul élünk benne mint a primitív ember, hanem inkább matematikává absztraháljuk, hogyne lenne ez fontos kérdés számunkra. A hivatalok ablakaiba tett zöld sansevieriák s a városok parkjai, a méhsejteket utánzó téglák és a mászsal rugalmas szöveteiről mintázott tartó szerkezetek, a gondolkodó gépek és a mikroszkópikus sejtető festmények végeredményben ilyen „absztrakt természetek”, nagyonis konkrét fundamentumokkal.

* * *

A primitív ember együtt él a természettel, a rabszolga-tartó társadalmak alárendelik, a feudális középkor elfordul tőle, az újkor polgári társadalma, hogy saját hasznára fordíthassa, fokozatosan mélyebb megismerésére törekszik, míg addig el nem jut, hogy maga is teremtő-rendező lesz. A nemzetek, világnézetek, vallások differenciálódása és elkülönülése együtt jár zárt gondolati rendszerek kialakulásával, s ahogy a természettudomány egy-egy rendszeren belül teremtett rendet, úgy húzódtak a művészetek is szigorú és abszolútnak tartott határaik mögé. De korunk a tér és idő abszolútumának fogalmát filozófiailag a dialektikus materializmussal túlhaladottnak nyilvánította, s hogy fölöslegessé vált, igazolta a természettudomány már klasszikussá lett relativitás elmélete. Amit a múlt század elején még elhatároltnak tekintünk, annak ma a rokonságára figyelünk. Növényrendszertanok helyett a növénytársulásokra, kis nemzetek helyett államszövetségekre, a tudomány és művészet között egyre jobban elmosódó határokra, egymásba átfolyó művészi műfajokra. Ki gondolna ma már arra, ami a középkornak még sarkalatos problémája: humán és reális szemlélet mesterséges külön választására? Míg a művészetek saját szűkebb műfaji körükben teljesedtek ki, a természet a hasonlat, metafora, szimbólum szerepét töltötte be, a szemléltetés, érzékeltetés, megértetés szerepét tehát. Ma már nem alárendelt eszköznek tekintjük a természet képeit: az eddig hasonlításra használt objektumból önálló érvényű kép lett. A mai regény nem él tájleírásokkal (ha igen, más szereppel, mint a romantikus vagy naturalista regény; vagy egyszerűen rábízta a tájat dokumentumfilmekre s az egyre lehetőbbé váló utazási élményre); a vers hasonlatai a valóban mai versnél szabadabb asszociációkban önálló funkciót kaptak s nem csupán a „szemléltetés eszközei”; a zene megveti a természettutánzó hangulatokat (ha csak Bartóknak Az Éjszaka Zené-jére gondolunk, akkor is megérthetjük, hogy nem kurutyolás és círpelés utánzásáról van szó, nem is szimbólikusan alkalmazott természeti képpel, mint Sibelius Finnlandiájában, hanem önnön bartóki törvényeivel élő zenei természetről, mely a muzsika szerint természet, de ugyanakkor nem idegen tapasztalati élményeinktől sem), a festészet pedig a látott természettel rokon, arra építő, abból eredeztetett, de mégis saját képi törvényei szerint élő természetet teremt. Ahhoz persze, hogy egy növényt környezetében, társulásaiban írjunk le, ismernünk kell egyedi valóságában. A teljesebb igazságok nem rombolják le a szűkebb körüket. Ahhoz, hogy a földet kozmikus távolságból vizsgáljuk, előbb a maga részleteiben kellett jól megismernünk.

Nem véletlen az, hogy a haladó társadalomtudományok, természettudomány, művészet a múlt század óta a társadalom, elemi részecskék, művészi láttatás szerkezetében keresi a problémák gyökerét. Figyeljük meg: pro és contra mondanivalói a szerkezetből indulnak el, legyen az a társadalom szerkezete, az atomé, vagy éppen a versé. Osztályprobléma, atombontás, formabontás áll a megújulás keresztútjában. És ahol lényegesen újat tud mondani, ott a valóság szerkezeti lényegét tapintotta ki művészet, tudomány egyformán. Az impressziók ideje lejárt, az emberiség tudatos, értelmi korszákába lépett, s benne a mi társadalmunknak kell példát mutatnia, hogy mellékutak, mellébeszélések nélkül valóban a lényegre, az egyetemes fejlődésért fontos lényegre tudja felmutatni. Számunkra a természet nem menekülés, s éppen mert szembe merünk és tudunk vele nézni, nem tartjuk lényegét rejtettnek, a lényegre pedig nem vonatkoztatjuk el a jelenségtől. (Hányszor hallunk pedig még nálunk is különösen képekkel kapcsolatban „a természet rejtett arcáról”!) Ha szükséges, megmaradunk a föld kilátóin, viszonyítási pontjain (megoldatlan probléma marad még elég szűkebb világunkban is), de túl is tudunk emelkedni rajta, anélkül, hogy kibújnánk itteni feladataink elől. S ez megint több minden eddiginél: mert biztosítja, hogy meglássunk és láttassunk közeli és távoli jelenségeket, viszonyíthassunk értelmünk szerint közletről és távolról. De ahogy nem válaszolják meg beszűkített szemléletű moralitások a művészet minden időkből legfontosabb kérdését: hogy mi értelme van mai életünknek, úgy nem mondható el a felelet művészi műfajoknak csak konvencionális keretei között, s nem mondható el mai világokat magába ölelő tudásunk, felismerésünk, megérzésünk nélkül.

Persze, nem valószínű, hogy művészetünket korszerűbbé, hitelesebbé tenné, ha a természettudomány vagy éppen technika kérdései előtt nyitná meg kapuit. Galilei dilemmája nem csak Galileié volt, s hogy Einstein eljutott addig a pillanatig, amikor saját eredményei megsemmisítésére kellett gondolnia az emberiség érdekében, ezek kétségtelenül nagy és egyetemes érvényű példák, a közösség és egyén sorsának keresztútján. Drámai magvak, de azzá nőhet egy névtelen anya vagy mozdonyvezető sorsa is. A tizenkilencedik század irodalmára jellemző a magány tragédiája, de nem minden jellemző műve nőtt ki a magára maradt ember kríziséből. A mi művészetünkben a természettudományokkal rokon lépéseket sokkal inkább a dolgokhoz való „hozzaállásban” kereshetjük. Mindenekelőtt abban, hogy a racionális gondolkodás nem szikkasztja ki az érzelmeket. Lehet, hogy a regény hamarabb átfordul esszébe, a festő több gondot fordít a kép okos megmunkálására, s a muzsikos ellenponttana raffináltabb lesz. De nem éppen ebben több korunk az eddigiekénél, hogy: az érzelmet és értelmet, humánumot és rációt teljesebb összhangba hozta? A természeti valóság matematikai leírása, törvényszerű összefüggéseinek még művészi felismerése és ismerete sem foszthat meg világunk érzelmi szépségeitől. Amikor a természettudósok ma annyi anketon kérve fordulnak a művészekhez, végeredményben az indítja őket, hogy nem akarnak a múlt század fizikusainak hibájába esni, nem akarnak mindenre kiterjedő érvényűnek hitt kijelentések igazában tetszelegni, a művészeteket viszont túlságosan parciálisnak, sőt provinciálisnak érzik, mint amikben még a részgazság is sovány. A természettudomány elhárítja magától a megváltó gesztusokat s a művészetektől csak annyit kíván, hogy a matematikába áttéve is érvényeset mondjon. Van ebben egy kis felelősség áthárítás is, kölcsönösen: a művész a fizikusra néz: no, mit kezd elszabadult szellemeivel, a tudós a művészre: a te kezdedben vannak a humánus eszközei, segíts megfékezni a szellemeket, ha már elszabadultak. Ez így nyilvánvalóan nem megy. Atomfizika, biokémia, kibernetika van, szellemeiket visszavezényelni nem lehet. A természettudósok és mindenki más viszont joggal igényli, hogy a művészet erre keressen feleletet: mi az élet értelme, abban a korban, melynek mindennapjaiba is beavatkozott az atomfizika, biokémia, kibernetika, hogy éppen csak őket idézzük. Ne tegyen úgy a művészet, mintha sejtelné, sem volna róla, s megelégedhetnék háborzongató házasságtörésekkel, sárga citromokkal, lágy dal-lamokkal, függetlenül korunk természettudományos eredményeitől.

Mindenki érzi, látja, tudja, hogy a fogalmak hatalmas jelentésváltozáson mentek át, hát ezt a jelentésváltozást mondják el a művészetek, ennyi az egész. Ha minden agysebész tudja, hogy operációval az erőszakos embert szelíd báránnyá lehet tenni, az irodalom se úgy forgassa az embert, mint száz esztendeje. Mert talán erre is megy: a fi-

zikus lemarad, ha tíz évet késik, a művészet viszont tegnapi kosztümben is páváskodhat. A művészet minden időkben segített a valóság összefüggéseinek felderítésében, ma se maradjon le benne. Ez a szerepe és dolga módosult a társadalomtudományok, lélektan, film, stb. előretörése után, de hát tudósaink nem azt kívánják-e, hogy ezt az új feladatot találja meg? S találja meg a valóságnak azzal a szerény tudomásul vételével, mellyel egy természettudósna kell az anyaghoz nyúlnia. És erre nem felelet az, hogy szerelem, barátság, hűtlenség azonos előjelű minden időkben, s szín, forma, emberi test nemkülönben, a lényeges mindanivalók tehát nem változnak lényegesen. Igenis: minden időben más tartalmat kapnak. Amikor a természettudósok nevében a mai „műélvező” kopogtat a művészetek kapuin, nem kíván egyebet, mint ennek a megváltozott viszonyinak művészi jelképeit. S nem kívánnak akkor, ha erre bármelyik multi művészi irány megnyugtató feleletet tudott volna adni. Megkísérelték, de óhatatlanul soványabb válaszra futotta, mint a szocialista társadalmak elvi vagy gyakorlati kiteljesedéséből telhet.

A természet sem nem idegen, se nem titokzatos, s nem is önmagának való, harmóniába lehet vele hozni az embert. És ha egyszer az egyensúly felbomlott, nem a mi társadalmunk feladata-e hogy helyreállítsa? A feltétel világos: a tokbabújt embert, hogy Csehov kitűnő képével éljünk, a tokban keresi-e az élet értelmét, börtöncellájában a szabadság mértékét, axiómákban a valóságot, vagy kitárja szívét és értelmét a világ befogadására. Akkor kezdett törődni a természettel, amikor az idő múlása tudatosult benne, amikor kifejlődött időérzéke, s úgy próbál megkapaszkodni a természetben, mint a tartós valóságban a mulandókkal szemben, mint a tisztában a romlandóval szemben. A magára maradt ember a teljes egészet, a mindent mindennel összekötő valóságot keresi a természetben. Pillanatnyi érzések, beszűkítő axiómák helyett a nagy, szerves, élő egészet. Tiltakozásának egyetlen konzekvenciája: jogaiba helyezni az embert éppen úgy, mint a természetet. Hogy ebben a versenyben művészetünk milyen előnnyel indulhat, nem kérdéses. A ma Anaxagórásza így fogalmazhatna: kezdetben volt a rend, jött a szellem és összekuszálta, míg aztán elvetve előítéleteit, újra fel nem fedezte a valóság szigorúan szervezett rendjében: ember és természet parányi részének is a helyét.

KOCZOGH ÁKOS

ÉS BARTÓK UTÁN...

– A zenei közgondolkodás kérdéséhez –

Granasztói Pál és Fodor András úgy érzem túlságosan is szabódtak, amikor a zenéről írt cikkeiben minduntalan hangsúlyozták céhenkívüli mivoltukat. Túlságosan, mert írásaikban végre korunk zenéjének valóban legdöntőbb problémáiról olvashatunk.

Végül is ki hivatott a zene kérdéseire hozzányúlni? Az, aki a zenét adja, vagy az is, aki kapja? Csak az, aki mint alkotó vagy előadóművész teszi rá az életét, vagy az is, akinek „csupán” mindennapi erőforrás és vigasztalás, aki talán nem is tud anélkül élni, hogy újra és újra meg ne merítkezőn hullámaiban? A zene igazi rangja, igazi társadalmi szerepe érdekében tesszük, ha az utóbbiak jogát is elismerjük, s nem csorbítjuk ezzel a szakma kiváltságait sem. A művészet – mondotta Hegel – kérdés a visszadobbanó szívhez, nemcsak azok ügye tehát, akik a kérdést felteszik, hanem azoké is, akik válaszolni tudnak rá.

Granasztói Pál és Fodor András a zenetörténet egyik legizgalmasabb folyamatáról ad tudósítást. Az évek során másokon és önmagukon figyelték meg, hogyan alakul a „visszadobbanók” táborának ízlése, hite, felfogása. S ez azért is különösen érdekes, mert hiszen itt Magyarországon emelkedett ki a XX. század zenéjének legnagyobb csúcsa: Bartók Béla művészete.

A művészet története nem fejeződik be azzal, hogy a műveket megírják. Ha leszokunk arról a szemléletről, amely a történelemben csak a nagy hadvezérek tetteit, a művészetek történetében csak a zenék működését látja, tudomásul kell vennünk, hogy a már létrejött műalkotásoknak is megvan a maguk történelme. Változhatatlannak hisszük őket, mert papírra vannak rögzítve, közben azonban emberek millióinak tudatában változnak meg. Ami ma zajos tetszést arat, az ecstleg gyorsan el is tűnik. Ami először elfogadhatatlannak, idegennek hat, az pár évtized múlva könnyen érthetővé, világossá válik.

Ez történet és főleg ez történet most Bartók és Kodály zenéjével, s általában véve a XX. század muzsikájával. Granasztói és Fodor cikkei olyanok, mint az ízlések küzdelméről küldött hadijelentések.

„30 éves átfutás” – mondja Granasztói arról az ismert jelenségről, hogy az ember 30 évvel ezelőtti született műveket fedez fel, s érez mainak, „modern”-nek. Fodor András sok példáját sorolja fel ennek, s az esetek számát tetszés szerint szaporíthatnánk. Úgy hiszem, az alkotóművész és a közönség kapcsolatának itt érkeztünk el a legdöntőbb és legfájóbb pontjához.

Egy időben azt szerettük mondani, hogy a művész és a közönség ízlése közötti „fáziseltolódás” már a múlté, a kapitalizmus hozta létre, s a kapitalizmus felszámolásával automatikusan megszűnik, a mi társadalmunkban már nem spekulálhat tisztességes művész a jövőre, a jelen közönségéhez kell szólni, azt kell megnyerni. Ebből azonban furcsa és ellentmondásos helyzet származott. Egynémely zenemű, amely programszerűen a mai közönség számára íródott, visszhangtalanul halt el, mert a koncerttermek közönsége idegennek találta, azok pedig, akiknek zenei ízlése az operett színvonalán maradt, nem érezték közelebb magukhoz a kortárs „komolyzene” többi alkotásánál. Ezzel szemben viszont olyan zeneművek, amelyek szerzője nem sokat törődött a közérthetőséggel, nyilvános tetszést keltettek. Igaz, hogy csak néhány száz, legjobb esetben néhány ezer ember előtt, akik a hangversenyekre elmennek. De hát hol találja meg a művész a népet? Az emberek elvontan elképzelt összességében, amelynek azonban nincs módjában művével megismerkedni, amellyel sohasem állhat szemtől szemben, vagy abban a konkrét közönségben, amellyel nap mint nap érintkezik, de amely a legjobb esetben is csak egy kis töredéke az egész lakosságnak. (Sigmund Spaeth írja *A history of popular music in America* című művében, hogy egy amerikai nagyváros egy százaléka tekinthető a „komolyzene” közönségének. Ha jobban utánaszámolnánk, nálunk is körülbelül hasonló az arány.) Ez a megfogható közönség nem egyenlő a néppel, de a tapasztalatok szerint megkerülnie sem lehet annak a művésznek, aki a néphez akar szólni. Akik a meglévő közönséggel szemben az egész népre fellebbeznek, azoknak is előbb új közönséget kell a maguk számára szervezni, a művész és a nép között a közönség elkerülhetetlen szerepet tölt be.

Mindez arra mutat, hogy a művészet és a közönség közötti mai szakadék kétségtelenül a kapitalizmus műve ugyan, de naiv ábrándozás lenne azt hinni, hogy a szocialista tulajdon és társadalmi viszonyok bevezetésével automatikusan feltöltődik. (S a zenében ez a szakadék még mélyebb, mint az irodalomban, mert a zenéhez speciális műveltség is kell). Talán sokan volnának még, akik szívük, eszük, világnézetük szerint közel állának Bartók művészetéhez, de beljük rögződött zenei előítéleteik megakadályozzák közeledésüket. Sokkal könnyebben megértik például Radnóti versét – „Oly korban éltem én e földön” – mint azokat a Bartók műveket, amelyek a zene nyelvén ugyanezt az élményt fejezik ki.

A szakadék legyőzésének két útja van: hidat lehet verni fölötte és fel lehet tölni. Bartók és Kodály, mint alkotóművészek az első választották és szédítően merész ívű hidat építettek. Amikor az ember régi koncertekről szóló tudósításokat olvas, amelyeken Bartók műveit csak pár száz ember hallgatta, s összehasonlítja a mai helyzettel, úgy érzi, hogy a hidat, amelyet pedig csak az egyik oldalról kezdtek építeni, íme elérkezett a túlsó partra. Lehet, hogy éppen csak megátaszkodott ott, – azaz képes beszéd nélkül: lehet, hogy még csak kevesen értik, de ma már érezhetően növekedik az értők száma. Bartók művészete ma már kétségbevonhatatlanul, kiszámíthatóan útban van afelé, hogy eljusson a nép egyre szélesebb rétegeihez.

Ez azonban csak úgy vált lehetségessé, hogy közben a szakadék betömésének munkálatai is megindultak, sőt ezen a téren is nagy tettekről és nagy eredményekről számolhatunk már be. Tudomásul kell azonban vennünk, hogy ez a munka csak lent kezdődhet a mélyben. Kodály Zoltán nagy tette, hogy ő, aki megjárta a csúcsokat, bemerészkedett a szakadék legmélyébe. Kodály nevelési programja a szocialista művelődéspolitikát képviseli, hiszen lényegében azt vallja, amit híres nyilatkozatában Lenin: érdekelhet-e minket a finom édes biszkvit, amikor a tömegek fekete kenyeren tengődnek. S egyezik a program is, amit Lenin így fogalmazott meg: „Abhoz, hogy a művészet közel juthasson a néphez és a nép a művészethez, először is fel kell emelnünk a közműveltséget és az egyetemes kulturális színvonalat!”

A szocialista művelődéspolitikai célja és feladata tehát világos. Nem ugyanilyen világos azonban mindenki előtt, hogy mit tehet az alkotóművész. Kodály Zoltán azt mondotta, hogy ő több mint tíz éven keresztül „gyermekruha készítésre profilírozta magát”, vállalva azt is, hogy addig „nem készít exportcikket”. Ne felejtjük azonban el, hogy amikor ezt vállalta, már gazdag életmű állott mögötte. Ne felejtjük, hogyha a szakadék mélységét sikerült is csökkenteni, fent, a csúcson, a két part közötti távolság még nem csökkent. Mit tegyen hát az a fiatal zeneszerző, aki meg akarja alapozni saját életművét, aki egyéni mondanivalójával, hangjával, művészetével akar jelentkezni? Leszálljon a szakadék mélyébe, megpróbálja átugrani, vállalva azt, hogy valószínűleg belezuhan, vagy húzódjon félre és várja meg a „harminc évi átfutást”, amikorra majd a mélységet mások betömik?

Kézenfekvő a felelet, amely Bartók és Kodály műveire hivatkozik, hogy megmaradjunk az előbbi képnél: arra a hídra, melyet a két nagy magyar lángelme emelt. Ez a program világos, érhethető és rokonszenves is minden alkotóművész számára. De vajon mit jelent az, hogy Bartók

útján járni? Vajon arról mondhatjuk el ezt, aki gondosan őrzi az ő művészetének minden elvét, hagyományát, abból jöttányit sem enged, s nem tágit tőle sem jobbra, sem balra, vagy arról, aki – mint Bartók tette – ismét új utakat keres.

Ha erre a kérdésre felelni akarunk, meg kell próbálnunk előbb megfogalmazni, hogy mit is jelent számunkra Bartók zenéje.

A szintézis elve Bartók művészetében

Bartókról szóló írásokat olvasva aligha talál az ember többször előforduló kifejezést, mint ezt: szintézis. Semmiképpen sem véletlen, hogy különböző nemzetiségű, világnézetű és zenei fel fogású írók éppen ezt látták Bartók művészete legjellemzőbb sajátosságának. Ezt olvashatjuk már Molnár Antal első Bartókról szóló írásaiban, ezt Szabolcsi Bence zenetörténetében („Itt már nincs társa – írja –, egyedül van és olyan nyelven beszél, amely tisztán az övé, olyan formákban és olyan eszközökkel, amelyekben ő egyesíti először és egymaga kelet és nyugat legmélyebb és legismeretlenebb álmait.”) Ezt fogalmazza meg ugyanő „interkontinentális méretű szintézisnek”. Erről beszél Ujfalussy József is nemrég megjelent zeneesztétikai művében („a legnagyobb szabású szintézis éppen a Bartók Béláé”). Ez a szintézis gondolat áll Lendvai Ernő nagy jelentőségű Bartók elemzéseinek középpontjában. De ugyanez a gondolat jellemzi a külföldi irodalmat is. Serge Moreux Bartók könyvében éppúgy a szintézis gondolatát emeli ki a „szenvedélyes magyar” művészetében, mint Walter Wiora a európai népzene és a nyugati zeneművészet összefüggéséről írott könyvében. Erről szól Giselle Brelet, amikor Bartók zenéjét az atonalitást leküzdött és magában foglaló tonalitással jellemzi. Sőt még azok is valahogy a szintézis gondolatát kerülgetik, akik nem ismerik fel Bartók igazi jelentőségét. Egy időben például Adorno is a szintézis lehetőségét látta Bartókban, a modern zene szerinte két alapvető útja, Schönberg és Sztravinszkij irányzata közt.

A Bartók által megteremtett szintézis olyan sokrétű és sokoldalú, hogy bárholnán tekintünk művészetére, ez a jellege mindenütt előtérbe kerül. Szintézise a „pokoljárásnak” és a poklok-ból való kiemelkedésnek, a negatív és pozitív „életérzésnek” (e kettő legtöbb kortársának művészetében vaglyagosan jelentkezik). Szintézis – Szabolcsi megfogalmazása szerint – „a harc és látomás, jeges fegyelem és démoni láng, havasok és tűzhányók..., keletkezés és elmúlás között”. Új szintézisét teremtette meg a magasművészetnek és a népművészetnek, s ezzel együtt nyugatnak és keletnek, hiszen – amint Kodály mondta – „egyik kezünket Bach és Palestrina fogja, a másikat a cseremiszt és a nogaj-tatár”. Nem tagadja meg az európai fejlődést, hanem összegezi azt, de olyan módon, hogy egyben összegezője saját kora zenei újításainak is. Wiora fejtegetései szerint szintézis a nemzetinek és internacionálisnak, ő az, aki a „nemzeti” jelleget a szó mindhárom hegeli értelmében feloldotta. S Wiora utal a Hartmann-féle esztétika „rétegeire” is, amely megkülönbözteti az emberi lélek alap- és felsőbb rétegeit, s rámutat arra, hogy Bartók az a művész, aki egyszerre szól mindegyikhez, aki az emberi lélek egészében keresi és találja meg rezonanciáját.

A sort még folytathatnánk. Beszélhetnénk arról, hogy művészetében a szenvedélyek izzása hogyan párosul a legszigorúbb, matematikailag is pontos konstruktív formarenddel, vagy hogy mennyire alapelve az ellentétek szembeállítás, az ellentétekből való építkezés. Szintézis, szintézis, szintézis, ezt a szót kellene folyton ismételnünk s új és új oldalról felvetnünk, ha Bartók Béla művészetének jelentőségét vizsgálni akarjuk.

Sohasem véletlen, hogy ilyen arányú szintézisek mikor jönnek létre. Többnyire nemcsak összefoglalják az előttünk lezajló kor eredményeit, hanem egyben meg is nyitnak egy új korszakot. Éppen ezért tudnak egységbe fogni addig összeférhetetlennek látszó mozzanatokot, mert új szempontból tekintenek mindent. Múltba és jövőbe egyszerre tekintő Janus-arca volt Bach és Beethoven művészetének, mint ahogy az van ma Bartókénak.

Mert a bartóki szintézis nemcsak formai elemek összegezése, hanem egy új világhelyzet nagyvonalú kifejezése is. Az emberiség a XX. században történelmének legnagyobb fordulópontjához érkezett el. Most végre álomból reális lehetőséggé lépett elő egy olyan társadalom megteremtése, amely megszabadítja az embert a magántulajdontól és minden következményétől, s elvezet „a szükségyszerűség birodalmából a szabadság birodalmába”. Ugyanakkor azonban fenyegetően reális veszedelemmé vált a teljes pusztulás is, nem egy osztály, egy nép, egy társadalmi formáció, hanem az egész emberiség pusztulása. Olyan remények ébredtek tehát, mint soha annakelőtte, és olyan veszedelem, mint még szintén sohasem. Ez a kiáltó ellentét, a veszély érzete és a megoldás közelsége alapvető élménye a század művészetének, de csak kevesen tudták olyan teljes egységgé fogni, mint ő, csak kevesen tudták úgy ábrázolni a *nemet*, hogy az *igent* sohase tévesszék szem elől.

Bartók művészetének az utóbbi évtizedekben megtett hallatlan nemzetközi diadalútja azt bizonyítja, hogy azokra a kérdésekre válaszolt, amelyekre a világ ma is szomjazza a feleletet. Bartók már akkor átélté ezeket a kérdéseket, amikor még csak nagyon kevesen, – művészte ezért „aktuális” ma is, amikor sokan tudják már azt, amit ő előre látott.

Az értők táborának kiszélesedése együtt járt egy másik igen érdekes folyamattal. Nemcsak többen fordulnak már Bartók muzsikájához, de bizonyos értelemben mást is találnak benne, mint a tíz-husz-harminc évvel ezelőtti hallgatóság. Konkrétan: egyre jobban megértjük Bartók művészetének tartalmi és formai szintézisét.

Első pillanatra talán meglepőnek tűnik ez az állítás, de mindenki megerősítheti, aki az igények átalakulását hosszabb idő óta figyeli. Akik újonnan kerülnek közel Bartók művészetéhez, azokra többnyire a muzsika újszerűsége, meglepő, megrázó, szinte félelmetes és ismeretlen volta hat, – később azonban mindez ismerőssé, tisztává, egyszerűvé, klasszikusan kiegyenlítetté válik. Jól emlékszem például, hogy amikor tizenkilenc éves koromban először hallottam a Hegedűversenyt a régi Vigadóban Szervánszky Péter előadásában, milyen ismeretlen, izgató világot találtam benne és éppen ez vonzott hozzá. Ha ma hallom műveit, már csodálkoznom kell ezen az első élményen, nemcsak ismerőssé vált a hegedűverseny, de a klasszikus tisztaság és egyensúly élménye kerít hatalmába. Míg azelőtt elsősorban a hangzás és harmóniavilág újszerűsége hatolt el idegrendszerem legmélyéig, ma már világosan kirajzolódik előttem a kezdetben csak homályosan észlelt csodálatos bartóki dallamosság.

Még a Bartókot nemcsak szerető, de a maguk módján értő, de mégsem elég alaposan ismerő emberektől is hallottam, hogy számukra ez a művészet elsősorban az élet negatív oldalainak, a rettegésnek, az egyedüllétnek, a magánynak – és legfeljebb a velük való szembeszegülésnek a művészete. Nem vették még észre, hogy művei egyben milyen bámulatos módon teljesítik ki a szépséget, fejezik ki az élet szeretetét, a végtelen távalataiban való megnyugovást és a megtisztulást. Úgy látszik, idő kell ahhoz, hogy eljusson az ember ehhez a Bartókhoz, nemcsak az ellenszegülőhöz, hanem a feloldozóhoz is, nemcsak a régi zene *antitéziséhez*, de a régi és új *szintéziséhez*.

Természetesen nem Bartók változott és változik meg, nem az ő művészete alakul át fel-forgató újítóból klasszikus egyensúlyú muzsikává. Mi változtunk meg, nemcsak abban, hogy ma már jobban ismerjük zenéjét, hanem abban is, hogy egyre jobban megnyílik fülünk a művészetében kifejeződő szintézis megértésére. Az ő nagysága, hogy művészete képes bennünk erre a metamorfózisra, mert nem volt hozzákötve az újító-szándék sokszor pózá merevedhető magatartásához. Életműve akkor is megáll, amikor mindaz, ami a közönséget egykor felháborodásra ingerelte, már utánzóinak műveiben ezerszer megunt banalitássá válik. Mint ahogy Mozartot, Beethovent, vagy Chopint akkor is szeretjük, ha utánzóiktól, eredményeik aprópénzre váltóitól unalommal fordulunk el.

Itt érkezünk el a fejlődés dialektikájának egy igen fontos sajátosságához. A fejlődés akkor sem áll meg, ha elérünk a csúcra, utána, az újabb csúcsok előtt ismét le kell szállnunk a völgybe, – minden szintézis után ismét széttrörik a megteremtett egység, hogy az ellentétek küzdelmében haladhassunk az újabb szintézis felé. Abban a pillanatban, amikor Bartók zenéjében egyre többen ismerik fel a század művészetének klasszikus csúcsát, beteljesedett szintézisét, ugyanakkor egyre többekben ébred fel az igény ismét valami új iránt.

Új szintézis felé

A művészet társadalmi funkciója parancsoló erővel írja elő, hogy a művész mindig azt az újat kutassa, ami az életben megjelenik, s úgy fogalmazza azt meg, hogy agitatív erővel hasson. A művészet csakis így teljesítheti célját, hogy ne csak magyarázza a világot, de meg is változtatja. A burzsoá művészi irányzatokkal, amelyek elszakadnak a valóság talajától, s öncélú formai játékokba merülnek, nem azért fordulunk szembe, mert túllontul újat adnak, hanem azért, mert csak látszólag adnak újat, nem lényegük szerint.

Az előbb azt mondtuk, hogy Bartók a világ mozgásának azokat a törvényeit sűríti zenévé, amelyeket korunk embere a legfontosabbnak érez. Az idő múlása azonban Bartókra is érvényes, ahogy alakja távolodik az időben, zenéje is úgy alakul át a mi szemünkben a jelen közvetlen kifejezőjéből olyan művészetté, amely a multat emeli fel minden időben érvényessé.

Gondoljuk csak meg, az idén lesz 18 esztendeje, hogy New Yorkban szemét lehunyta. Ez igen nagy idő a zeneművészet történetében. Bach halála után 18 évvel műveit már legtöbben (akik nem felejtették el teljesen) porosnak tartották, s új stílus vált uralkodóvá: Haydn évek óta az Esterházyak udvari karmestere s a kis Mozart már megalkotta első vigoperáit. Mozart halála után 18 évvel pedig már megszületett Beethoven V. Szimfóniája. Beethoven elhunyt után 18 évvel viszont már a romantika virágzott.

Igaz, hogy egyik esetben sem csupán a zene öntörvényű belső fejlődése hozta létre a stílusoknak ezt a hatalmas átalakulását, hanem az élet teljességének szédítően gyors iramú átalakulása. Bach halálától (1750) Beethoven haláláig (1827) a felvilágosodás, a francia forradalom, a napóleoni háborúk, a restauráció követte egymást, kibontakozott az ipari forradalom, megváltozott a mindennapi élet, átalakult az erkölcs, az ízlés, az érzélemvilág és a gondolkodás. A zene követte, kifejezte és élesztette ezt az átalakulást.

Az a 18 esztendő, amely Bartók halála óta telt el, nem hozott kisebb változásokat. Úgy vélem, felesleges lenne most sorra venni őket. Nem, nem olyan változásokat még, amelyek alapján mindenesetül túlhaladottnak ítélnénk a bartóki problémafeltevést, – a fény és árnyék, az igen és nem, a kibontakozás és pusztulás szembeállítását. A nagy alternatíva ma is ott áll az emberiség előtt. Csakhogy azóta a mélység még rettenetesebb – míg Bartók legtöbb műve keletkezésékor még csak elvont – szellemi síkon élhette át a pusztulás vízióját, addig az ma fenyegetően valóságos lehetőséggé vált. (A II. világháború élményei kitörőhatalmú erővel befolyásolják a művészet további fejlődését, s az atomfegyverkezés tényei fenntartják, sőt növelik a veszély érzetét.) Másrészt viszont bármennyire nagyobb az árnyék, még sokkal nagyobb a fény is. Bartók a kiemelkedést is csak elvont akaratként tudhatta megfogalmazni, de a mai nemzedékek előtt egyre kétségbevonhatatlanabban bizonyosodik be, hogy az reális, eleven, élő terebélyesedő folyamat.

A helyzetnek ez a megváltozása, s az érzés és gondolatvilág ezzel kapcsolatos átalakulása megköveteli, hogy a művészet is átalakuljon. Így jön létre az az igény, amely ismét újat keres, olyat, ami a most bontakozó tendenciákat is kifejezi. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy ez az igény nem minden esetben egyszerre és nem minden esetben egyformán jelentkezik. Nemcsak a tudat fejlődése marad el a lét mögött, de mindkettőn belül is millió példáját láthatjuk az „egyenlőtlen fejlődésnek”, az érzelmek és az izlés átalakulása elmarad a gondolkodásé mögött, az egyes osztályok, rétegek, egyének izlésének fejlődése más osztályok, rétegek, egyének mögött. Vannak fogékonyabbak, akikben hamarabb felébred egy újfajta zene iránti igény és vannak kevésbé fogékonyak. Vannak, akik már érzik is, hogy mit akarnak, vannak, akik mégcsak érzéseikben sem tudnak róla számot adni. Minket persze azoknak az igényei érdekelnek, akik osztályhelyzetük, világnézetük alapján az új művészetet szocialista művészetnek akarják.

A zene szempontjából nézve természetesen a zeneszerző a legfogékonyabb, ő érzi és ő is akarja megérezni legelőbb az új igényt, ő akarja azt táplálni és kielégíteni. Keresi tehát az új mondanivaló kifejezésé-nek útját, még ha kockáztatni kell is, hogy tévútra téved.

Az új keresése igen könnyen jár együtt azzal, hogy a szintézis ismét szétbomlik, alkotóelemeire bomlik, vagy új „téziseknek” és „antitéziseknek” adja át a helyét. Minden eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy a szintézis nem országútja a művészetnek, nem stílus, irányzat, műfaj, amelyet csak meg kell nyitni, s utána jöhetnek az utódok csapatostul. Inkább úgy látszik, hogy a szintézis olyan virág, amely ritkán nyílik. Zeneszerzők százai és ezrei munkálkodtak az elmúlt századokban is, mégis olyan arányú szintézist, mint Bartók, csak a legnagyobbak tudtak teremteni. S minden ilyen nagy összegezés után ismét szétbomlott az elemek megteremtett egysége, a klasszikus nyugópont átadta helyét az elemek küzdelmének, az egymást tagadó polarításoknak, a klasszikus kiteljesedés a romantikus egyoldalúságnak.

Ezt a jelenséget a mai zeneművészetben is megfigyelhetjük. A létrejött összegezés mindig megtermékenyítette ugyan a fejlődést, de többnyire nem teremtett közvetlenül iskolákat. Johann Sebastian Bachnak nem volt a szó szoros értelmében vett követője, még gyermekei is elfordultak tőle, Philipp Emmanuel Bach kisebb művész, de mégis egyenes út vezet tőle Mozarthoz. S voltak-e igazi követői Beethovennek, aki után a romantika éppen ellentéte mindannak, amit szintézisnek nevezhetünk? Így tehát a fejlődés természetes, dialektikus törvényének kell elismernünk, ha Bartók szintézisének sincsen egyenértékű folytatása.

A bartóki művészet sokakat megigézett, s azok, akik a század eddigi legtökéletesebb zenei kifejezését találták meg benne, most elvi alaptól kiindulva nem akarják „lejjebb adni” a már egyszer elért szintézisnél. De nekik is meg kell érteniük azokat a művészeket, akik – Bartók előtt és után – nem tudtak ugyanarra a magaslatra felemelkedni, de akik a XX. század zenéjének történetében mégis ugyanannak a folyamatnak a részesei.

Fodor András fejtegetései például arra is utalnak, hogy a Bartók-rajongás mint akadályozta meg annakidején sok fiatal hívében, hogy más zeneszerzők értékeire is felfigyeljen. Sokan, akiknek első nagy zenei élményei közé tartozott Bartók, csak később tudták megszeretni Chopint, Verdit, Brahmet, Wagnert, sőt a legtöbb kortárs zeneszerzőt is. Valahogy az volt a felfogásuk, hogy mindazt, ami a zenében Beethoven és Bartók között történt, jelenleg pedig Bartókon kívül történni, el kell vetni. A XX. század muzsikáját is gyanakvással fogadták, s eleve azt akarták kimutatni benne, hogy Bartók mennyivel nagyobb náluk. Akkor talán érthető volt ez a magatartás, hiszen az újonnan való rátalálás izgalma tapadt a nagy magyar mesterek művészetéhez, ma azonban semmiképpen sem jogosult. Jobban ki kell tárunk szívünket, lelkünket az európai és egyetemes muzsika és a kortárs zeneművészet előtt.

És itt érkezünk vissza kiindulópontunkhoz: azokhoz, akik a zenét befogadják. Bartók művészetének példája bizonyítja, hogy bár az eszközök újszerűsége fontos része a pillanatnyi, „evokatív hatásnak”, de mégiscsak rövid időre szól. Bartók művészte kibírja az idők próbáját, akkor is, amikor eszközei már nem megdöbbenően újszerűek, sőt mondanivalójának érvénye azóta talán még világosabban domborodik ki. De mi lesz vajon azzal a sokféle új irányzattal, törekvéssel, művel, amely Bartók után keletkezett? Sorsukat az fogja eldönteni, hogy tudnak-e olyat *mondani*, amit akkor is érdeklődéssel hallgatunk majd, ha formai újításai nem lesznek többé újítások.

S erről azért érdemes beszélni, mert a zenei vitákban olykor túlföntül is az eszközök megítélésén volt a hangsúly, a kritika is túlföntül eszerint értékelte az egyes műveket. Pedig a modern zene egyes irányzatait nem az eszközök alapján kell elkülönítenünk, hanem a művek tartalma, mondanivalója alapján.

Bartók sem csak formai téren hozott újat s teremtetett szintézist, hanem egy új világhelyzetre reagált, minden zeneszerző között a legérzékenyebben. A Bartók utáni művészet sem abban adhatja a döntően újat, hogy olyan új eszközöket talál ki, amelyeket ez a kísérletező elmúlt fél évszázad figyelmen kívül hagyott, hanem elsősorban abban, ha az élet fejlődésének tendenciáit foglalja össze zenévé. Olyan módon, hogy benne legyen mindaz az új, ami az emberiség életében 1945 óta megjelent.

Magyarul: a jövő művészetében is az mondja majd ki a döntő szót, aki ismét szintézist tud létrehozni. Csakhogy megteremtése most talán még sziszifuszibb erőfeszítést követel meg, hiszen még nagyobb ellentéteket kell átfogni, még nagyobb divergenciákat kell leküzdeni. Ezért használhat fel a maga mondanivalójának kifejezése érdekében minden új kísérletet, de ezért szükség-szerű az is, hogy több legyen benne a fény, a megnyugvás és a kiteljesedés is.

Szépség és közérthetőség

Hogy milyen legyen és milyen lesz ez az új zene, arra nehéz válaszolni, különösen szavakkal, hiszen csak maga a zene felelhet rá. Dogmák és előregyártott „vezérfonalak” itt nem érnek semmit, a konkrét zenei gyakorlatnak nincs módjában a szavakkal elképzelt tartalmat egyszerűen zenévé átváltani. Azt a csodás kibernetikai gépet még nem találták fel, amelybe az egyik oldalon beleteszik a tartalmat, a másik oldalon pedig kijön a kész mű. A valóságban a tartalom és a forma, ha nem is mindig pontosan egyszerre, de mindig együtt születik.

Az új zene mibenlétét illetően csak tapogatózhatunk. Mégis az eddigi tapasztalatokból máris leszűrhetünk bizonyos következtetéseket.

Igen érdekes ezzel kapcsolatban Granasztóinak az a megjegyzése, amely szerint Mozart minden szépségével együtt már visszavonhatatlanul a „múlté”, a modern zene Beethovennel kezdődik. „És most Mozart hirtelen másnak tűnt, mint eddig – írja –, valamivel távolibbnak. Mert e pillanatban eszméltem valamire, érzékeimmel – hiába tudtam eddig is –, hogy ez a zene (ti. a Beethovené) modernebb. Sőt nemcsak modernebb, hanem mai, míg Mozart valahogyan minden szépségével, varázsával egy lezárt, immanenssé vált múlt, akár a görög építészet. Felkerült az Olymposra az istenek közé, míg ez a beethoveni zene mintha még itt volna közöttünk. Mert ebben valami fűtatás, küszködés is van, valami irányulás, ami talán még nincs is célnál. Valami személyesebb, valami közelebb. Most hirtelen úgy tűnt, hogy Mozart fájdalma, öröme, kész, formált állapot, míg Beethovené ott születik a fülem hallatára ideges remegéssel.”

Ezek a fejtegetések azért érdekesek, mert hozzájuk hasonlót – tapasztalhatjuk – sok zenehallgató érzett. Valóban nem lehet véletlen, hogy Beethoven zenéje annyira mainak, a mi korunk problémáiból sarjadónak érezzük. „Beethoven itt van, nem mögöttünk, hanem előttünk... A megpróbáltatások napjaiban ő mindig velünk van” – írta Romain Rolland, amikor elmondja, hogy a háború legszörnyűbb napjaiban, a gépesített tüzéség szakadatlan dübörgése közben hogy dalolt benne „az Esz-dur koncert gyönyörű dallama”.

És mégis úgy érezzük, hogy Granasztói itt egyoldalúvá vált. Állítsuk csak szembe véleményét Ernst Fischerével, a kiváló osztrák marxista filozófusával, aki szerint meg a jövő művésze éppenséggel „mozarti” lesz. „A kommunista feltételek közt keletkező zenétől elvárhatjuk – írja –, hogy minden romantikus nyafogást, minden hájas ostobaságot, minden hisztériát és hangoskodó propagandát elutasít, feltételezve egy intelligens, idegileg nem-túlfeszített, vagy érzélgős közönséget, melyet nem elkábit, hanem felűdit, s a gondolkodását nem elhomályosítja, hanem világosabbá teszi, és számos kifejezési eszközzel, anélkül, hogy utánozná, Mozart derűs gazdagságát, okos merészségét folytatja tovább”.

Úgy érzem, hogy Fischer nagyon fontos dolgot mondott ki ezzel a hasonlattal. (Mert hiszen az új zenének ezt a moztartóságát, mint maga is hangsúlyozza, csak hasonlatnak lehet venni, s nem is gondolhatunk arra, hogy közvetlenül hasonlítson Mozarthoz.) A XX. század zenéjének sokáig egyik legjellemzőbb vonása volt, hogy benne a szép esztétikai kategóriája háttérbe szorult, nemcsak a fenséges és a nagyszerű, vagy a tiszta és az elvont, de kifejezetten a rúr mögött, amely utóbbinak ábrázolása esztétikai minőséget nyert. – A zene ne legyen szép, hanem igaz, – gyakran olvashatjuk különféle változatokban ezt a programot a XX. század nagy zeneszerzőinek nyilatkozataiban, de az „igaz” itt szinte egyértelművé vált az élet negatív oldalainak feltárásával.

A hagyományos értelemben vett szépség felbomlásának folyamata kétségtelenül visszanyúl a múlt századra, a romantikára, sőt Beethovenre, – a küzdelem, a sorssal való szembenézés, a világ dolgaiba való tevékeny beavatkozás mozzanata az ő zenéjében már valami újat jelentett a szépség korábbi felfogásával, és közvetlen zenetörténeti elődjével, a mozarti értelemben vett szépséggel

szemben. Milyen találó Németh László megfogalmazása, aki (a Muzsikában 1963 áprilisában megjelent nyilatkozatában) a XVIII. századi muzsikát „zenei boldogságnak” nevezi, míg a romantikával kezdődő kort a „zene schizophréniájának”. Beethoven nála is a határ, hiszen szinte jelképes, hogy „egy természettől is magába fordított ember jelzi az új korszakot és sajátosságait”.

Igaz viszont, hogy ezzel együtt egy új világot hódított meg a zene számára. Azelőtt a zene valamilyen formában az élet kicsinyességén való felülemelkedést szolgálta, megnyugvást, vigasztalást, feloldódást és megisztulást adott, meg akarta szépitni, ünneppé akarta emelni az élet hétköznapijait. Beethoven zenéje azonban éppen e hétköznappal, tehát az egyén polgári szabadságát béklyóba verő élettel való küzdelmet vállalta, az élet teljes átalakítását, régi alapjainak eltörlését. Ezért érezte Beethoven magához olyan közelállónak Händelt, akinek művészetében a barokk záróteleteinek szokásos győzelmi zenéje elsőízben telt meg egy feltörekvő új osztály önmagára ébredésének káprázatos diadalmámorával. Ez az új osztály most jutott el odáig, hogy forradalmi úton megvalósítsa álmait.

A zenének ez az új felfogása tehát újszerű, küzdelmesebb kapcsolatot jelentett az élettel, s megváltotta a zene funkcióját és ábrázolási területét. Érdekes lenne azonban végigkövetnünk, hogy a történelmi fejlődés során hogyan változott meg maga is, hogyan kapott más és más hangsúlyt, szint és értelmet. Most nem járhatjuk végig ennek az útnak ellentmondásos szakaszait. Csak a végpontra utalhatunk: ahogy az igazság kereséséből, amely Beethovennál még a küzdelem és a diadál kifejezésével társult, a XX. században sokaknál a küzdelemtől való elmenekülés, a meghasonlás és a vereség bevallása lett. A beethoveni gondolat, az élet megváltoztatásának eszméje valóban vereséget szenvedett bennük. Végeredményben Adorno is erről szól, amikor a XX. század, a „későpolgári társadalom” zenéjét elemzi, s lényegét a kiüttalanságban találja meg.

Beethoven művészete azonban még úgy tartalmazta ezt az új elemet, hogy egyben magában foglalta a szép régi felfogásának örökségét (annál is inkább, mert ez a küzdelmes elem már elődeinek, Bachnak, Händelnek, Mozartnak művészetében is megtalálható, csak kevésbé központi helyzetben.) Beethoven tehát szintézise volt a szépség kétféle, talán így mondhatjuk: statikus és dinamikus felfogásának. A beethoveni szintézis azonban nem talált teljesértékű folytatókra. Az első, ami veszendőbe ment, éppen a szintézis, s benne a szépnek ez a mozarti felfogása, amely a kiteljesedés és a harmónia klasszikus egyensúlyának érzéki szépségével magasztosítja fel a művészetet. A romantika szépség-felfogása nemcsak „schizophrén”, de kétségtelenül szűkebb és egyoldalúbb ennél is.

Bartók művészetéről azonban azt mondtuk az előbb, hogy alapelve a szintézis, s ebben Bach, Mozart, Beethoven igazi örököse. Valahogy így érezte minden méltatója, amikor elsősorban éppen e nagy mesterek mellé állította. Megtalálhatjuk muzsikájában a küzdelmek jellegzetes beethoveni mozzanatát, de barbár ereje, démoni lobogása nem a romantika démoniassága már, mert iránya nem a világtól el, hanem a világ felé vezet. Harcot vállalt, s ha ismer is megnyugvást, sohasem ismeri a belenyugvást.

A XX. század zenéjének fejlődésében fontos szerepet játszik a rút ábrázolási szférájának szinte felfedezés számba menő kultusza. Volt egy idő (elsősorban a tizes-húszas évek muzsikájában), amikor szinte a rút vette át a szép szerepét, a szépség legalábbis már-már idejélmúlt kategóriának látszott. Ezután azonban megindult az ellentétes folyamat is, a klasszikus értelemben vett szépség új életre ébredt. A rút nem vesztette el kivívott esztétikai minőségét, de mint a szép ellentéte nyerte el helyét. S a szépség újjáéledését nemcsak Bartóknál találjuk meg, hanem Schönberg késői műveinek emelkedett tisztaságában, Sztravinszkij öregkori alkotásainak nem egyszer megrázó összintéségében, Honegger zenéjének klasszikus egyensúlyában, Prokofjev művészetének lírájában, vagy akár Sosztakovics több alkotásában, mint pl. a szépség legnemesebb eszközeivel élő Zsidó dalokban. S megtalálhatjuk a magyar zeneművészetben is.

Amíg a jó évtizeddel ezelőtt irt új magyar zeneműveket valami csinált és akart harsogás jellemezte (akár a „modernség”, akár az „új mondanivaló” jegyében”), addig ma egyre többet találkozhatunk olyan művekkel, melyek nem kevésbé újszerűek, de hatásuk titka mégis elsősorban szépségük és újszerűségük. Nem volna most helye a művek sorolásának, hiszen egyenéhány alkotás felemlítése még nem adna teljes bizonyítékot. Most még úgysem bizonyítani akarunk, inkább csak felhívni a figyelmet egy mindnyájunk által megfigyelhető tendenciára.

Messze vagyunk még attól, hogy ezekből a jelenségekből a bizonyosság igényével vonhassunk le következtetéseket. Mégis talán megengedhetjük már magunknak, hogy mindebből (és más tényekből) a szépség új kultuszának kibontakozását sejdíthessük meg. Úgy érzem, ez már több a bizonytalan jóslatnál, a folyamat szemünk előtt játszódik le, csak le kell róla lebbentenünk a fátylat.

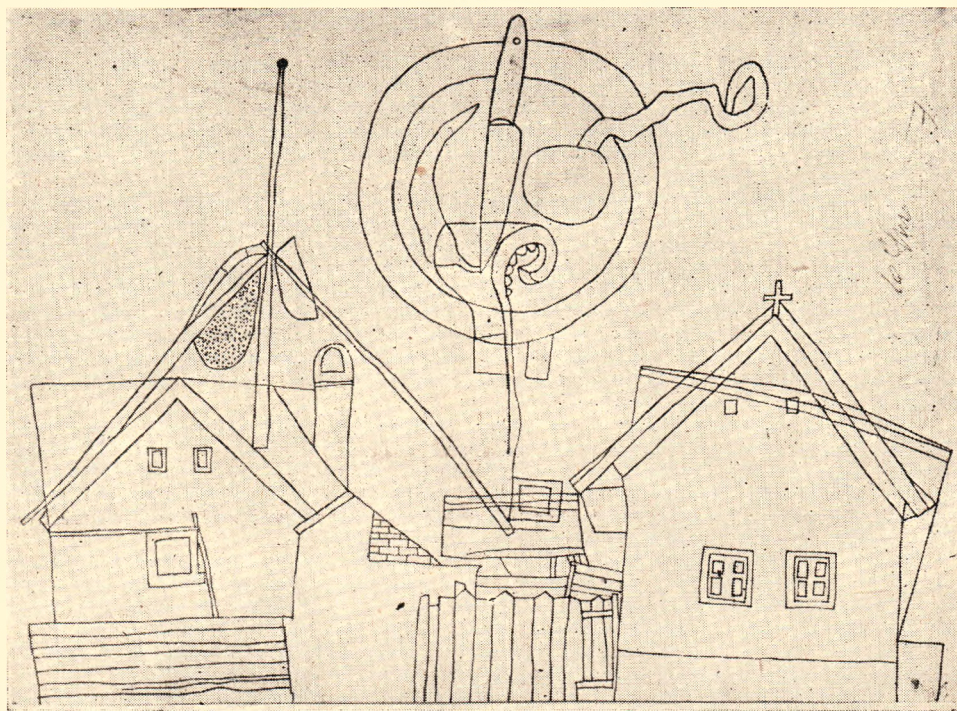
S ez sok mindent új megvilágításba helyez. Ha a szép problémáját helyezzük a középpontba, másképpen kell szólnunk például a közérthetőség évek óta annyit vitatott kérdéséről is.

A közérthetőség problémáját ugyanis helytelen abból a szempontból nézni csak, hogy a művészi alkotás technikai színvonala, formai megoldása mennyire alkalmazkodik a tömegk befogadóképességéhez. Ez történelmileg változik. Ha átalakulnak az iskola és a szabadidőviszonyok, ha kiszélesednek a kultúra terjesztésének lehetőségei, hozzáférhetővé válnak olyan művészi alkotások

is, amelyekről azelőtt azt hittük, hogy csak nagyon kevesen érthetik meg. Ha azonban a közérthetőség kategóriáját a fejlődés lehetősége szempontjából ítéljük meg, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a közérthetőség alapja a szépség. Ez a legáltalánosabb igény ugyanis, amit az emberek a művészettel szemben támasztanak. A legtöbb ember azt várja a művésztől, hogy szép legyen, s nyilvánvalóan mindig is sokkal kevesebben tudják élvezni az olyan műalkotásokat, amelyekben a rút ábrázolása is esztétikai minőséggé válik. Teljes mértékben egyetérthetünk azzal a véleménynel, amely aláhúzza azt, hogy a tömegek a szépre szomjasak, s hogy az a zene, amely talán a legnemesebb szándékú, de ezt nem tudja nyújtani, mindig csak a kiválasztottak tárgya marad. Németh László írja, hogy „A huszadik századi zenét meg kell érteni: meiesztetni a fülünk és agyunk, asszociációkkal lelkesíteni magunk az élvezetére. Ez azonban mindig csak egy kis elit, vagy éppen a sznobok kenyere.” De hogy – amint ő nevezi – a nemes zene ismét szervesen kapcsolódjék az emberi élethez, (s nemcsak olyan szűk körben, mint a XIX. század előtt, hanem sokkal szélesebben), ahhoz nem elsősorban az kell, hogy a művész alkalmazkodjon a közönség pillanatnyi hozzáértéséhez, hanem az, hogy kifejezze a legalapvetőbb és legáltalánosabb esztétikai igényt, a szépség igényét.

A szépségnek ez az új kultusza tehát összefügg a tömegek igényével, de összefügg az új mondanivaló keresésével is. Azt mondtuk, hogy az új zene nem mondhat le a szintézis igényéről. Kétségtelen azonban, hogy minél előbbre haladunk az időben, annál inkább más formában jelenhet csak meg ez a várt szintézis. Dehát miben lehet igazán más, miben fejezheti ki azokat a hatalmas változásokat, amelyek az emberiség utóbbi évtizedeiben és különösen Bartók halála után bekövetkeztek? Vajon nem lehetséges, hogy éppen a szépség kiteljesedésében való hit fejezi ki ezt az új mondanivalót? Ez az, amit a zene nyújtani tud, amelyben küzdelem és megnyugvás, a pusztulástól, az elidegenedéstől és az embertelenségtől való iszonyodás és közösség keresése, az építés és átalakítás akarata hormonikus szintézissé, szocialista művészetté olvad össze, s amelynek keretében az a sokféle és izgalmas formai újítás, amely az utóbbi idők kísérletező zeneművészetét jellemzi, ismét új, magasrendű szintézisben olvad össze.

VITÁNYI IVÁN

Vajda Lajos: Házak csendélettel (tollrajz) 1936.

Gulácsy Lajos: Önarckép

EMLÉKEZÉS GULÁCSY LAJOSRA

(Az Ernst Múzeumban
megrendezett kiállítás története)

1922. őszén rendezte meg a Szinyei Társaság jubiláris kiállítását, mégpedig ezúttal a Nemzeti Szalon helyiségében, fényes külsőségek közepette. Az akkori idők szokása szerint az ünnepélyességet megadandó, díszbe öltözött lovasrendőrök álltak a Szalon épülete előtt, s a közönség hosszú, tömött sorokban sorakozott az utcán a Szalon bejáratától jobbra és balra. Nem volt példa eddig arra, hogy kiállítás iránti ilyen érdeklődés mutatkozott volna. A szinnyeisták Ernst Lajos barátai voltak, s minden kiállításukat az Ernst Múzeumban rendezték meg. Ernst Lajos halálosan meg volt sértve, mert nem számított arra, hogy az Ernst Múzeum kiállítási termei a szezon kezdetén üresen álljanak s éppen barátai jóvoltából.

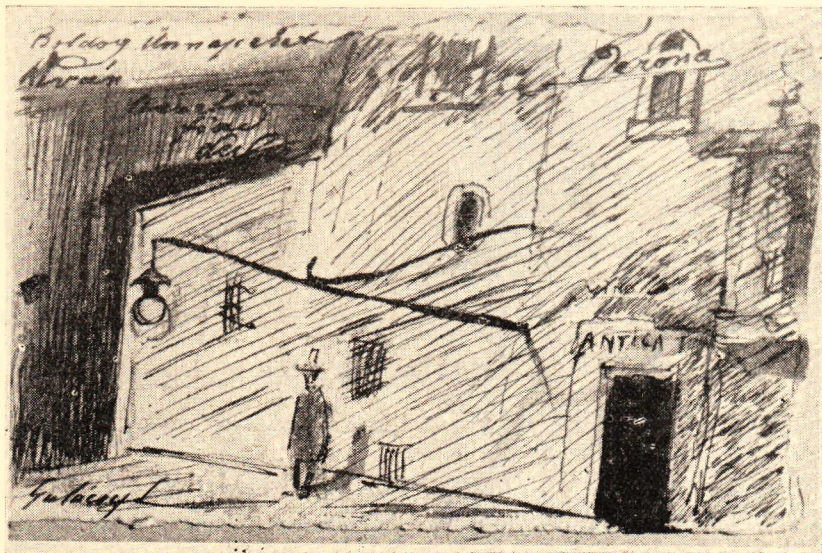
Ekkoriban jelent meg Lehel Ferenc Gulácsy-könyve, ami annak ellenére, hogy anyagának, adatainak nagyobbik része tőlem származott, túlzásai, torzításai s a Gulácsyval való barátságom furcsa beállítása okából nekem tetszett a legkevésbé. Lehel egy azelőtt megjelent sikeres Csontváry-könyve után elhatározta, hogy Gulácsyról fog könyvet írni.

Ismerve Gulácsyhoz való kapcsolataimat, barátságunkat, hozzám fordult, segítséget kérve könyve megírásához, avval, hogy Gulácsyt magát, de meg a körülötte levő családi s egyéb dolgokat, az egész Gulácsy-anyagot nem ismeri annyira, hogy egy könyvre való teljék belőle. De hozzátette: mindenképpen megírja a könyvet, akár hajlandó vagyok segíteni őt adatokkal s egyebekkel a könyv dolgában – akár nem.

A Gulácsy-ügyet akartam szolgálni ezúttal is – elmondtam hát neki sok mindent, segítettam, szolgáltam adatokkal s minden egyebekkel bőségesen, amiket könyvében fel is használt, részint rám való hivatkozással, de nagyjából korrigálva közléscimet egyéni megállapításaival s torzításaival – szokása szerint –, s kiegészítve, megtoldva színes fejeztekkel, amiknek okából a könyv inkább valami színes pamflet jellegű lett.

Ezidőben ez volt a könyvről az általános vélemény, ha talán ez túlzott megállapítás is volt; s a könyv hangjáért, stílusáért, „szenzációi”-ért igen nehezteltek Gulácsy némely barátai s a Gulácsy-család távolabbi, még életben lévő tagjai is.

Mégis volt egy nagy eredménye a könyv megjelenésének, az, hogy a Moravcsik-klinikán színlődő Gulácsy Lajos már-már csaknem feledésbe merülő nevét újból az emberek emlékezetébe idézte. Sokat beszéltek Gulácsyról akkoriban és többen írtak is a könyvről. A Japán Kávéház művész-asztalánál is sokat vitatkoztak a könyv meg-

Veronai levelezőlap édesanyjához

jelenése alkalmából Gulácsyról s a képeiről is, s ha nem is a legnagyobb megértéssel – mert a festők nem értették őt – azt tartották róla, hogy ismétli önmagát, illusztrátor, motívum-festő. Gúnyos, rosszindulatú megjegyzések röpködtek, de főképp nem tudták megbocsátani neki visszavonultságát, zárkózottságát, érzékenységét, tartózkodó modorát. Mindent elmondtak róla, csak azt felejtették el, – milyen nagytehetségű, zseniális, kiváló piktor, nagy művész volt ez a társuk, akit megszólaltak.

„Itt volna az ideje egy komoly kiállítást rendezni Gulácsy munkáiból” – próbáltam ajánlani Ernst Lajosnak a Japán Kávéház művész-asztalánál, ezúttal is, mint már annyiszor. Lehel egy Csontváry–Gulácsy kiállítást proponált. Ernst Lajos nem volt ellene az ötletnek, és semhogy üresen álljanak az Ernst Múzeum termei, belement a dologba avval, hogy egy termet kapjon Gulácsy s a másik három teremben Csontváry képeit aggassák fel. Az anyag összegyűjtéséhez rögtön hozzá is kellett látni. Keveseltem, hogy egy terem – a kisebb, grafikai terem – jusson Gulácsynak, s arra gondoltam, hogy ezen még változtatni is lehet. Megkértem Fáy Dezsőt, akivel akkoriban egyik könyvem illusztrációin dolgoztunk, hogy segítsen nekem a Gulácsy-képeket összeszedni. „Szedjük össze a legszebb Gulácsy-képeket egyelőre, majd meglátjuk, mi lesz – mit lehet tenni!”

Igy is történt, s a Tisztviselő-teleptől a Római-fürdőig végigjártuk a képek tulajdonosait, s a képeket összeszedve a hónunk alatt cipeltük be az Ernst Múzeumba, a falak mentén rakva le azokat, sorjában. Nagyon igyekeztünk, s két-három nap alatt nem egy teremre való képet – de csaknem száz darabot szedtünk össze. Még nem volt ostrom s egyéb ilyesmi – a képeket csaknem mindig meg lehetett eredeti tulajdonosaiknál találni, akik mind szívesen adták oda azokat. Később Lehel is segített,

minthogy a Csontváry képeit hiába várta, nem tudta megkapni, s így most már csak Gulácsy-kiállításról lehetett szó. Így végül összegyűlt vagy 160 kép s egy sorozat rajz.

Ernstnek volt izlése, szeme, hozzáértése – de eddig csak elszórva látott Gulácsy-képeket, itt összegyűjtve nagyon megtetszettek neki Gulácsy munkái, s rögtön hozzáfogott a képek, a kiállítás elrendezéséhez, és pedig mind a négy teremben. S így lett az, amit nem lehetett elképzelni addig, Gulácsy képeiből egy gyűjteményes kiállítás az Ernst Múzeumban. S mikor minden készen állt már, Ernst nagyon meg volt elégedve, minthogy valóban egy igen szép kiállítás készült el, s együtt volt itt Gulácsynak csaknem minden jelentős, szép képe. Csak Lázár Béla sópáncodott s szokása szerint kezeit tördelte, mivel hogy nem volt „eladó kép” jóformán egy darab sem. De Ernst Lajos leintette avval, hogy ez nem érdekes, nem lényeges.

Szegény Gulácsy ekkoriban már a Moravcsik-klinika állandó lakója volt. Édesanyja is meghalt már évek előtt. Sok rossz-keretű és töröttvégű képet hoztunk el, amiket sürgősen rendbe kellett hozatni, valahogy elő kellett teremteni ennek a költségeit. Egy szép Gulácsy-képemet, a Flórencei tragédia címűt áldoztam fel, amit nemrég szereztem, hogy ezeket a költségeket elő lehessen teremteni. Rátukmáltam egy vállalati igazgatóra – egyikére azoknak, akiknek telebeszéltem a fejét Gulácsyval, folyton lancirozva, hogy vásároljon valamit tőle. Így a kereteket s üvegeket is sürgősen rendbehozattuk. S egy katalógus is készült, s a képek jegyzéke elé Juhász Gyula szép versét tettük.

Szeptember 5-én volt a kiállítás megnyitása – szombati napon s a kiállításra meghívtuk Moravcsik professzort is, avval, hogy hozza el magával Gulácsy Lajost, hadd lássa a kiállítását, a képeit. A megnyitás napjának délelőttjén Moravcsik professzor meg is jelent Gulácsyval, három ápoló kíséretében. Hangtalanul érkeztek, jöttek fel a lépcsőn s vonultak végig a termeken, ahol pár látogató, festő, újságíró gyűlt össze – s a harmadik nagyobb teremben, ahol Ernst, Lázár és Gulácsy barátai már várták érkezésüket – megállottak. Moravcsik professzor és kísérei között ott állt Gulácsy. Kalapiját reszkető vékony ujjai közt forgatva hajlong, félszeg udvariassággal mosolyog, de nem néz senkire sem, a földre néz. Valami megilletődöttségféle mégis mintha látható lenne az arcán. Hallgat. A többiek is hallgatnak csendes, kíváncsi várakozásban. Majd közelebb lépünk hozzá, hozzájuk. Köszöntjük őt – „szép a kiállítása” – „nagyon szépek a képei” – mondjuk neki, – „gratulálunk”. Ő hallgatja elégedetten, bólogat, de nem néz fel a földről – a képekre sem néz. Mindenki csak őt lesi, figyeli. S ő tekintetével messze elkalandozik valahova, ami messze van innen, messzire van innen. Ha nem is szól, csak áll mosolyogva, lehajtott fejjel, de bizonyára tudja, hogy hol van – a klinikán nyilván elő is készítették erre a látogatásra. Majd felnéz, érdeklődve körülnéz maga körül, mire valaki odalép hozzá s egy képe elé vezeti. „Ismeri ezt a képet?” – kérdezi tőle s megmondja neki a katalógusból a kép címét. – Ő egészen közel hajol a képhez s válaszol is rögtön – ujjaival tapogatva a kép keretét – furcsa, jellegzetes mosolyával mondja: lehetne a címe más is – s mond valamit, kijavítva a címet. De rögtön elfáradva sóhajt s elhallgat. Aztán kezeit hátul összekulcsolva áll, majd fel-alá kezd járni a teremben a képei közt, egyszerre észrevesz valamit s megindul az egyik kép felé. Nevetve mondja: „Törött üveg” – s megtapogatja az üveget ujjaival – majd hátralép – de megint csak visszamegy a képhez. Majd még egy törött üveget talál, s vizsgálná az üvegeket egy darabig, el is indulna – de közben megfedkeznek róla, hogy mit is akart – majd ismét rátér – „Rossz üveg, rontja a félszíneket” – mondja. – „Törött üveg nem használ félszíneknek.” A félszíneknek mestere volt ő. De nem tud egyhelyben állni, nyugtalanul járkálni kezd most már a képei közt – ki-bejár az ajtókon a termekben – a kísérei követik – mi is. Ideges tekintetével most végigsiklik a falakon, a képeken. Mintha örülne a képeinek, a kiállításának – úgy tűnik egy pillanatra. Majd elkomorul, megáll s maga elé néz. „Ismeri ezt a nőt?” – kérdezik tőle egy érdekes, szép női fejet ábrázoló képe előtt. Bólogat, hajlong, rejtélyesen, furcsán mosolyogva mondja: „Emlékszünk... emlékszünk... még látogatást teszünk nála.” De kezd elfáradni, nehezére esett a válaszolás, sóhajt s a levegőbe néz. Visszakísérjük a harmadik terembe, ahol Kertész K. Róbert államtitkár már vár ránk. Közben a látogatók is megszapordtak. Megint csak őt figyeli mindenki. A Színei Társaság tagjainak egy kis csoportja

a terem szögletében áll, összebújva suttognak. Gulácsyt odavezetik az államtitkár elé, aki dicséri munkáit, aztán arra kéri, hogy a noteszába írja be a nevét, s nyugtázza, amit hozott neki, valami 1000 korona lehetett. Gulácsy hibátlan szép írással írja be a nevét a noteszba s mosolyogva hajlong: – „Péncz” – mondja, s mosolyogva hajlong. Most a kezébe adják a katalógust, mutatják neki Juhász Gyula hozzá írott szép versét – a vers érdekli, valamit keres a katalógusban, valamit, valami egyebet, ami nincsen benne. Aztán elindul s egy darabig még járkál a teremben, meg-megáll, mosolyog. Egy pillanatra megint a képekre esik a tekintete. Közel is megy egyik képéhez. „Színek” – mindja – „Színek, nem illusztrációk.” Ezt a vádat nem felejtette el. Most megint nagy csend van a teremben, legfeljebb itt-ott suttog valaki. Még várnának valamit. Őt figyelik. Én Moravcsik professzor úrral beszéltem pár szót – megint csak Gulácsy különös, furcsa szokásait emlegette. Nem érdekes. Nem bolygattam tovább. De lassan múlik az idő. Moravcsik professzor úr az óráját nézi – készülődik. Gulácsy észreveszi, szinte megtorpan. Ráfigyelnek. Szólnak hozzá – talán maradni szeretne még? – a földre néz megint. Kérdik, kérdezik. – „Nem akarna-e még egy kicsit maradni?” Még egyszer végigmenni a kiállításon, a képeit megnézni? „Nem” – mondja elfogódottan, szokásos udvariasságával. – „Köszönjük, kötve vagyunk” – s kalapját forgatva ujjai közt – „A méltóságos úr vendégei vagyunk.” S aztán mosolyogva – „Nagy örömet szereztek nekünk” – mondja elmenőben. – „Nagy örömet. Köszönjük, köszönjük”. – S Gulácsy, két ápolóját engedelmesen követve elindul lefelé a lépcsőkön.

Ahogy elmentek, közvetlen utánuk megjelent a kiállításon Rippl-Rónai mester is, akit szintén meghívtunk, s miután végignézte a kiállítást, odajött hozzánk. – „Köszönöm maguknak, egy nagy művész képeit, kiállítását láttam” – mondta felénk fordulva (Lehellal álltunk ott), de a színnyeisták felé intézve szavait, akik még ott álldogáltak, és akik sohasem tartoztak Gulácsy hívei közé.

*

Azután még azt hallottuk, hogy szegény Gulácsyt nagyon felizgatta a kiállításán tett látogatása, s ingerült állapotában még aznap este összetört egy levesestálat, amiben ötven ember számára kellett volna betálatolni a levest. De lehet, hogy ez nem is volt igaz, csak kitalálta valaki.

Egy újságíró barátunk meglátogatta a klinikán a kiállításon való látogatása után pár nappal. Bement hozzá gratulálni: – „Nagyszerű a tárlata” – mondta neki. Gulácsy mosolygó arcán ott ült a naconxipáni mosoly és boldogan mondja: – „Idősebb rendezi, idősebb” – mondja elégedetten, egyik rég jóbarátjára gondolva. Megismeri látogatóját, Pásztor úr – „Örvendtünk, örvendtünk” – mondja neki búcsúzásul. A látogató Pásztor Árpád, az író és kitűnő riportter volt.

KELETI ARTHUR

Gulácsy Lajos: Római anya és lánya

BÉNYI LÁSZLÓ KAPOSVÁRI KIÁLLÍTÁSÁRÓL

Bényi Lászlót 15 éve ismerem. A múzeumi szakma hozott bennünket össze. Ő akkor a minisztériumban, magam Kaposváron szolgáltuk ugyanazt a tudományágat. Hogy mind közelebb kerültünk egymáshoz, az segítette elő, hogy mindkettőnk kicsit a művészet – ő a festészet, magam inkább a költészet – színeivel néztük a múzeológia területét... Ízlésével, gyors szervező készségével és gyakorlati szemléletével sokat tett a háború után újjáépülő múzeumokban rendezett képkiallításokkal a művészeti nevelés területén. Később, mint a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa ő rendezte többek között „Az Alföld a művészetben” c. és „A nagybányai iskola” nemrég bemutatott nagyszerű kiállítását is.

Bényi, a festő, sokoldalú egyéniség. Nemcsak szervező és alkotóművész, de azok közé a kevés festőnk közé tartozik, akik a velük született érzéken túl tanult művészet-történész is. Azt hiszem, ez a tény nemcsak életrajzi adat, de Bényi képzőművészeti munkásságát is színezi és műveinek megértését is könnyíti, ha tudjuk, hogy Koszta Józsefről és Rudnay Gyuláról jelentős könyveket írt.

Festőnk 1909-ben Rákoslígyen született. Aba-Novák Vilmosnál tanult. Nála, aki akárcsak Szabó Lőrinc, a költő, oly sokat dolgozott a somogyi Igal községben dr. Baumgartner Sándorék vendégszerető házában. Később aztán a Képzőművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait és 1933 óta szerepel a hazai és külföldi kiállításokon.

Ha végignézzük a kaposvári kiállítás 43 képét, első szempillantásra az a fejlődés és lendület ragad el, amellyel szinte egycsapásra maga mögött hagyta legutóbbi, így a Kulturális Kapcsolatok Intézetében nemrég tartott kiállításának java alkotásait is... Pedig ez nem volt „könnyű” feladat, hiszen kritikánk elismeréssel írt a párisi, szovjet, holland és román, német, belga és bolgár utazásai alkalmával és emlékeiből festett munkáiról... Igaz, a művészetben aligha van a szó hétköznapi értelmében „könnyű” vagy „nehéz” feladat. Legfeljebb a művészek sorában nyilvántartott, a művészetet űző „jeles” mesteremberek szemléletében és munkájában ismerünk és hallhatunk ilyenről. Épp ettől a világtól és típustól áll a legmesszebb Bényi László. Egy pillantás a műveire és máris megérezzük, hogy festőnk igen érzékeny művészi kedélyvilág és robbanó temperamentum szorításában él. E kettősség festői lírával és az erő jegyeivel sugárzik képeiről. Ezért, épp e tulajdonságai miatt szerettem meg és épp elsősorban e kiállítás alkalmával művészetét, mert úgy érzem, e jegyek olyan hangulatot adnak képeinek, amelyek magával kell, hogy ragadják a szemlélőt.

Alföldi koratavaszk hóval kimosott zöldjétől az őszi faluvégek csutakévéinek máglyáiig széles az a lírai szín-skála, amelyből legalább tíz kitűnő kép szólít meg bennünket eredeti hangjával. Az őszi park nyárfa-csóvája az elmúlás költeményét idézi, de mégsem enervált kép, hanem az erő, a festői szenvedély fellobbanása a vásznon. Polyópartjainak, kép-témáinak és egeinek lila rózsaszín világa, a pirostetejű parasztház egészségesen raffinált almapiros színhangelése, egyszóval képelemeinek formái és szerkezeti dinamikája a színeken túl megmozdítja a kép minden dimenzióján a teret, és ezzel olyan erőt sűrít a képen, amely a legjobb festői erények közé tartozik. Atmoszférát és lírát rögzítő festő Bényi László. Élményt látvánnyá jelenít és képe élmények láncolatát kelti. A lényeges az, hogy ez a lelken és kezén fekvő alkotási módja idővel nehogy öncélú legyen (Vörös fa c. kép), mert attól a perctől ez az erő elhagyja képeit, mint Sámson az erő az olló érintésére. Képeivel ma egy olyan pontra érkezett, ahol Tornyai, Koszta, Endre Béla képei jelzik magyar vonatkozásban az út mérföldköveit. Ha most temperamentuma és kedélye a minden alkotáshoz oly szükséges hideg tudatossággal méri föl képességeit és az ok elé egy gondolatilag keményen ötvözött világot konstruál és ha jószerecsével és szívós munkával sikerül e távlat összehangolása, azt hiszem, egy egészen egyéni magyar festői világ megjelenésének lehetünk még tanúi. Fejlődése eddig is meredek lépésű eredményekről tanúskodik.

Csendeleteinek sorából ki kell emelni virágait. Vonzalma nem véletlen e témához. Mindazt, ami festészetében a legértékesebb: a hangulat, a szín, és a kedély, mind-

ezeket szinte együtt élesztheti ecsetjével e témában, hogy el ne hervadjanak, el ne úszszanak hangulataik a percek mindig mást hozó múlásával.

Általában képei elsősorban színvilágukkal ragadnak meg. Olyan élményt tárnak elénk, mint mondjuk a hajnal látványa, vagy a fény a föléledt tűzfalon, vagy egy év, vagy egy napszak színhangja a tárgyak és az élők külső valóságán. A színélmény erejéből – én úgy érzem – csak egy lépéssel később bontakoznak ki a kép formai elemei. Még műtermi csendéleteinél is így vagyok. Pedig az életerős színeket hordozó táji képkivágásai, vagy a téma tárgyi világának képpé húzása mind arról beszélnek, hogy impresszionizmusa mögött a tudatos alkotó logikus szelleme is jó gyakorlattal munkál. Tény, hogy ábrázolás módjában mindig megmarad a megjelenítés könnyen érthető világában. A formából az érthetőig von el. Vagy úgy is mondhatom: a világból a lényeges érthető sűrítéséig megy. Ez a módszere is hozzájárul képei sikeréhez. A színek és tárgyak dinamikus mozgása közben mindig megtalálja azt az egyensúlyt, amely végső fokon a kép összhangulatát adja. Általában képein egy összefoglaló lírai harmónia oldja fel azt az erőt, amely legjobb műveinek mindig alkotórésze...

Fejlődésében, ezzel a kiállításával komoly fordulóponton áll Bényi László művészte. A következő lépés már nem az ösztönösségen és festői gyakorlaton múlik. A szellemi, mondhatni a bölcséleti és akarati erők adta egy lépés következik már, mellyel elérheti azt, melyről minden bizonnyal következő kiállítása fog beszélni.

Azt hiszem, e képekről sugárzó érzések meggyőznek bennünket, hogy jelentős festőt üdvözölhetünk. Örülök, hogy ezeket a képeket a fővárost is megelőzve, múzeumunk képtárában mutatta be alkotójuk.

TAKÁTS GYULA

BORSOS MIKLÓS A BALATONRÓL

Magyarországon a nyár legnagyobb élménye az emberek legtöbbszörének a Balaton. A dunántúli vulkánkúpok között végignyújtózó halványzöld tó megnyugtatja az elfáradt embert, végigsimítja hűs vizével, napfénnel és partiszelekkel, a művészen mindig újabb és újabb gondolatokat ébreszt, a keményszívű érzéketleneket pedig fogékonnyá teszi a szépre. Ősszel aztán a Balaton ragyogását magukkal viszik az emberek, szétosztják az otthonmaradottak között, belevarázsolják a vasba, fába, minden munkadarabba, minden alkotásukba. A Balatonról érdemes beszélgetni. Sokan igazi titkokat tudnak a Balatonról. Ime egy párbeszéd, amit Borsos Miklós szobrászművésszel folytattunk, aki sokat időzik a különös magyar tó partján, s nemcsak ismeri, hanem érti is a világát.

Azt mondják, nagy regényirodalma a tengeri népeknek van. Hisz-e a nagy víztömegek emberformáló erejében, s általában a földrajzi inspirációban?

– Nagy regényirodalma nincs sok népnek, de tengere majdnem minden népnek van. Olaszország például benn van a tengerben, és mégis nagy regényirodalma, de van nagy költészete. Franciaországnak nagy regényirodalma van, tengere is, de ugyanúgy van tengere Jugoszláviának, vagy Albániának, vagy Brazíliának, és nagy regényirodalmuk nincs, legalábbis nincs abban az értelemben, mint az angol, francia és orosz regény. A földrajzi táj inspirációja ugyanolyan tényező az inspiráció rejtelmében, mint minden, ami körülöttünk van, de a mögötte levő kulturális múlt és tartalom hatóerejével együtt.

A víz közelsége meghatározhatja a stílust?

– A víz közelsége csak befolyásolhatja az emberi szellemet, lelket, képzeletvilágot, de csak a tehetség jelleme határozhatja meg a stílust, amennyiben stílus alatt nem formális, hanem szellemi hatóerőt értünk.

A „Balaton”-ban, mint földrajzi tulajdonnévben mit érez inkább, a víz színét, a bazalt színét, nádasok színét, a különös felbőjárást, embereket, általában a nyarat, vagy a telet?

– A „Balaton” névben valami széles-laposat érzek, amint valójában az is. Nagyságához, terjedelméhez mérten nagyon sekély, és csak egyharmadának partja izgalmas és rendkívüli.

Mi a legfontosabb, amit a művészek elmondtak a Balatonról, s mi az, amiről még sohasem beszéltek?

– A legfontosabb – mint mindenről – úgy a Balatonról is, amit jól, jó művekkel mondtak, mondanak vagy fognak mondani. Költők, írók, festők, esetleg szobrászok is. Amiről még nem beszéltek? Honnan tudhatnám én? Hisz ezt még ezután fogják megfogalmazni, mert hisz mindig ugyanazt írják, festik, formálják; új csak a kor szelleme, mely más nézőpontból és így tartalommal telíti az ezerszer elmondottat!

Egy pilanatra felejtjük el a nyelvtani szabályokat. Véleménye szerint milyen nemű a Balaton?

– Minden tenger, de a Balaton is nőnemű. Először azért, mert befogadó, bele lehet hatolni (a hegyekkel, sziklákkal szemben), és langyosan öleli körül az embert. Minden nőnemű, amibe bele lehet hatolni. Másodszor a Balaton különösen nőnemű a természet miatt. Kiszámíthatatlan, a legszelídebb állapotából pillanatok alatt dühöngő, hiszterikus indulatba kerül, tör-zúz mindent. Utána újra szelíd „tündér tó”.

A Balatont, mint vizuális élményt tartja nagyobbnak, vagy a hasznosságát?

– Nehéz volna eldönteni az emberi élet értelmét nézve, keresve, minek van nagyobb haszna: egy felhő szépségének naplementekor, vagy hajnalban egy kis rózsaszínű fénycsíknak, vagy egy kiló pontynak? Pireus összes hajói nem értek annyit, amennyit még ma is egy töredék Parthenon szobor. A Balatonnak is annyi az értéke, amennyi embernek örömet ad. Mert a legnagyobb haszon az emberi öröm – mondta Borsos Miklós.

BERTHA BULCSU

DÉRY TIBOR ÚJABB NOVELLÁI

A „Számadás” című novella professzoralakja bizonyára nem kevés fejtörést okozott az olvasóknak, legalább azoknak, akik nem egészen otthonosak Déry Tibor művészetében. A hallatlan élességgel, ugyanakkor gyakran eléggé modorosan végigélt dilemmák: megtagadni a fegyverrejtegető diákot vagy közösséget vállalni vele, menni vagy maradni, jóvátenni *vagy* tisztességesen élni – persze nagyon is érthetőek. A kategórikus imperativusz magatartásmódjának az irodalomban ritka világossággal ábrázolt esetéről van szó: élj úgy, hogy cselekvésed mindenki számára példa és paradigma lehessen. Mivel a ridegen az abszolútumra törő igény nagy történelmi válságokban, amilyen 1956 ősze is volt, értelemszerűen nem teljesülhet, a moralista önkezeléssel vet véget életének egy feledhetetlen jelenetben. De a különösként erkölcsi rigorizmus *kialakulásának*, a kiváltó élményeknek az ábrázolása a műből hiányzik, pedig az indulatok, az önmagán végrehajtott ítélet ilyen izzó hőfokán a megértéshez nélkülözhetetlen lenne. Egy regény zsúfolódott tehát az elbeszélésbe, amelynek itt csak az utolsó fejezetét olvashatjuk. Ami azonban az adott novellában művészi egyenlenségek forrása lett, paradox módon egyben az egész kötet nagyságának és kivételes költői szépségének az alapja. Déry Tibor ott folytatja „befejezetlen mondatát”, ahol abbahagyta – a „Felelet”-nél. Könnyű belátni ugyanis, hogy az idős műgyógyász tanár nem más, mint Farkas Zénó a szocializmusban, és – ha kevésbé direkt megfelelésekkel is – Köpe Bálint világának konfliktusai szintén továbbélnek és bonyolódnak a változó időnek megfelelően. És bár itt-ott hiányoznak a fejlődés szintjeit összekötő tagok (mint az előbb érintett esetben), egészében mégis egy művészi organizmus gyönyörű egységének vagyunk a tanúi, annak a karcsú arányossággal felívelő mozgásnak, amely most már a költőt az érett nagy meseterek fokára emelte.

Déry ugyanazt a szocialista ars poetica-t követi ma is, amelyet tíz év előtt töredékben maradt regényciklusában megcsodálhattunk. Akkor a tőkés Magyarország nagy szellemi és politikai összecsapásai játszódtak le előttünk, a dinamika a felszabadulás irányába mutatott, a „felelet” 1948, a szocialista építés kezdete lett volna. A történelem azonban bebizonyította, hogy ez a válasz még absztrakt, hogy nem csak az a kérdés, tudtunk-e élni a szabadsággal (amire a magyar nép csakugyan igennel felelt), hanem az is: *hogyan* élünk vele. És a „hogyan” bonyodalmi, a feszítő belső ellentmondások, mindaz tehát, amit a személyi kultusz kifejezésével foglalunk össze, újabb kérdés-feltevést és újabb feleleteket idézett fel Déry Tiborban. De bármilyen változások mentek is végbe nála a témától a nyelvi stílusig, műveinek mozgató centruma a szocializmus sorsának, humánus kibontakozásának totális ábrázolására irányuló igénye maradt.

Hangsúlyt helyezünk a totális kifejezésre. Ha ismét visszatérünk a „Számadás” című elbeszéléshez, a takarékos teljességnek, a kevés eszközzel történő világteremtésnek a mesterműveit találhatjuk meg benne. Hősének utazása Budapesttől Győrig és onnan a határig könnyű kézzel formál keretet extrém típusok olyan felvonulására, amely végeredményben mégis az egész magyar társadalom keresztmetszete lesz. Egy nép utazik ezen a vonaton. A parasztfiú, aki groteszk következetességgel és bárgyú-embertelen mosollyal cipeli még a hóviharban is „alibijét”, anyja állítólagos temetésére hozott koszorúját a népi élet bornirt vonásainak novellairodalmunkban egyedülállóan sommás kifejezése. Mellette és körülötte – anekdotákban vagy közvetlenül megelevenítve – a véletlen sorsok, amelyek a tehetetlenség, az úgynevezett „tömegpszichózis” tépett ki korlátolt kis életük gyökerei közül; a karrieristák legkülönbözőbb színárnyalatai: a snájdig, bajuszkás városi vagánytól az orvosig, akinek a mindenkori aktuális jelszavak el-

darálása az igazi vox humana; a régi vágású tulajdonosi önzés a disszidenseket fosztogató parasztgazda alakjában; de a másik oldalon is nem jelentéktelen skálája az emberi pozitivumoknak, a bomlással szembeni tiltakozásnak: a meggyőződéses forradalmiságtól (még ha ez keveredik is hisztériával és demagógiával) egészen az egyszerű segíteni akarásig, a természetes jóakaratig – vajon nem egy valódi tömegmozgás zárt, kerek panorámáját teremti meg mindez? Amellett az elbeszélésben nyoma sincs a panoráma állóképszerű merevségének. Az egyes figurák – titkosan vagy nyíltan – a professzor szigorú erkölcsiségéhez vannak mérve, annak gyengéit vagy erényeit nyilvánítják ki, tehát sokszoros belső, habár nagyon diszkrét viszonylatok jönnek itt létre. A totális kép hitelességét pedig az biztosítja, hogy Déry (nem kevésbé, mint Thomas Mann a „Mario és a varázsló”-ban, a római úr megalkotásakor) felismeri a tiszta negativitás elégtelenségét. Látja és láttatja, hogy számottevő rétegek azért hagyták magukat sodortatni az eseményekkel, mert csak két „nem”-et tudtak mondani: a kapitalista restaurációra és egyszerűsre mind azokra a szektáriánus módszerekre, amelyek érdekeiket dőlyfősen megsértették. Az ilyen tiszta negativitásnak aztán szükségszerű következménye az apátia.

Ugyanez a teljesség látható a korábban keletkezett „A téglafal mögött” című darabban is, amely néhány lapon ugyan, de kimerítően összefoglalja a „gyülekező vihar” egész atmoszféráját. A novella működésében mutatja meg a vezetésnek azt a mechanizmusát, amely a rendes munkás életkörülményeivel mitsem törődik, ezáltal a gyengébb jelleműeket valósággal belehajtja a lopásba, a megtévedtet, de erkölcsi érzékkel még rendelkezőt egyenesen az öngyilkosságba, a megsejényítő „társadalmi bíróságot”, amelyeknek frázisai és vidáman pattogó indulói alatt a pogrom hangulata szerveződik, és – talán legelső sorban – a becsületes funkcionárius tragédiáját. Bódi elvtársról, akinek pszichés eredetű fejfájását olyan könnyűszerrel megérti az olvasó, plebejus bölcsességgel mondja ki felesége a diagnózist: „Te jó ember vagy, te ebbe belebetegszel”. Tehát minden mozzanat együtt van itt – művészileg a végsőkig komprimálva – amivel a szektarianizmus utat nyitott a tényleges ellenforradalmi törekvéseknek. S a magyar reakció szatirikusan megsemmisítő portréja sem marad el: a „Vidám temetés”-ben, a haldokló V. előszobájában összegyűlik, ugrásra készen, az egész „ancien régime”.

De amikor a novellák totális ábrázolását leszögezzük és dokumentáljuk, elutasítva a „korlátozott kritikai realizmus” elméletét velük kapcsolatban, egy másik hamis ellenvetésre is rábukkanunk. Csakugyan olyan elvont az a humanizmus, amely a „Szerelem” lapjain kibontakozik, mint ahogy a kritika állítja? Nem hisszük. Mindenekelőtt azért sem, mert a novellákban mindenfajta morális és intellektuális magatartás végsősoron azon méretik meg: mennyi köze van a népelethez? Ha V., a haldokló tudós az arányérzékről beszél, amelyet élet és mű között kell teremteni, nehogy az alkotó „farkasává legyen” környezetének és az emberiségnek, nehogy a „jövő kóros túlduzzadása” születessen erőfeszítéseiből, akkor voltaképpen egy sajátos, csak a szocializmusban felvethető aspektusból építi tovább a „Tonio Kröger” nagy konfliktusát: azt, amely a művész elszigetelt és emelkedett magánya és „a szókék, kékszeműek világa” között feszül, akik iránt Tonio Kröger olthatatlanul vágyódik. De a polgári társadalomban a művész azzal a – jóllehet rezignált – nyugalommal halhat meg, hogy ha keserű volt is a választás, a magány melletti döntés, másképp nem tehetett. A szocializmus viszont – még ha egyes korszakaiban csak a lehetőség értelmében is – de magába zárja a nagy mű és a népelet összefonódásának ígértét, innen a kínzó dilemmák a szabadsághegyi villa betegszobájában. És Déry „kivülről” is bemutatja, mit eredményez, ha csupán a mű, nem az egész élet felelősségét hordozzuk; V., jól érzi, hogy a szörnyű komédia, amelyet felesége rendez, őt is terheli, szintén sorsának letagadhatatlan konzekvenciái közé tartozik. De ismét visszatérve a „Számadás”-ra: vajon abban az elvont moralitás propagandája, vagy inkább kritikája fejeződik ki? Nem arról szól-e az elbeszélés, hogy a professzor ítélete önmaga ellen jogosult, mivel akár tisztább, személyes moralitása társainál, környezeténél (mint ezt mi, olvasók, tudjuk), akár alantasabb (mint ezt ő néha hiszi), de mindenképpen terméktelen, hiszen semmi megfoghatót azoknak nyújtani nem tud? Vagy – alacsonyabb intellektuális színvonalon: nem akkor szűnik meg a funkcionárius hősből, Bódi elvtársban, a kiélezett és őszintén átélt magatartás minden önpusztító (és másokat pusztító) következménye, amikor egy *realisabb közösségi erkölcs felé* kezd el

tapogatózni? (Mert erről, nem pedig az üzemi lopások apológiájáról van szó a novella befejezésében). Másodsor: Déry erkölcsi felfogása olyan mértékig nem absztrakt, hogy mindenütt, ahol ez emberileg igaz és hiteles, látható a sokat hiányolt, iskolás követelmény, a „kiút”, természetesen nem az adott helyzetben feloldhatatlan ellentmondások kincstári megoldása, hanem a *perspektíva* értelmében. Nincs a kötetnek egyetlen olyan darabja sem, amelyben az embertelenséggel, az utat vesztéssel, a pusztulással szemben ne mozognának erők. Nemcsak a „Cirkusz” című gyermeknovella lázadó gesztusának arányaiban hihetetlenül hűséges visszadására gondolunk (az egész írás különben a „Mario és a varázsló” plebejus-szocialista párdarabja), hanem a „Philemon és Baucis”-ra is. E lakonikus remekmű végét természetesen lehet úgy is értelmezni, hogy az a modern biologizáló antihumanitáshoz közeledik (az emberek értelmetlenül elhullanak, kontrasztképpen: a kutya újabb kölyköt szül). Igazi jelentése azonban az, hogy minden megpróbáltatás és zsákutca fölött az élet elpusztíthatatlanul továbbmegy. S hogy az életen a szimbólikusan általános Életnél többet is kell érteni, hogy itt az emberiség képességeibe vetett meggyőződésről van szó, azt egy görög kórus sokatmondásával világítja meg a „Vidám temetés” néhány soros zárójelenete. A temetésen V. egyetlen igazi barátja, a hátgerincsorvadásos festő, lemaradt a tömegtől, egy sír fölött zokog. Egy kérdezősködő öregasszonynak azt feleli: „Az emberiséget gyászolom, egy idegen sír felett.” A kis öregasszony nagy magabiztossággal válaszolja: „Azt nem kell gyászolni, kedves elvtárs, az megvan magának.” A „köznapok optimizmusa”, a népi „halhatatlanságtudat”, a kifejezett szocialista emberség vele járó csirái és kiindulópontjai mindenütt jelen vannak a Déry-novellákban: a funkcionárius Bódiiban és feleségében éppúgy, mint a „Cirkusz” lázadó gyerekalakjában, vagy a címadó „Szerelem”-ben.

A formakérdések közül feltétlenül a *tipusok pluralitásának* problémája a legfontosabb. Ezen azt kell érteni, hogy a valóságban (és így a nagy művészetben is) egy létező tendenciát, áramlatot, vagy törvényszerűséget sohasem *egy* típus fejez ki, hanem azoknak egész galériája, a tipikustól az atipikusig terjedő tér szinte végtelen számú pontján. Viszont olyan időszakban, mint a jelenlegi, amikor egyfelől a polgári dekadencia jellemalkotása egyetlen hangos polémia az emberi tipikusság költői légköre ellen, másfelől a sematizmus az ember gazdagságát egyetlen allegorikus figurára („a” munkás, „az” ingadozó középparaszt, „a” kommunista alakjára) redukálta, felmérhetetlen jelentőségű, és nemcsak idehaza, a szocialista realizmus szempontjából Déry novelláinak nagyszabású típuspluralitása. Ezt szokták összetéveszteni állítólagos különbségével. Természetes, hogy az életben hallatlanul nehéz megtalálni a pontos választóvonalakat az átlagos, a tipikus és az extrém között. Déry Tibor munkásságának korábbi periódusaiiban el is tévedt ezen a területen egyszer-egyszer, bár művészetének főirányát jellemzően mutatja, hogy sohasem az átlag naturalista felfogásának irányában. Újabb írásaiiban viszont (két gyengébbet, a „Libikóká”-t és „A fehér pillangó”-t leszámítva) a keze tévedhetetlen. Éppen ezért nagyon fontos ismét hangsúlyozni azt, amiről a bevezetőben már beszéltünk: ez a kötet – stílusán is – a művész fejlődésében a „Felelet” folytatása és nem egy – magában véve nagyszerű – de már meghaladott állomása: a „Befejezetlen mondat”-ra gondolunk. Ismét két novellát hívunk bizonyítékkul. Az egyik „A téglafal mögött”. Az elégedetlenkedő munkások népes együttesét ábrázolja benne nagyszabású módon az író, de valamennyi szereplő egyszersmind egy végsőig egyénített élet, amelynek „privát” történetébe bepillanthatunk, ha csak egy villanásnyi időre tűnik is fel előttünk. A lakatos, aki kihívó gúnyossággal tolja Bódi elvtárs orra alá „az újtípusú ember harisnyáját”, az üzemi fosztogató, akiből tettenérése pillanatában kitör az ellenforradalmivá heccelt gyűlölet, az öngyilkos esztergályos, aki belepusztult a megaláztatásba, a brigádevető, aki tartani akarja magát funkciójához és meggyőződéséhez, de idegei már nem állhatják a frázisok és a hajsza együttes nyomását – végsősoron egyetlen elvont jelképben ábrázolhatók lennének. Ugyanígy a győri utazás résztvevői, akiket már ilyen szempontból elemeztünk. Déry művészi természetének azonban talán legszebb oldala, hogy ezeket a zárójeleket mindenütt feloldja, és ha csak három mondat erejéig jelennek meg figurái, akkor is látható jelenükből múltjuk és jövőjük. És ebben a megoldásban semmi sincs a filmmontázs ma annyira elterjedt felületes naturalizmusából. Az író nem szimbólikus – szintetikus mondatokat ad szereplői szájába, hanem kidol-

gozza – néha mikroszkópikus területen – sajátos reakciótípusaikat, és ezzel átérthetővé teszi tulajdonságaik és lehetőségeik egész világát.

Így a valóság, amelyet mind a dekadencia, mind a sematizmus végtelenül elszegényít, novelláiban benépesül. Méghozzá – s ez szocialista típusformálásának másik jellemzője – *fent és lent* egyaránt. Ma, amikor a kritikai realizmus történelmi utóvédharcaiban egyre inkább összeszűkül az az extenzív gazdagság (ha az intenzív nem is), amelyet a polgári művészet még meg tud ragadni, Déry azonos könnyedséggel teremt eleven mozgalmasságot, akár a munkásságról, akár a polgári értelmiségről, akár a hajdani uralkodó osztályok tagjairól ír. S hogy az extenzív kitágításban mekkorák a szocialista realizmus lehetőségei, mutatja „A tehén” című írása, amely önmagában cáfolata a népies-urbánus ellenpontok mindenfajta megmerevítésének.

A harmadik, de az előző kettőből szervesen következő formai sajátosság a kötet többször kiemelt lakonikus mivolta. Ezt a tényt nem lehet egyszerűen nyelvi-stiláris okokra, alkatra, stb. visszavezetni. (A „Befejezetlen mondat” szerzőjénél egyébként is bajos lenne ezt a szófukar takarékoságot egyszerűen a „művészi hajlamokból” magyarázni.) A nagy kifejezésbeli tömörség, az igazi klasszikusok „differentia specifica”-ja mindig a tartalom végső és tévedhetetlen végiggondolásából, arányainak megmásíthatatlan eltervezéséből és kimunkálásából, a kompozíció tökéletességéből születik. Dérynél is. Ezek az elbeszélések megszüntetik életműve egyetlen eddigi komoly fogyatkozását: a művészi építkezés bizonyos aránytalanságait, és első kiváló regényének egyes megoldatlan modernista vonásait leküzdve, a tárgyalt, felejtethetetlen típusgalériákat létrehozva, kialakítják véglegesnek tűnő, korszerűen realista költői hangját.

Csak ezekkel az erényekkel tudjuk magyarázni a kötet legnagyobb ábrázolói diadalát: a „Két asszony” című elbeszélést. Mégha a hamis szuperlatívuszokról lemondunk is, méltatásához a mérce és az összehasonlítási alap mindössze Goethe és Keller nőalakjai lehetnek. Déry már korábban is nagy teremtmény volt fiatal lányoknak, idős asszonyoknak. Most azonban minden tapasztalata összegződik a szeretet ama „társasjátékának” bemutatásában, amelyet a haldokló anya és menyé a távollevő férfi emléke körül rögtönöznek. Csak bámulni lehet, analizálni alig az érzések bonyolultságának azt az evokatív erejét, amelyben a testi intimitások szinte indiszkrét leleplezése, a polgári „életbölcsekségeken” való megvesztegethetetlen átlátás soha, egy pillanatra sem bontja meg a valóban „majestuos” búcsúzkodó iránt érzett meghatott gyengédségét, distanciált szeretetet. S a fiatalasszony komédiás játékosága, józansága, talpraesett ihűsége, csodálata és gúnya ugyanakkor olyan félreérthetetlenül plebejus akcentust adnak a helyzetnek, amely egészen kivételes korunk világirodalmában. Mintha csak a két portrét az író a mai vérszegény arcképfestészet elé tartaná, amely szakadatlanul az alkalmas modellek hiányán kesereg egy – állítólag absolute elidegenedett – században, és azt mondaná: az embereknek igenis van arcuk, csak a humanista művész gyengéd-szigorú szemével kell nézni őket.

Fehér Ferenc

RÓNAY GYÖRGY: ESTI GYORS

Rónay György ebben az évben ünnepli 50. születésnapját, így a véletlen olvasóinak és barátainak két dátumot heylezett egymás mellé, mert amikor születésnapján köszöntik, ugyanakkor egy új regényét üdvözölhetjük. Az *Esti gyors* az a történet, melynek végre meg kellett érkezni, nemcsak azért, mert az idő lassan felboronálja a háború vérnyomait, de még inkább, mert megmutatja a vérnyomok eltűnhetnek, a romok felépülhetnek, de a bűnös lelkiismeret nem gyógyul, örvénye földi pokol. Ez a kettős dátum úgy kívánja, hogy mielőtt az *Esti gyors*sal foglalkozunk, tekintsünk vissza Rónay György korábbi műveire, nemcsak, mert új regénye világot vet egy látszólag elszigeteltségben dolgozó író hitvallására, de azért is, mert művészi feladatát minden eddiginél plasztikusabban mutatja, lerögzítve a komolytalan életben gyáván támolgó ember tragédiáját. Azért mondom, hogy látszólag elszigeteltségben élő író, mert amint történetei betörtnek

érdeklődéseink közé, a szigeteltség pókháló-leple szétreped, és egy fegyelembe tartott gondolkodó képei és az élet valóságával állandó kontaktusban lévő szellem benső reflexei kerülnek elő. Akik prózai műveit ismerjük, tudjuk, hogy hamis képet, költői káprázatai nem rejtettek soha, reális szemléletét tűnékeny apróságoknál is megőrzi, ezzel kerülte ki a hatásvadászok olcsóságait, mentesítette műveit a kínálkozó banalitásoktól, és azt a szilárd tudatot adja, hogy művész számára csak az igazság méltó formába öntésre. Minden műve ezt a belső sugallatot árulja el: az én hivatásom a szemlélet, jól meg kell nézmem mindent, de végső konklúziómat magamból merítem. Már első, nagyobb regénye, a *Fák és gyümölcsök*, mely 1941-ben jelent meg, maga felé fordította az akkor élő legjobb kritikusok figyelmét, és 1942-ben neki ítélték a Baumgarten alapítvány nagydíját. Pedig ez a regény szerkezetében még egy fiatal elbeszélő ingásait mutatta, de az anyag tisztasága, az alakok hajsál-pontos rajza már jelezte a magas öngénnyel választott utat, melyről többet nem ért le, és ezzel elérte, hogy műveinek szereplői maradandóan emlékeink közé rögződtek, és amint az életben hasonmásaikkal találkozunk, kísértetiesen felélednek. De nemcsak az embereknek, a tájnak, hangulatnak, cséplőgépek bűgásokkal teli nyári délutánoknak, párákat lehelő fáknak és elröppentő szépségeknak oly hű ábrázolója, hogy ezzel vígasztalan történetei mégsem lesznek nyomasztóak.

Mert Rónay György majdnem minden története az emberi sors börtönét tárja fel, és ez nemcsak egyéni bűnök következménye, de sokkal inkább a társadalomtól és környezettől öröklött hagyomány pokla. A *Nábob halálának* hőse élete alkonyi gazdaságának koldusa; a *Képek és képzeletek* öregasszonya vagyona romjain összesereglegt rokonai közt ismeri fel, hogy a merev formában elvesztette életének kincseit és menedéket kereső tekintete már nem talál támpontot. Nagyobb novelláiban ugyanez a panasz; Rónay György az öröklött életformákhoz makacsan ragaszkodó embereknek nem ad feloldozást, ezzel állítja elének a színpadot, mely alattuk összedőlt, s mint elhibázott tákolmány méltó lett sorsára. Mindezt nem tendenciával hangsúlyozza, hanem az ábrázolás elhihető erejével.

Ez az elhihető erő hozza elének már az *Esti gyors* első lapjain oly kristályos tisztasággal a regény hőseit, Kerekes Kálmánt, hogy a támolgyó gyenge embert azonnal látjuk, sorsát követjük, figyelmünk egyre feszültebb és sodrásában nem akadunk el, pedig az *Esti gyors* a hitványok, gyávák, gyengéek, aljasok tragédiáinak képsorozata. A történet a jelennel indul, de számai az olvasót a múlt felé lendítik, mely nemcsak Kerekes Kálmán beteg lelkiismeretének háttére, de rávilágít bűnökre és bűnözőkre, kik a két háború közé eső dráma kulisszáit mozgatták. A regény két sínpáron mozog, az egyiken Kerekes Kálmánt, az eredeti gyógyszerész-segédet látjuk, ki egyéniségét gyógyszerész-ösöktől örökölte, bohém könnyelműséggel mozog, hogy végül mégis feldúlt lelkiismerettel, a magányos rémképek örületébe zuhanjon. A másik sínpáron az élet képei dübörögnek, és Rónay művészi ereje akkor szökik fel, amikor a két sínpárt összekapcsolva, hőseit a körülötte történő dolgok kelepcéjébe sodorja. Itt tárja fel a látható és láthatatlan veszélyek hínárjait, és ettől a pillanattól kizárólag a lelkiismeret feszültségeire épít, benső képeket vetít elő, és ezeket úgy tölti meg ízzással, hogy az élet üres cífraságai lefoszlanak, és nemcsak a hős kerül röntgen-sugár alá, de hibrid tükörképével az egész társadalom. A regény szerkezete mindvégig összefogott, és azzal, hogy a két részre osztott történet mindegyikénél utolsó részében éri el feszültsége csúcspontját, az író szokatlan bravúrt szikráztat. Az első rész végén, a háború utolsó heteit látjuk, de nem a történelem ismert adatait lapozza fel, hanem pontos rajzokat ad a gyengékről, akik saját lelkiismeretlenségük áldozatai lettek, és azokról, akik a gyávákra vadászva végezték zsarnokságuk rémtetteit. Így kerül elének egy lezárult kor képsorozata, s méltán úgy érezzük, hogy elnémitott bűnözők rémtetteit látjuk egy tökéletesített panoptikum viaszba-buín, és halljuk az író intését: ilyenek voltak, ilyenek lehettek, a gyávaság és kegyetlenség idáig sodor. Rónay György hatalmában tartja a nyelv minden kincsét, így állít vissza elröppent képeket, ezzel vési apró rajzait és vázol borzalmas pillanatokat, s akkor tartja legerősebben hatalmában, amikor a megsűrűsödött levegő minden oldalról hangokat, iszonyatot, félelmet szór, hogy a belőlük épített pszichológia nemcsak a történet hőseit, de magát a történelmet állítja elének, mely 1944. őszén megnyitotta a bűn-

zők kegyetlenségeit és a gyávák elbukását. Itt a történet annyira izgalmassá válik, mintha detektívregényt olvasnánk, pedig csak egy kis ember kapkodásait látjuk, kapkodásainak örületét és hánykolódó örületében a rásütött bélyeget: az árulást. De látjuk azokat is, akik a bélyeget rásütötték, és az a jelenet, amikor Hohl Péter, a pribék rendőrkapitány Kerekest árulásra kényszeríti, hogy néhány óra múlva, mikor Kerekes az elárult Szilágyiék patikáját nem hajlandó átvenni, szemébe vágja: „Hát akkor miért jelentetted fel Szilágyiékát?” – nemcsak az emberi aljasság csúcspontját mutatja, de azt a keretet is helyzetet is, melyben megtörélnhetett, és elhíthető erejével az olvasó igazságosnak érzi, hogy az ajtó, mely mögött ezek meglapultak, becsapódott mögöttük, s ami utána felnyílt, nem csupán politikai változás lett, de a lélek mélyből fakadt büntudata és megváltásért csengése. Kerekes Kálmán élete elriaszt, de mint Rónay legtöbb elbeszélő műve, ez is részvétet fakaszt, mert halljuk az író sóhaját: nehéz embernek lenni.

A történet második részében, a tébolygó lelkiismeret változó képei, a bírálótól külön tanulmányt igényelnének, mert ezek gyötrelmes halucinációkat, kapkodó rémületeket tárnak fel, és oly hajszálpontos logikával, hogy adataikkal lélektani drámát állítanak elő, melyben a feldúlt lelkiismeret és az öregség szenilitása torkollott össze. Itt nagy képeket nem kapunk, békés hangulatú balatoni fürdőhely nyaralóit látjuk, de ahogyan velük ellentétben az író apróra szétszedi egy elmebeteg nyugtalanságát, és ebből a nyugtalanságból gyors változatokkal feltárja az elmagányosodás poklát, művészi feladatának csúcsához közeledik, és oda akkor érkezik, amikor Kerekest, mint önmagát feljelentőt látjuk a törvényszék folyosóin ödöngeni. Itt érezni legerősebben, hogy az egész regény belső víziókra épült, az eseményeket ezek fűtik át, és a történetnek két arcot adnak, az egyik a világ képét látjuk, a másikon azt, ahogyan ez a kép az író belső kohójából előkerült. Ezeket nem a nagy jelenetekben, hanem a történet fojtott perceiben érzi az olvasó, mint pl. az első részben, a philodendron bokrok mögé lapulva lesi Kerekes az elárult Szilágyiékát, de tetőpontját és egyben az író remeklését mégis akkor érezzük, amikor Kerekes a történet végéhez közeledve, önmagát feljelentve áll a bíróval szemben. A képek és víziók úgy szövődnek össze, hogy a történet minden szereplője egyéni formát kap, és ezzel a társadalom széles térképen ott látjuk a titokzatos, veszélyekkel teli, borzasztó életet. Ez az élet a regényben mindig hiteles, jelenségei világosak, Rónay György így tölti be az elbeszélő író legmagasabb feladatát, mert eléri, hogy az olvasó nemcsak meghallgatja, de szigorú igazságait beolvasztja saját erkölcsi világába. Kerekes Kálmán rettenetes története a háború iszapjából merült fel, mégis amit a lelkiismeret válságaiból tár elő, örök emberi, s ezzel nyeri el a közelmúltat és jelent ábrázoló regény a nagy művek időtlenségét.

Rónay György születésének félszázada megkívántatná, hogy a költőről, a kritikusról, a kiváló műfordítóról és arról a hallatlanul nagy érdeklődésű íróról is szóljunk, aki úgyszólván a világ minden irodalmi eseményét lélegzetében tartja és ezzel méltó utóda azoknak, akik kis hazájuk szellemében betakarították a nagy világ kincseit, de az *Esti gyors* méltatása ennyit nem enged keretébe, így születésnapj jókívánságainkkal azt kérjük tőle, hogy szigorú írói fegyelmével és magas művészi öngigényével maradjon mindig és még soká példaképünk.

Bobuniczky Szeffi

Gyurkó László:

CSÜTÖRTÖK

Az irodalom mindig tanúságtétel is egy erkölcsi értékrendről, az alakok életében és cselekvésében nem kerülheti ki az író a vallomást, arról hogy jónak, rossznak mit tart. Újabb irodalmunkat azonban e természetes elven túl, életünk morális kérdései ejtették rabul. Tisztázó, rendtremtő, társadalmi érvényű szellemi mozgalmunk ez. Az, hogy az író életélményanyagát az alko-

tásban éppen ezeknek a gondolati kérdéseknek fókuszába rántja, történelmi vallomás is: társadalmunk legérzékenyebb sebcinek gyógyításáról van szó. Gyurkó Lászlóra is azok a cikkei, tanulmányai hívták fel a figyelmet, melyekben élesen fogalmazott erkölcsi kérdésfelvetését őszinte, egyéni gondolatai követték. Írásai két ízben – az *Új Írás* hasábjain – heves vitát indítottak meg. Első regényében, a *Bűnösökben* az érdekes történelmi cselekmény és stílusának már-már bravúros ügyessége mögött is, a bűn-erény erkölcsi fogalom pár fonák helyzetében egy érdekes gondolat-fonalat sodort.

Hogyan kell élni, megmerevedett bálványoktól megszabadulva úgy, hogy megtaláljuk magunkban és magunk körül azt a lehetőséget, – a boldogságot, melyet társadalmunk szocialista útja az egyes ember számára is felkínál – erre a súlyos probléma-tömbre fut fel Gyurkó új kisregényének indája.

Csütörtök: egy nap története. Kun Miklós egy napjának történetében egész élete. Kun Miklós egy napjában három ember története. Ez a nap elébe dobja és küzdeni kényszeríti a kérdéssel, mivel rontotta meg életét, miért él valószínűtlenül, keserű szájjal – boldogtalanul. Újságíró feleségének, Zsuzsának energikussága, gátlástalan vitalitása mellett árnyékként élte lélekben is egyre kopaszodó életét. A francia tengerparton utazó asszony képeslappal, újságokkal, lakberendezéssel van jelen e sorsdöntő napon, amikor a huszonhét éves férfi reggel megismerkedik az utcán egy orvosnővel, s három találkozásuk, reggel, délután és este, felébreszt benne egy különös erőt, egy idegen hangú bátorságot, mely énjének egy eltemetett, igaz lehetőségét kéri számon. Múltjával is szembesíti három találkozás: volt paptanárjának a világnézete helyét, élete egyetlen idilljének, az omladozó külvárosi házának, és volt iskolázolga nevelőszüleinek pedig – gondolatban – társadalmi hovatartozását kell megválaszolnia.

Egy keveset beszélő, sokat szorongatott ember drámai napja ez, amiben minden sürgető felhivással válik, hogy felnőttként, az értelem fényénél nézzen végre boldogtalan életére. A megtalált, vele egy ütemre lépő nő kinyújtott kezében biztató szerelem és erő lakik, s akiben a morális felnőtttség valóságként villan fel. Sorsának nyitja este tárukl ki egészen, amikor kutyáját autó üti el, s az üvöltő, haldokló állat mellett tehetetlenül, segítség nélkül állva a Halállal is találkozhat. Saját lelki kiszolgáltatottságára dőbben: bálványok között, csak mások szeretetében, segítségébe kapaszkodva élt, soha nem nyitotta ki a szemét, hogy a maga útját megkeresse. Mert Kun Miklós munkájában és házasságában is megmaradt lenézett és kisebbségi érzéseit megszokottnak tekintő, soha-szembeszállo szegénygyereknek. Passzivitásából, a gyávaság és kiszolgáltatottság lelki rutinjából nyit kaput a bálványdöntő csütörtök.

Az 1956 nyarának forró napján játszódó esemény –, az egyéni sorsban egy tágas problémát feszeget: a cselekvő, céltudatos élet boldogságát, melyet az idegsejtetkig ivódott múlttal szemben a nehezebb úton kell keresni. De a regény csak előjáték ehhez, lelki bilincsek feltörésének morális negatív-sora (az orvosnő pozitívuma elvont marad), amely a befejezés pillanatában a *nullaig* jut, s – talán – kinyitja a kaput az egy felé. Mindez olyan gondolati és pszichológiai feladat elé állította művét, mely célkitűzésnek és – sajnos – buktatónak egyaránt magas.

Szándéka – és kívánságunk szerint is – e csütörtök színpadán, melyen a közöpre állított alak körül a koordináták egyrészt Antibestől a

Thököly útig, másrészt huszonnév év múltjába nyúlnak, drámaivá kellene forródnia az epikának. *Kun Miklós egyéni története azonban csupán példázat marad*, az írás szuggesztivitása, ereje nem nő fel az elvi tartósságra magassáig. Az asszociációk s a túlságosan sokszintű anyag rétegeinek villódzásai ziláltabbak, semhogy a fő-szeütközés vonalát belsőleg végigkövethessük. Mintha az író túlságosan a hős belső zavarodottságának szegődött volna nyomába: a feltörő emléksorok beleáradása a jelen cselekményébe, a feleség életének ironikus fejezetei nem igazodnak arányosan a kathartikus nap lényegéhez. A regény sokszínű és jó részleteit (testi rosszullét, a gyermekévek lírikus idézése, Zsuzsa napja a francia tengerparton, a kutya döbbenetes agóniája) lineárisan összekapcsolódnak, de hűával maradunk annak az érzésnek, hogy ezek a koordináták középpontjában álló alak köré zárulnak, hurkolódnak. Ezért a hőssel csupán a megértés és szánakozás szintjén kapcsolódik az olvasó, annak ellenére, hogy a mű gondolatai, melyek a boldogság-boldogtalanság és a boldogság felelőssége körül kiszikráznak, 1956 nyarának is, napjainknak is igaz morális tanulságai. Így a regény csak intellektuálisan tud eggyé-szövődni, a gondolatok, az idő és tér tágas öltönyében zavarodottan kereszük a próza nemcsak részleteiben igaz, élet-teli testét.

Gyurkó László fordításokon iskolázott nyelve, mesterségbeli készsége, gondolkozásának dialektikája (ami a regény vitázó párbeszédeiben különösen jelenlévő), olyan erények, melyekben megvan egy szenvedélyes intellektussal áthatott epika lehetősége. A *Csütörtök* hibáival, erényeivel együtt, – mert egy korszerű, gondolati regény irányába mutat, – figyelmet és várakozást kelt.

Fogarassy Miklós

Kolossa István:

HOSSZÚ SÉTA A HÍDON

Mindig öröndetes meglepetés, ha ismeretlen szerző jó írásával találkozunk. Az pedig éppenséggel ünnepszámba megy, hogyha valaki, akitől eddig semmit nem olvastunk – egy-szerre, mint kész író jelentkezik. Kolossa esetében ez a helyzet: közelmúltban megjelent kis-regénye sokkal több, mint írói próbálkozás, több, mint ígért. Jellemzője, egyben korlátja is: az írói szenvtelenség, érzélemmentes racionalizmus; élére állított helyzet – egy ember magánya, szemben a társadalom számára homályos erőivel. Kifejezésmodja szemléletéből következik: takarékság a szavakkal, a végsőig leegyszerűsített stílus, mely az elfojtott érzélem, a szépség és az igazi szerelem iránti burkolt sóvárgás, a magány, az egyedüllét s mindennekfőlött a lelkiismeret hangjainak megszólaltatásával hat. Az egyszerűsítés olyan fokú, hogy helyenként szinte modoros lesz, és arra figyelmeztet, hogy

Kolossa művészetének az lehet a zsákutcája, ami annakidején a Máraié volt: már fiatalon jól elsajátította a nálunk még alig-alig kikísérletezett akkori, legkorszerűbbnek látszó külföldi kifejezőmódot, s egyik regényét a másik után konstruálta a jól megtanult szabályok szerint, míg végül is seholy sem volt ő, a magyar író, sehol sem maradt igazi mondanivaló – ezzel szemben volt közönségsiker, ami természetszerűen következett abból, hogy kielégítette az olvasók újszerű formák iránti – egyébként nem is alacsonyrendű – igényeit... Az első-műves Kolossa esetében talán korai erről beszélni, de hasonló jelenségeket más, az „újrealista” formával jól bánni tudó fiatal írók műveiben is megfigyelhetünk, no meg Kolossa is van olyan tehetséges, hogy jövőendő műveit már most számon lehet kérnünk rajta.

Miről szól a *Hosszú séta a hídon*? „Kihegyezett” szituációban hőse magányáról ad számot. A hajdani „középosztály” szemlélete még ma is béklyóba veri az értelmiség egy részét, s az új, szocialista társadalom hatása sem mindig, mindenki számára felszabadító, hanem egycseket megzavar. Ez különösen gyakori volt a személyi kultusz időszakában ily körülmények között lett nem egy jobb sorsra méltó emberből cinikus, színjátékos, alkalmazkodó, önző konformista – aki ugyanakkor végzetes magányát is érezni kényszerült. Az efféle ember alkalmazkodott; látszólagos támasza az új társadalomnak, de kritikus időszakban (s az ellenforradalom ideje ilyen volt) társadalomellenes vonásai manifesztálódtak. Az író szerint mégsem okvetlenül bűnös, vagy legalábbis nemcsak ő a bűnös. Nem további fegyverkezéssel lehet megváltoztatni, hanem megértéssel, s azzal, hogy az új társadalom fejlődése felébreszti lelkiismeretét. Ez a lelkiismeret fogja azután kiróni büntetését, fogja kijelölni helyét a társadalomban.

A regényben mindez konkrét cselekmény elmondása során derül ki: ez az írás érdeme, de veszélye is. Mert utóvégre arról van szó, hogy feloldozást adhatunk-e annak, aki közönyös maradt a szocialista társadalom iránt, sőt időlegesen szembe is fordult vele, talán még őt is. Rábízhatunk-e mindent a ráható pozitív erőkre: a szocialista közösség vonzóerejére, a lelkiismeretre s egyéb nehezen értékelhető szellemi tényezőkre? – Nem volna helyes észre nem vennünk s elhallgatnunk, hogy Kolossa műve sokban rokon az egzisztencialista szerzők, elsősorban Camus alkotásaival. Azzá teszi kimért, célratörő kifejezőmódja – és ez okvetlen eredménye, hiszen Camus művészetének szuggesztivitását sem lehet elvitatni. Kolossa könyve abban is követi az egzisztencialisták példait, hogy valósággal átéljük hőse egyedülletét, s azt is, hogy ez az embertelen magány miként lesz emberellenessé. S végül csaknem ugyanaz az írói kérdésfeltevés: van-e kiút a magány, az embertelenség labirintusából? Még a remény felcsillanása is ugyanabból a fényforrásból ered

– az egzisztencialista is csak a szerelemben véli feloldhatni magányát – s akkor is csak időlegesen, reménytelenül. Ha tehát dogmatikus szigorral boncolnánk ezt a művecskét, könnyen rámondhatnók: áttételenen bár, de az egzisztencialista iskola hazai megnyilvánulása.

Mégsem lenne igazunk. Mert hiába a kérdésfeltevés, a forma, a tipizálás hasonlósága: más az író válasza – és ez a lényeg. Nem abból lesz baj, hogy fiatal íróink ugyanazokat az etikai kérdéseket feszegetik, amit nyugati kortársaik, s alighanem még az sem veszélyes, ha hőseik hasonlítanak amazokéra. A mi társadalunkban is élhetnek ilyen figurák. A döntő: a válasz. Egyedül van-e az ember, megszabadulhat-e magánya börtönéből, csak önmagának tartozik-e felelősséggel? És Kolossa regénye, ha nem is szájbarágó s egyértelműen optimista módon, de tagadja, hogy ebben a mindinkább kialakuló szocialista társadalomban bárki is magára maradhat, tagadja, hogy még ha szinte ellenséggént is, magányos farkasként, szívében a multat hordozva, legjobban esetben önmaga lelkiismeretébe gubancolódva is: idegenként élhet, s hogy lelkiismerete *csak a saját* ügye. Az új, közösségi erkölcs hatása alól még az sem vonhatja ki magát, aki legszívesebben morál nélkül élne. Így felel az „egzisztencialista” kérdésfeltevésre az az új író, aki a mi rendünkben lett íróvá. Mert hogy Kolossa István író, azt e kisregénye után elvitatni aligha lehet.

Kristó Nagy István

SZINNYEI JÚLIA ÚJ KÖNYVEIRŐL

Legújabb regényében, az *Átokban* Szinnyei Júlia ahhoz az írói szemlélethez tér vissza, amelyet első könyvében, *A szőlőboszorkányban* alkalmazott: érdekes történetet mond el, érdekes alakokat rajzol. Az „érdekes” jelzőt itt nem pejoratív értelemben használom, hanem szembeállításaként a *Hajnal*, az *Öreg mandulafák* és a *Nyolc látogató* szinte csak tipikus vonásokkal rendelkező hőseivel és helyzeteivel. E könyvek értékét a dél-dunántúli város („Püspökbánya”) életének aprólékosságig hű rögzítése adta. Ez egyben azonban korlátait is jelentette, hiszen a köznapi gondok helyett a kevésbé általános, de mélyebb problémák ábrázolása és az alakok egyénítése nagyobb művészi lehetőséget rejt magában. Említett három könyvével Szinnyei Júlia nagy életismeretét és mesélőkedvét bizonyította, a *szőlőboszorkány* és az *Átok* viszont a formáló és teremtő művész kézjegyét is magán viseli. A *Nyolc látogató*, vagy még inkább a *Hajnal hősei* – ismerőseink, mindennap találkozunk velük. Mégis a szőlőboszorkánynak, Csele nének, aki „a hegy gonosz szelleme volt, titkok tudója, minden bűn ismerője és

része", vagy az *Atokból* a szellemi börtönbe zárt Holmár Erzsinek, vagy akár a hisztériás, bigott, ugyanakkor gyerekes öreg Kincsesnének az alakját valóságosabbnak érzem, annak ellenére, hogy nem tipikus alakok, hogy egyes vonásaikat olykor túlzottan kiemeli az író, vagy pedig eszmék hordozóivá teszi őket. Hogy eszméket, problémákat hordoznak magukban, s nemcsak gondokat, lényeges többlet.

Az *Atokban* egy lakatosmester lányának drámája tárul elénk. Holmár Gáspár, apja meggyilkolása után lelkiismeretét túlzó vallásossággal akarja megnyugtanni, s mindkét lányát apjának kényszeríti. Az idősebb a zárdából házasságba menekül. Huga harcát is ő vívja meg, de nem világnézete, hanem apja íránt érzett engesztelhetetlen gyűlölete vezérli. Erzsi házassága is elhamarkodott, férjével egymás gondolatait nem ismerik, csak „mohó testük” hajtja őket. Ez jelentős tényező Erzsi drámájában, akárcsak a szülők zsarnoksága. Hogy ezektől és átok következményének vélt meddőségétől megszabaduljon, vallásosságra menekül. Hite nem igazi hit, pesszimizmus és önmaga gúzbakötése csak, erőt nem merít belőle. Bigott anyja és meglehetősen kemény természetű, nem teljesen feddhetetlen életű férje között örlődik. Lassan elveszti az önmagára erőszakolt, át nem érzett hitet. Csaknem észrevétlen a magányos asszony változása: feloldódása, teljes emberré válása – ám végül külön lesz mindenkinél. Egyfajta „igaz emberség”-hez jut el; világnézet nélkül. Útja azonban nincs lezárva.

Erzsi vívódását művészi hitelességgel ábrázolja az író. Jól érzékelteti bezártságát, kínzó, szűk börtönét. A végtelenségig kiélezett ellentétek, a kicsinyes, de annál indulatosabb párharcok állandó ismétlésével megkínózik minket is, a regény nagyfokú feszültsége és nyomasztó légköre szinte gúzbakötői olvasóját. Ez elősegíti Erzsi drámájának átérzését, gondolatainkra viszont bénítóan hat. Csak kategorikusan tudunk nemet mondani az ilyen életre, részletes elemzést nem enged, ami pedig a probléma megoldásához szükséges lenne.

Formai szempontból az *Atok* előrelépést jelent az író pályáján. Az előző könyveknél bizonyos bőbeszédűséget tapasztalhattunk, csak az önvalomásszerű vagy a filozofáló részeknél éreztük őszintének szavait. Még a *szőlőboszorkányban* is, amely az *Atokig* legjobb könyve volt, hiányzik a lélektani indoklás. Ferencziné méltán bűnhődik. Megvakul. Az érzelmen kívüli elbeszélő hang miatt viszont ez csak esemény marad, nem lesz dráma: hangulatilag nem tudta hitelessé tenni az író.

Az *Atok* szerencsés hangváltást mutat: stílusa feszesebb, tömörebb. Minden mondata indulattól izzik. Néhol túl kemény talán, az alakok még szegletesen mozognak, e kezdeti merevség azonban a regény végére feloldódik.

A korábbi művekből hiányzó lélektani eszközök az *Atokban* már fellelhetők. Használá-

tukra azonban egyoldalúság jellemző: a témában rejlő sok probléma közül csak egy kapott különösebb hangsúlyt, egyetlen érzés nyomja rá bélyegét az egész könyvre. Ez a következő lépést is kijelöli: Szinnyei Júliának az *Atokban* megkeményedett, hatékonyabbá vált stílusát árnyaltabbá kell tennie, hogy több érzést tükrözhessen, hogy több szempontból nézve a világot, még teljesebb valóságot ábrázolhasson.

*

Szinnyei Júliának az utóbbi időben két ifjúsági könyve is megjelent.

„A nyírfaedrőben minden olyan, mint régen, és mégis más” – ezzel kezdődik A *kékszedeli fűzet* utolsó fejezete. Jellemző ez a mondat Szinnyei Júliának nemcsak erre, hanem másik ifjúsági regényére, a *Felhőtlen égre* is, amint-hogy jellemző magára a gyermekkorra is. Hiszen a gyermek nem veszi észre az idő múlását, nem veszi észre, hogyan formálják nagy élményei. Ezért látja később nyugodtvízű, tisztátónak gyermekéveit. Gondjai, úgynevezett felnőtt gondjai, valóban nincsenek, hiszen nem érti azokat, nem törődik velük. Ez a gondtalanság azonban látszólagos; a gyerek önmaga problémáit (mit csináljak? ezt hogyan? miért, és főképp: azt miért ne csináljam? – megannyi érthetlenség) nagyon is komolyan veszi. A nyugodt felszín alatt nap mint nap örvények kavarnak. S ezek alapos ismerőjének kell lennie annak, aki róluk és számukra könyvet ír.

Szinnyei Júlia szereti hőseit – szereti a gyerekeket. Ezért tudja olyan hű képét adni nemcsak külső, hanem belső világuknak is. Melegséggel rajzolja meg a kis Kovács Peti vagy Bokor Márti alakját; s minden felnőtt komolykodás, mesterkéeltség nélkül mesél. Nem csinált kalandokon viszi át hőseit, ezek a „kalandok” (felbomlott családi élet zűrzavara, betegség, anyagi gondok) a felnőttek számára is komoly problémát jelentenek. Ez az, amiért a „8 éves felülieknek” ajánlás valóban helytálló: felső korhatár nincs. Mindkét könyv a gyerekek nyelvére íródott, de a felnőtt olvasót is szíven üti egy-egy különösen jól sikerült részlet. Peti egy József Attila-verssel való találkozásának leírása pszichológiai tanulmányba illelnek. Ilyen találkozások változtatják észrevétlen a gyermeket, s tanítják meg a kíváncsi kérdőjel, a csodálkozó, kétségbeeső vagy ujjongó felkiáltó mellett a világ felfedezésének élményeit őrző pont használatára. A kis Peti megfogalmazza az első magaleszűrt tanulságot: „Tudod, azért sokkal jobb így közösen”. Így szelídül a fantáziálgató, hazudozó gyermek őszinte, mesekedvelő gyermekké.

A *Felhőtlen ég* idősebbekről, idősebbeknek szól. Ennek megfelelően írói eszközei is mások: nyíltabb a jellemzés, a problematika is többrejtű, a szereplők száma is megnő: kitágul a regénybe foglalt világ, amint a serdülőkor

küszöbén álló gyerek is egyre többet figyel meg környezetéből. Most kezd először gondolkodni a látottakon, próbálja megérteni a jelenségeket, „pedig az a legnehezebb a világon, megérteni valamit”. Bokor Márti mondja ezt, a *Felbőltlen* ég főhőse. Alakjában Szinnyi Júlia példaképet állít: mindig vidám, nagy-érzésű, önzetlen, és segítőkész kislányt rajzol, aki beteges anyja csendes kedvetlenséggel végzett munkáját fokozatosan átvállalja magára, s minden feladatot a virtus próbájának tekint. Márti mégsem lesz képzelet-szülte gyermek-eszmény: realitását az átélt problémák őrzik meg; ezek közül a legáltalánosabb és legégetőbb a változatlanóság és változás együttes észlelése.

A *Felbőltlen* ég már nemcsak tanításokat csempész az érdekes történetbe, hanem a szer-telen, lázasan csapongóbból egyre inkább tűnő-dővé váló fantázia számára mintegy horgokat, csalétkeket helyez el féligmeddig megoldott vagy a következményre csak halvány utalással ellátott morális kérdések formájában. A Márton – Márta játékos ötlete mögött a természetesen jelentkező hiúság fájdalma is felbukkan, a barát-nők pár jellemző vonással felvázolt alakja az ifjúság legkülönbözőbb problémáira irányítja a figyelmet.

Ifjúsági regényeknél szokatlan a felnőttek világának az az igényes és sokoldalú rajza, amely a *Felbőltlen* eget különösen értékesé teszi. Gondolok itt elsősorban Márti apja és idő-sebb barátja között kialakuló, csak a feleség csalhatatlán ösztöne által felismert vonzalom lehelletfinom érzékeltetésére.

A közhit szerint ifjúsági regényt könnyű írni. De csak a közhit szerint. Valójában igen fontos és felcsoportosító feladat – nem közöm-bös, mit olvasnak a gyermekek. Nem mind-egy, hogy izgalmas, egyébként azonban üres történetekkel elégítjük-e ki a gyermek-olvasók kielégíthetetlen fantáziáját, vagy a szórakoztatás mellett tanítjuk is őket. Szinnyi Júlia két ifjúsági regénye hasznos, jó és szép olvasmány.

Winter István

Reismann János – Őrsi Ferenc:

KINCSES BARANYA

„Bármerről és bármivel érkezel e tájra, Baranya illendően fogad” – szép és tömör legelső mondata ez annak a könyvnek, mely azzal a céllal készült, hogy a megye könnyen és különösebb kalauzolás nélkül is felfedezhető legyen, nyilvánvaló látnivalóin kívül a vendég e környék lelkét, a bőre és húsa alatt futó véreket tapints, leheletét mérje, sóhajait felszívja, s merész neki-lendüléseikor észrevegye tekintetében a huncut csillogást.

Mert mi mindenből szűrődik össze egy ország-rész „levegője”? Hegyből, erdőségből, szántóföld-

ből éppúgy, mint e tájképekbe belenőtt új par-városokból, történelmet idéző várfalakból és mo-dern völgyhidakból, népművészeti tarkaságból és réteket léniazó betonutak szürke szalagjaiból, nagyvárosi forgalomból csakúgy, mint a szőlők közé süppedt préházak bölcs hallgatagságából. Író és fotóművész együttes vállalkozása, hogy e kavargásból elkapja s alkotó ujjakkal szitalja ki azt, ami csak itt van, és csak itt van így.

Őrsi Ferenc szövege nem földrajzi, történelmi, idegenforgalmi, vagy néprajzi leírás, hanem acé-losan feszülő mondatokkal, élesen jellemző mo-zzanatokkal, villanásszerűen pergetett képsorok-kal, fantáziát mozgó, rövid lélegzetű, frap-páns írások sora; a riportnak, nemes tárcának, jóízű glosszának és leíró művészetnek izes ke-vercse. Emlékezés és hit, gazdás mérgelődés ezért-azért, a beavatott, cinkos biztatás, halk együtt-nótázás, és a pirosbetűs napok vissza-foghatatlan felkiáltásai. Milyen plasztikus, szinte domborműves, amikor bemutat, amikor elénk tár! „Az öreg város – mint gondos szülő – bal-ról Újmeszt, jobbról Újmecekalját vezeti az ifjú városnemzedékek rohamosabb fejlődésének útján”. S amikor múlt és jelen egybekapas-zkodásáról szól: „Tavaszonként még felbúg a bu-sókiért, hogy történelem előtti emlékeket idézve űzze el az embert fenyegető gonoszt, – de az előző napi busó másnap traktorra ülve új ba-rázdák szálait húzza egymás mellé a régi csata-mezőn.”

Ennek a vibráló stílusnak az olvasó-utazó a legfőbb hasznélvezője: élményszerűen megma-rad emlékeztetésben e táj, a földrajzi, történelmi, néprajzi lényeg, sokkal inkább, mintha szaksze-rűen, pontos munkából megtanulta volna.

Reismann János 150 művészi fotója az album mennyiségileg túlnyomó része. De e rengeteg kép – bár egyenként mind nagyszerű felvétel – mégsem elégíti ki azt az igényt, ami miatt vi-gyázva, előzékeny, rejtett mosollyal, szinte tisz-telettel vesszük kézbe, s kóstolgatva kezdünk belelapozni. Pedig ez az igény nem csodavá-rás, s a képek – ha nem is csodálatosak – min-denestre nagyon jók; gondolom, másutt a hiba.

Reismann János előző ilyen típusú könyvével (Balaton) európai szintet ért el. És ebben az albumban is: még az úgynevezett „száraz”, el-nem-maradható anyag (török emléktábla, hősi emlékmű, levelezőlapokon agyoncsépett Űdülő-szálló stb.) is ügyes kompozíció keretébe ke-rült, s így még ezeknek az oldalnak is meg-van a hatásuk. Reismann legerősebb oldala a líraiság. Igen ám, csak hogy a Balatonnak a líra tartalma és mondanivalója is egyben, a lí-rai képek tehát annak a tájnak legfőbb lénye-gét rögzítik, – a baranyai barangolások alatt azonban nem érezte meg a művész ennek a tájnak a lényegét úgy, mint a szövegíró. Az történt tehát, hogy – a valóban jellegzetesen helyi, műemléki vagy földrajzi anyagon kívül – olyan kitűnő felvételek egész sorát is készí-tette, amely megkapó ugyan, sőt érdekes, eset-

leg nagyszerű kiállítási anyagnak használható, külön, bekeretezve, de éppúgy lehetne hegyaljai, pilisi, vagy akár pesti pillanat is némelyik. Például a 18. kép: „Siklósi vásár: vásár utáni terefere.” Ugyan! Az oldalt csaknem teljesen betakarja egy hátulról fotografált asszony, hóna alól kileső lúddal. Ötletes pillanat. De baranyai jellegzetesség? Vagy a 97. kép: „Tarlóhántás Békáspusztán”. Kopár, végtelen tarló, középen messze egy traktor. Azt hiszem bárhol ilyen a tarló hántás előtt. Aztán a 117. számú kép: „Sikondai fürdő”. Fölülről látott nagydarab pázsit, sok sütkérező párral. Bizony fölülről minden strand ilyen: pázsit, homok, fürdőruha, nagypokróc. A 100. kép felkiáltásra ingerel: „Tsz-elnök Bolyban”. S látsz egy bakon ülő negyvenes parasztembert. Nyilván így ülnek a homokfutón mindenütt, a gyeplőt is így fogják, s úgy fordulnak, hogy a kalapkarima árnyékot vessen a szemükre.

Amíg tehát Örsi Ferenc miniatűr írásai – annak ellenére, hogy mindegyikük önálló – az egész tájegység lelkét-tűzét-szívét *érzékelte*, addig Reismann János fotói ugyan kétségkívül mind itt készültek, mégis külön darabok maradnak, nem fogja őket egységbe a *lényeg*. Mondhatnók úgy, hogy e kétféle stílus: a könyv stílustalansága.

A *Kincses Baranya* azzal a szándékkal is készült, hogy az ide látogató külföldi vendégek emlékül vihessék magukkal. Erre utal, hogy a képjegyzék négy nyelvű: a magyaron kívül három világnyelven tájékoztat: franciául, oroszul, németül. Hiányolható az angol felirat, mert az ilyen igényű kiadványok általában nem hagyják el. De a legérthetlenebb, hogy miért csupán a képaláírásokat, és nem a képeknél sokkal többet mondó szöveget fordították le?

Sajnálatos, hogy a képek összevissza cserélését helyesbítő hibajegyzéket kellett mellékelni.

Kende Sándor

Gulácsy Lajos: Olasz lány madárral

Vas István összegyűjtött versei 1930–1962. – Szépirodalmi, 44,- Ft.

Bródy Sándor: Rembrandt. Az ezüst kecske. – Szépirodalmi, 29,- Ft.

Németh László: Mai témák. – Szépirodalmi, 24,50 Ft.

Tóth Dezső: Életünk – regényeink. Tanulmányok. Szépirodalmi, 7,80 Ft.

Peter Karvaš: Fintorgó múzsa. Válogatott karcolatok. Fordította Fóth Tibor. – Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi, 4,- Ft.

Fodor József: Szertelen ünnep. Válogatott versek 1922–1962. – Szépirodalmi, 50,- Ft.

Illyés Gyula: Petőfi Sándor. – Szépirodalmi, 33,- Ft.

Szauder József: Ciprus és obelisz. Eszszék cseh, francia, lengyel és olasz városokról és tájakról. – Szépirodalmi, 31,- Ft.

Fekete Gyula: Az orvos halála. Regény. – Szépirodalmi, 10,50 Ft.

A valóság vonzásában. Tanulmányok, riportok, elbeszélések. Szociográfiai írások. I.–II. – Szépirodalmi, 55,- Ft.

Hatvany Lajos: Urak és emberek. I.–II. kötet. Regény. – Szépirodalmi, 58,- Ft.

Egry Irén: Ötször – egyről. Regény. – Szépirodalmi, 23,- Ft.

Román György: A magányból. Regény. – Szépirodalmi, 21,- Ft.

Erdős László: Élt közöttünk egy ember. Három kisregény. – Szépirodalmi, 21,50 Ft.

Kosztolányi Dezső: Nero, a véres költő. Regény. – Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi, 4,- Ft.

H. Melville: Moby Dick, a fehér bálna. I.–II. Fordította Szász Imre. Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi, 6,- Ft.

Gárdonyi Géza: Szunyoghy miatyánkja. Regény. Kincses Könyvek. Szépirodalmi, 6,- Ft.

Mai magyar drámák. I.–II. Diákkönyvtár. Szépirodalmi, 9,- Ft.

Szekercés József: Járatlan út. Regény. – Magvető, 15,50 Ft.

Szinnyei Júlia: Felhőtlen ég. Ifjúsági regény. – Magvető, 19,- Ft.

Galgóczi Erzsébet: Félúton. Regény. II. kiadás. – Magvető, 11,- Ft.

Simor András: Tereld a felhőket. Versek. – Új termés. Magvető, 6,40 Ft.

Vadász Ferenc: Ketten a Remete utcából. Regény – Magvető, 23,- Ft.

Jókai Mór Összes Művei 11. Az elátkozott család. – Akadémia, 25,- Ft.

Jókai Mór Összes Művei 17. Szerelmi bolondjai. – Akadémia, 35,- Ft.

Lengyel József: Keresem Kína közepét. Útinapló. – Szépirodalmi, 14,- Ft.

Kolozsvári Grandpierre Emil: Párbeszéd a sorssal. Regény. – Magvető, 14,50 Ft.

Lőrincz László: Mártonka Áron kalendáriuma. Elbeszélések. – Magvető, 15,- Ft.

Gergely Márta: A füstretili Madonna. Regény. – Magvető, 21,50 Ft.

Devecseriné Guthi Erzsébet: Búvópatak. Önéletrajz. – Szépirodalmi, 16,- Ft.

Grandpierre Lajos: Csodák völgye. – Szépirodalmi, 24,50 Ft.

Voltaire levelei. Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette Gyergyai Albert. Fordította Szávai Nándor. – Gondolat, 20,50 Ft.

A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 1962. Első rész.

Jókai Mór Összes Művei. 4. Török világ Magyarországon. – Akadémia. 40,- Ft.

Jókai Mór Összes Művei. 14. Politikai divatok. – Akadémia. 49,- Ft.

Palotai Boris: Vidám vasárnap. – Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi, 4,- Ft.

Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete. Ünnepségek, szórakozások, szokások. – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok új sorozat 17. (XL.)

Émile Zola: Hölgyek öröme. Regény. I.–II. Fordította Benedek Marcell. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 8,- Ft.

Rákossy Gergely: A csodálatos trombita. – Mesék. – Móra, 2,- Ft.

Szinnyei Júlia: Átok. Regény. – Szépirodalmi. 17,- Ft.

Maxim Gorkij: Az anya. Regény. I.–II. Fordította Makai Imre. Diákkönyvtár. – Szépirodalmi. 9,- Ft.

Koroda Miklós: Megvilágosodott már. Regény. – Szépirodalmi. 32,- Ft.

Kafka Margit: Színek és évek. Regény. Kincses Könyvek. – Szépirodalmi. 6,- Ft.

Zelk Zoltán: Tűzből mentett hegedű. Új versek. – Szépirodalmi. 13,50 Ft.

Bródy Sándor: A nap lovagja. Regény. Olcsó Könyvtár. – Szépirodalmi. 3,- Ft.

Görgey Gábor: Délkör. Versekek. – Szépirodalmi. 11,- Ft.

Illés Béla: Kárpáti rapszódia. Regény. I.–II. kötet. Kincses Könyvek. – Szépirodalmi. 12,- Ft.